

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Факультет цивільного захисту

ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА СИЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Курс лекцій

Харків – 2024

Друкується за рішенням вченої ради факультету цивільного захисту України. Протокол від 07.08.2024 р. № 12

Укладачі: В. С. Коломієць , І. М. Неклонський, А. С. Мельниченко

Рецензент: кандидат технічних наук, доцент І. М. Грицина, заступник начальника кафедри пожежної тактики та аварійно-рятувальних робіт.

Курс лекцій призначений для здобувачів вищої освіти, які навчаються на першому (бакалаврському) рівні в галузі знань 26 «Цивільна безпека» за спеціальністю 263 «Цивільна безпека» за освітньо-професійною програмою «Цивільний захист».

Видання містить навчальний матеріал по модулю: «Основи тактичної підготовки сил цивільного захисту. Метою викладання модулю є підготовка фахівців, здатних організувати та проводити тактичну підготовку аварійно-рятувального підрозділу спрямовану на підвищення професійних знань, формування умінь і навичок ведення оперативних дій рятувальниками, а також навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Тактична підготовка сил цивільного захисту» є навчити майбутніх фахівців узагальнювати форми і методи тактичної підготовки, визначати мету, завдання, основні організаційні форми навчання та їх сутність, педагогічні принципи та методи, що використовуються в процесі підготовки і проведення занять.

ЗМІСТ

Тема 1. Сутність та основні принципи і методи навчання.....	4
Тема 2. Призначення, мета і завдання тактичної підготовки. поняття про тактичне мислення, способи його розвитку.....	16
Тема 3. Порядок організації та проведення тактико-стройових занять...	31
Тема 4. Порядок організації та проведення занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей району (об'єктів) обслуговування.	40
Тема 5. Порядок організації та проведення занять з відпрацювання тактичних завдань на об'єктах.....	53
Тема 6. Групові тактичні тренування начальницького складу.....	65
Тема 7. Організація та проведення тактико-спеціальних навчань.....	88
Тема 8. Порядок складання, вивчення та доведення карток оперативних дій на пожежа.....	99
Тема 9. Особливості організації та проведення занять з використанням навчальних споруд.....	106
Тема 10. Порядок складання, корегування та відпрацювання оперативних карток гасіння пожеж.....	121
Список використаних джерел	130

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ НАВЧАННЯ

1.1. Керівні та плануючі документи, що визначають зміст процесу навчання.

Тактична підготовка в територіальних органах ДСНС і підпорядкованих їм органах та підрозділах проводиться згідно з Порядком організації службової підготовки осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту.

Службова підготовка - система заходів, спрямованих на набуття, оновлення, закріплення професійних теоретичних і практичних знань, умінь та навичок особовим складом з метою успішного та ефективного виконання завдань за призначенням з урахуванням специфіки і профілю службової діяльності та є обов'язковою для особового складу органів та підрозділів цивільного захисту.

Основними завданнями службової підготовки є:

- підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей особового складу з метою забезпечення його здатності до виконання завдань;
- підвищення рівня компетентності особового складу органів та підрозділів цивільного захисту під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- вивчення нормативно-правових актів та інших документів, необхідних для виконання завдань за призначенням та які регламентують діяльність органів та підрозділів цивільного захисту.

Службова підготовка особового складу включає:

- планування службової підготовки;
- проведення занять із службової підготовки;
- контроль за станом службової підготовки особового складу;
- розроблення заходів щодо її вдосконалення.

Організація службової підготовки в органах та підрозділах цивільного захисту покладається на їх керівників через структурний підрозділ (особу), що відповідають за організацію службової підготовки.

Види службової підготовки:

- профільна підготовка - комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення особовим складом теоретичних знань у сфері нормативно-правового забезпечення службової діяльності для виконання завдань за призначенням;
- тактична підготовка - комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення особовим складом навичок практичного застосування теоретичних знань під час гасіння пожеж, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, піротехнічних робіт, ліквідації наслідків інших небезпечних подій (далі - залучення до оперативних дій);
- спеціальна підготовка - комплекс заходів, спрямованих на формування та вдосконалення в особового складу, який залучається до

оперативних дій, навичок роботи із спорядженням, спеціальним обладнанням та технікою шляхом відпрацювання індивідуальних та/або групових навчальних вправ;

- фізична підготовка - комплекс заходів, спрямованих на формування рухових умінь та навичок особового складу, розвитку їх фізичних якостей і здібностей з урахуванням особливостей професійної діяльності.

ТП організується і проводиться згідно з наказами і дорученнями ДСНС України, територіальних органів управління ДСНС на місцях та відповідних програм, статутів і настанов. Вона об'єднує в собі сукупність принципів, форм і методів навчання і виховання особового складу підрозділів і начальницького складу гарнізонів.

Зміст усього процесу навчання в системі службової підготовки підрозділів ДСНС України і начальницького складу визначають відповідні навчальні плани, програми, настанови, доручення та інші нормативно-правові документи. Він повинен бути достатнім і обґрунтованим для забезпечення підготовки і удосконалення фахівців високого рівня, які б відповідали сучасним вимогам. Процес і зміст навчання в системі ТП спрямовані на те, щоб відпрацювати та вдосконалювати у особового складу необхідні навички і вміння, прищепити теоретичні знання, сформувати необхідні морально-дільові якості, розвивати фізичну силу, а також підготувати психологічно до оперативної роботи на пожежах та під час ліквідації наслідків надзвичайних подій та ситуацій.

З точки зору структури навчальний процес відображає відносини між керівником заняття та особовим складом, який навчається. Керівник заняття передає свої знання і досвід особовому складу і в цьому процесі впливає на психіку і розум підлеглих шляхом використання різноманітних засобів педагогіки. Підлеглі активно і позитивно реагують на ці впливи керівника заняття і оволодівають необхідними знаннями, навичками і вміннями. Таким чином в процесі заняття його керівник і особовий склад активно пов'язані відносинами, які необхідні для ефективного засвоєння необхідних знань, навичок та умінь. В системі ТП керівниками заняття виступають особи начальницького складу, які відповідають за своїми функціональними обов'язками за організацію оперативних дій в підрозділах, загонах і гарнізонах ОРС ЦЗ. Тому, для організації і здійснення навчання на високому рівні і ефективно, начальницький склад повинен знати основи педагогіки і мати відповідні навички і вміння навчати і виховувати особовий склад підрозділів.

Начальницький склад викладає в певному систематизованому вигляді навчальний матеріал і одночасно психологічно готує особовий склад сприймати його, розвиває у підлеглих пізнавальний та професійний інтерес, вдосконалює їх знання і навички, здібності та вміння самостійно набувати знання, практичні навички та досвід, а також здійснює контроль як вони засвоюють навчальні питання, відпрацьовують вміння і навички, необхідні для практичної роботи. Під час вирішення цього комплексу взаємопов'язаних

завдань, особа, що навчає є організатором навчального процесу і водночас виконує функцію вихователя своїх підлеглих.

Основою навчання є пізнавальна діяльність кожної особи, відображення і усвідомлення навчального матеріалу, а також творче і найбільш ефективно його використання на практичній роботі. Особовий склад під час заняття опановує навчальний матеріал та пізнає те, що вже відкрито і доведено на практиці, але ці істини він ще не знає і особа, що навчає, йому відкриває їх знову. Глибина пізнавальної діяльності особового складу значно залежить від способів викладання. Наприклад,

- під час пояснювально-демонстративного викладання навчального матеріалу увага присутніх зосереджується та тому, щоб зрозуміти та запам'ятати матеріал, що вивчається на занятті;

- під час проблемного викладання навчальних питань кожна особа самостійно шукає істину, а керівник заняття направляє їх роботу і вимагає цим творчим шляхом вирішення нестандартних завдань. Це дозволяє більш успішно формувати творчі здібності підлеглих і розвивати в них аналітичне мислення.

Досвід і практика показують, що найбільш раціональним є поєднання обох способів викладання з домінуючою роллю проблемного.

Ефективність процесу пізнання під час навчання значно вище, якщо навчальним процесом керує кваліфікований фахівець, який використовує свої знання, досвід, професійну майстерність, дидактично оброблює навчальний матеріал, організовує і направляє роботу підлеглих, створює необхідні сприятливі умови для самостійного набуття потрібних знань, вмінь та навичок.

Сучасні умови розвитку науки і техніки зумовлюють інтенсифікацію навчання особового складу. Тільки шляхом комплексного, оптимального використання найбільш ефективних засобів, форм і методів можна забезпечити високий і якісний рівень підготовки фахівців та найбільш повне використання досягнень педагогіки та психології.

Процес оволодіння знаннями включає до себе:

- постановку і усвідомлення пізнавального завдання;
- сприйняття навчального матеріалу, його осмислення і запам'ятовування;
- закріплення засвоєних знань шляхом використання їх на практиці.

Центральним елементом цього процесу і найбільш важливим є осмислення навчального матеріалу в процесі вирішення теоретичних і практичних завдань. Тобто під час навчання необхідно зосереджувати увагу на активізації пізнавальної діяльності і розвитку розумових здібностей, направлених на вдосконалення творчого тактичного мислення, яке б відповідало сучасним вимогам до фахівців ОРС ЦЗ. Розглянемо цей процес більш детально.

Початком процесу оволодіння знаннями є постановка і усвідомлення пізнавального завдання. Роль керівника заняття на цьому етапі полягає в тому щоб висунути присутнім навчальне завдання так, щоб воно для них було цілком зрозумілим і оволоділо їх думками про необхідність вирішення. Усвідомлення завдання викликає інтерес до нього, формує потребу в його вирішенні стосовно своєї практичної діяльності. Цього можна досягти тоді, коли пізнавальне завдання поставлене у вигляді проблеми, базується на знаннях і досвіді особового складу і буде новим кроком в засвоєнні навчального матеріалу або практичних навичок і вмінь. Потім присутні сприймають явища, речі і дії крізь органи почуття. Сприйняття проходить в різних формах:

- шляхом спостереження за явищами і діями;
- слухання розповіді та читання тексту;
- вирішення практичних завдань, виконання дій
- або шляхом комбінації слухання і спостереження, читання і вирішення практичних завдань.

Керівник заняття повинен створити всі умови для того, щоб особовий склад глибоко і всебічно усвідомлював навчальний матеріал. Осмислення навчального матеріалу – це основа процесу оволодіння знаннями. Сутність його полягає в логічній обробці сприйнятого матеріалу і формування уявлень, в осмисленні сутності наукових понять, в формуванні особистих висновків. Цей процес неможливий без активної творчої роботи, вміння виділити головне від другорядного, значиме від малозначущого. Особи, що не глибоко і не всебічно осмислюють навчальний матеріал, засвоюють його формально, що не дозволяє їм якісно вирішувати практичні завдання. І навпаки, ті особи, у яких розвинене вміння глибоко і всебічно осмислювати наукові положення та на основі їх аналізувати обстановку, явища та дії, обґрунтовувати та самостійно приймати рішення можуть в складних умовах вирішувати ефективно і правильно службові та оперативні завдання.

В процесі навчання важливо забезпечити не тільки сприйняття і осмислення матеріалу, але й закріплення його в пам'яті і свідомості. Пам'ять людини має здібності швидко забувати отриману інформацію. Тому важливо припиняти цей процес відразу після вивчення матеріалу шляхом його повторення та закріплення на наступних заняттях та при вирішенні комплексних практичних завдань.

Велике значення для здобуття міцних знань має систематичність навчання і самостійна робота особового складу. Якщо рятувальники і начальницький склад систематично вивчають і відпрацьовують необхідний матеріал на протязі навчального року, то накопичення знань, навичок і вмінь здійснюється безперервно, а підведення підсумків (складання заліків) буде логічним завершенням навчання в системі ТП. В цих умовах процес забування вивченого матеріалу після складання заліків проходить значно повільніше. Якщо заняття проводяться не систематично або самостійна підготовка підлеглих проходить нерегулярно, тоді і складання заліків для них

перетворюється на “штурмівщину”, а засвоєний таким чином навчальний матеріал забувається дуже швидко.

Основною метою вивчення навчального матеріалу є використання цих знань на практиці. Воно здійснюється в процесі виконання особовим складом різноманітних практичних завдань в спеціальних аудиторіях, полігонах, під час оперативної роботи при вирішенні тактичних задач на місцевості та на об'єктах та проведенні тактичних навчань, а також під час тактико-стройових занять та психологічної підготовки. Практичне застосування отриманих знань в процесі ТП дозволяє сформуванню системи професійних навичок. Формування їх проходить в процесі свідомої, цілеспрямованої діяльності і складається з усвідомлення змісту, багаторазового відпрацювання і повторення їх, а також аналізу результатів з допомогою контролю і самоконтролю.

На базі знань і навичок формуються вміння, які включають до себе елементи творчості, які дозволяють фахівцям успішно діяти в складних та екстремальних умовах під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків нс. Засвоєння знань, формування навичок і вмінь – це єдиний взаємопов'язаний процес, який здійснюється в творчій та практичній діяльності кожної особи під керівництвом навчаючого. Останній повинен поетапно перевіряти і аналізувати ступінь засвоєння знань, навичок і вмінь особовим складом підпорядкованих підрозділів. Це дозволяє йому своєчасно і ефективно використовувати ті або інші форми і методи навчання і вносити відповідні корегування в організацію всього навчального процесу.

1.2. Основні дидактичні принципи навчання

Навчання особового складу ОРС ЦЗ проводиться на основі загальних керівних положень та закономірностей педагогіки. Для того, щоб навчально-виховна діяльність будь-якого керівника занять була ефективною і цілеспрямованою, педагогікою вироблені основні керуючі положення, які визначають систему вимог до організації, змісту і методики навчання і називаються дидактичними принципами. На основі завдань, які стоять перед тактичною підготовкою особового складу, аналізу науково-педагогічної літератури та досвіду навчання в системі службової підготовки, використовують наступні дидактичні принципи.

Принцип науковості обумовлений загальною дидактичною закономірністю, згідно якої вивчення будь-якого матеріалу повинно бути глибоким і доказовим. Неможна допускати помилок і неправильних тлумачень сутності нормативних документів, явищ природи і суспільства, а також механічного зазубрювання теоретичних висновків й узагальнень. Необхідно всебічно розкривати морально-естетичні та світоглядні ідеї, що знаходяться у навчальному матеріалі, знання, які одержує особовий склад, повинні бути цілком певними і відповідати останнім досягненням в області засобів, способів, прийомів і організації ліквідації нс та гасіння пожеж.

Головне завдання щодо навчання особового складу – це не тільки забезпечити його знаннями, навичками і вміннями, але й пов'язати їх з високими моральними і психологічними якостями фахівців ОРС ЦЗ. Сміливе впровадження в практику навчання усього передового, що є в методиці, постійне виявлення найбільш сучасних і ефективних способів удосконалення службової та оперативної підготовки підрозділів є основною умовою принципу науковості.

Принцип «навчати підлеглих тому, що їм буде необхідне під час оперативних дій» реалізується на заняттях в системі службової підготовки, а також в процесі проведення практичних занять і тактичних навчань на об'єктах в умовах максимально наближених до реальних під час оперативної діяльності. Основне завдання цього принципу може бути досягнуто тільки тоді, коли підготовка усього особового складу проводиться систематично, без всіляких спрощень і послаблень, в напруженій обстановці з достатніми фізичними, моральними та психологічними навантаженнями. Найбільш ефективними засобами максимального наближення обстановки під час занять до реальної є натурна імітація умовної пожежі чи аварії, а також заняття і навчання на спеціальних полігонах, смугах психологічної підготовки та окремих об'єктах. Необхідно пам'ятати, що для ефективного реалізації цього принципу навчання, необхідно, щоб кожен керівник своєчасно вивчав і досконало знав нові види протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, пожежно-рятувального обладнання, оснащення та спорядження, сучасні вогнегасні речовини, прийоми та способи проведення оперативних дій в різноманітній обстановці на пожежах та нс, аналізував, узагальнював і втілював в практику навчання всі нові досягнення в галузі пожежогасіння та проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Принцип свідомості, активності і відповідальності необхідно використовувати на заняттях з ТП для підготовки активних і свідомих фахівців ОРС ЦЗ. Кожен керівник повинен організовувати і проводити заняття так, щоб кожна особа на ньому присутня, свідомо відносилася до вивчення і засвоєння матеріалу, була активною під час його проведення, усвідомлювала і глибоко оволодівала необхідними знаннями, навичками і вміннями.

Свідоме засвоєння навчального матеріалу здійснюється шляхом правильного його сприймання, вміння логічно мислити і грамотно використовувати отримані знання в своїй практичній діяльності. Керівник заняття повинен постійно вимагати, щоб присутні глибоко і всебічно обмірковували навчальний матеріал, осмислювали його зв'язок із закономірностями та практикою пожежогасіння та проведенням аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт. Це дає можливість розширювати кругозір підлеглих, привчає їх використовувати такі логічні операції, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, індукцію, дедукцію. На основі логічних побудов кожна особа самостійно аналізує факти, явища, розрахунки, узагальнює зібраний матеріал, формулює висновки, знаходить і усуває помилки. Під час вирішення практичних завдань керівник заняття

повинен вимагати від підлеглих не простих дій на пожежі чи не та використовувати відомі прийоми і способи гасіння та проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, а щоб вони своєчасно помічали зміну обстановки на місці пожежі чи аварії, виявляли і аналізували свої помилкові дії, самостійно шукали найбільш доцільні шляхи виконання поставлених перед ними завдань.

Принцип наочності базується на особливостях мислення людини, яке розвивається від конкретного до абстрактного. Є таке твердження, що знання будуть тоді міцними і повними, коли вони будуть сприйматися великою кількістю органів чуття. Цей принцип відображає нерозривний зв'язок постійної взаємодії реального сприйняття та слів керівника заняття. Наочність підвищує інтерес особового складу до пізнання і робить процес навчання більш легким і доступним.

В системі службової підготовки особового складу використовують різні види наочності:

- натурну (природну) наочність (її забезпечує протипожежна та аварійно-рятувальна техніка, пожежно-технічне обладнання, оснащення, спорядження, теплодимокамери, смуги психологічної підготовки та інші);
- зображена наочність (засоби імітації, фотографії, макети, об'ємні посібники, екранні, графічні, звукові засоби, фільми та інші);
- словесна (образна) наочність (яскраві приклади обстановки і дій під час оперативних дій);
- практичний показ прийомів і методів оперативних дій.

В системі ТП особового складу популярним є використання навчальних фільмів, засобів зв'язку, комп'ютерної техніки та інших технічних засобів навчання (програмних тренажерів), за допомогою яких забезпечується наочність на заняттях. Для використання засобів наочності в системі ТП необхідно проявляти творчість, кожен керівник заняття повинен підбирати найбільш ефективні наглядні засоби наочності, а також продумувати і застосовувати передові методи їх використання.

Принцип систематичності, послідовності і комплексності визначає, що навчальний матеріал в системі ТП необхідно вивчати в суворій логічній послідовності. Необхідно систематично організувати навчання підлеглих, вимагати у них засвоєння у визначеній послідовності знань, навичок і вмінь. Систематичність і послідовність в навчанні активізують розумову діяльність, сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу і впевненому застосуванню їх в практиці ліквідації не та гасінні пожеж.

Під час підготовки і проведення занять, згідно до цього принципу необхідно планувати навчання так, щоб нові знання, навички і вміння підлеглі засвоювали систематизували та пов'язували їх з раніше вивченими і відпрацьованими, а також закріплювали і вдосконалювали на їх базі. Реалізація вимог цього принципу забезпечує глибоке засвоєння знань, навичок і вмінь, розвиває логічне мислення особового складу, привчає його творчо вирішувати необхідні завдання, робити правильні висновки та узагальнення.

Принцип навчання на високому рівні труднощів обумовлюється закономірностями позитивної діяльності особового складу, їх розумовими і фізичними можливостями. Необхідність навчання особового складу на високому рівні труднощів впливає із умов і характеру оперативної роботи під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків нс. Сутність принципу полягає в тому, щоб підлеглі оволодівали знаннями, навичками і вміннями в процесі високого рівня напружень своїх розумових і фізичних сил, здійснення оперативних дій на заняттях повинно бути таким і з таким же напруженням, як цього вимагає обстановка на пожежах і нс. Посильним і в той же час напруженим навчання може бути тоді, коли його керівник не зловживає термінологією, викладає навчальний матеріал зрозуміло і глибоко, не перевантажує свої пояснення другорядними фактами і подіями, не відвертати увагу підлеглих від основних питань та ідей.

Одна із вимог цього принципу – це створення високого фізичного навантаження для особового складу під час занять з вирішення тактичних завдань і вправ, тактичних навчань та відпрацювання оперативних дій на обладнаних тренувальних комплексах. Але фізичне навантаження на цих заняттях повинно бути таким, щоб не призводило до швидкого стомлення особового складу, тому, що вони проводяться під час оперативного чергування і підрозділам протягом доби необхідно буде виїжджати на пожежі та інші надзвичайні події та ситуації. Керівникам занять завжди необхідно дотримуватися наступного правила: в процесі навчання переходити від відомого до невідомого, від менш складного до більш складного, від неважкого до більш важкого.

Принцип оволодіння стійкими і міцними знаннями, навичками і вміннями впливає з необхідності постійного вирішення професійних завдань особовим складом в умовах обмеженого часу і складної обстановки на пожежах чи надзвичайних ситуаціях, яка швидко може змінюватися під час оперативної роботи. Екстремальні і стресові умови, які часто виникають на пожежах чи нс, вимагають від особового складу міцного засвоєння знань тактики ліквідації нс, розвинених і стійких навичок і вмінь, що необхідні для виконання оперативних дій під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків нс. Тому керівник повинен раціонально планувати кожне заняття, старанно підбирати навчальний матеріал, продумувати та використовувати найбільш ефективні організаційні форми, методи і прийоми їх проведення.

Досвід проведення занять в системі службової підготовки особового складу показує, що для досягнення міцних знань, вмінь і навичок слід викладати навчальний матеріал в логічній послідовності, доказово, доступно, емоційно і базуватися на знаннях особового складу.

Щоб забезпечити стійкість і міцність знань, навичок і вмінь у особового складу, необхідні:

- організувати систематичне поглиблене повторення навчального матеріалу;
- створити умови для регулярної навчальної роботи;

- систематично проводити справи і слідкувати за правильним застосуванням знань, навичок і вмінь в практиці кожною особою;
- створити систему перевірок засвоєння навчального матеріалу.

Принцип сполучення (поєднання) колективності та індивідуального підходу у навчанні обумовлюється тим, що заняття з тактичної підготовки особового складу проводяться в складі підрозділів (відділень, караулів), або групи начальницького складу. Як показує практика, колективність в навчанні викликає у особового складу загальний інтерес, атмосферу здорового змагання і спільний пошук найбільш ефективних і правильних рішень завдань, які поставлені перед підрозділами під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків аварій і катастроф.

Для цього керівник занять використовує такий метод: ставить загальне завдання підрозділу, аналізує запропоновані рішення підлеглими, підтримує найбільш раціональні з них, організовує вільний обмін думками і робить підсумки. Він створює сприятливі умови для колективної праці підлеглих в складу підрозділу або навчальної групи і в той же час на занятті індивідуально оцінює кожного з них. Для цього командир повинен постійно вивчати своїх підлеглих протягом всієї служби в підрозділі, знати кожного з них, їх здібності, рівень загального розвитку і спеціальної підготовки, вольові якості, рівень фізичного розвитку, відношення до служби, взаємовідносини у колективі. Індивідуальний підхід необхідно здійснювати до кожного підлеглого для того, щоб забезпечити активну і в повну міру його сил і здібностей роботу в процесі навчання, а також знати на що він здатен в складній і екстремальній обстановці під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків нс.

Усі названі принципи навчання особового складу взаємопов'язані між собою і кожен з них відображає якусь із сторін усього процесу навчання. Тому порушення вимог одного з них може призвести до небажаних наслідків і знижувати ефективність засвоєння навчального матеріалу особовим складом. В навчальний процес усі перераховані принципи втілюються за допомогою методів навчання, які також поєднані між собою і визначаються відповідними дидактичними принципами.

1.3. Методи (засоби) навчання

Методи навчання – це способи спілкування і сумісної роботи навчаючого та особового складу за допомогою яких здійснюється засвоєння присутніми знань, навичок і вмінь, розвиваються їх пізнавальні і фізичні здібності, формуються морально-психологічні та ділові якості.

В практиці ТП використовується наступні методи:

- усне викладання навчального матеріалу (лекція, розповідь, бесіда, пояснення);
- обміркування (обговорення) змісту навчальних питань (семінар, диспут, співбесіда, обмін думками, показ із поясненням);

- вправа (фізична, тактико-стройова, тактичні заняття з оцінки обстановки, прийняття обґрунтованих рішень та віддача розпоряджень для організації оперативних дій, комплексні, ділові ігри);
- гасіння умовних пожеж та ліквідація НС (вирішення тактичних задач на об'єктах, тактичні навчання, КШН, ШТ, тренування на спеціальному обладнанні психологічних комплексів, полігонів, тощо);
- дослідження (аналіз оперативних дій під час гасіння пожеж та ліквідації нс, розбори оперативних дій, визначення ефективності протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, пожежно-технічного та аварійно-рятувального оснащення та обладнання, спорядження, вогнегасних речовин тощо);
- самостійна робота особового складу (вивчення основ тактики оперативних дій, керівних документів, техніки, оперативно-тактичних особливостей району обслуговування та об'єктів, тощо).

Самостійна робота – це основний метод підвищення кваліфікації начальницького складу, який здійснюється шляхом вивчення оперативно-тактичних особливостей району виїзду (об'єкту) пожежно-рятувального підрозділу, процесів розвитку і гасіння пожеж, локалізації та ліквідації нс, що виникали на різних об'єктах в районі обслуговування, нової протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, керівних документів, навчально-технічної літератури, позитивного досвіду роботи, тощо. Вона здійснюється на протязі всієї служби під керівництвом відповідних керівників та начальників і є службовим обов'язком кожної особи начальницького складу.

Кожен метод складається з окремих елементів, які прийнято називати прийомами (засобами) навчання. Усі методи і прийоми (засоби) навчання взаємопов'язані між собою і використовуються комплексно. Кожен керівник заняття під час підготовки повинен визначити найбільш ефективні методи і прийоми вивчення навчального матеріалу, які б відповідали навчально-виховним завданням, рівню підготовки осіб, що навчаються, змісту заняття, наявності і рівню навчально-матеріальної бази та деяким іншим умовам. В цьому процесі велику роль відіграє досвід керівника занять, його теоретичний рівень і здібності всебічно оцінювати свої можливості, використання усього нового і передового, що доцільно використовувати в процесі заняття. Для вирішення деяких тактичних і психологічних навчальних завдань ефективними є методи програмного навчання з використанням комп'ютерної техніки та інших технічних засобів навчання.

З метою правильної оцінки ефективності і якості навчального процесу, проведення його своєчасного корегування та вдосконалення, використовують перевірку і оцінку знань, навичок і вмінь у особового складу. Перевірки бувають:

- завчасні
- поточні
- підсумкові.

До методів перевірки відносять:

- контрольне спостереження,
- аналіз результатів практичної роботи,
- усне і письмове опитування, а також опитування з використанням технічних засобів.

Своєчасні перевірки знань, вмінь і навичок особового складу і на цій основі корегування і вдосконалення навчального процесу дає можливість постійно підвищувати оперативну готовність та здатність підрозділів ОРСЦЗ виконувати завдання за призначенням.

В результаті сумлінного навчання в системі ТП начальницький склад повинен знати:

- тактико-технічні характеристики протипожежної та аварійно-рятувальної техніки і обладнання, тактичні можливості підрозділів гарнізону ОРС ЦЗ;
- оперативно-тактичну характеристику і особливості району виїзду пожежно-рятувального підрозділу (об'єкту, що охороняється), вибухопожежонебезпечні і найбільш важливі об'єкти (цехи, установки) в районі виїзду підрозділу та в інших районах, куди може залучатися підрозділ за підвищеними номерами виклику;
- статuti, настанови, вказівки та інші керуючі документи, що визначають організацію служби і організації оперативних дій, а також заходи безпеки праці;
- закономірності розвитку пожеж та прогнозування наслідків нс, можливі їх параметри і явища, якими вони супроводжуються;
- вогнегасні речовини, особливості їх використання, способи і методи подачі на гасіння і охолодження, а також захист від них навколишнього середовища під час гасіння пожеж;
- методику розрахунків сил і засобів для ліквідації наслідків аварій та особливості і принципи їх розставлення;
- призначення, будову і правила експлуатації апаратів захисту органів дихання і засобів зв'язку, а також керівні документи щодо їх застосування на пожежах та під час ліквідації НС;
- основні форми, методи і прийоми навчання і виховної роботи з особовим складом,

вміти:

- правильно оцінити обстановку, визначити вирішальний напрям оперативних дій, необхідну кількість сил та засобів, приймати рішення і віддавати необхідні розпорядження і їх реалізація підрозділами, щоб забезпечити успіх гасіння пожежі та ліквідації наслідків аварій;
- працювати на спецагрегатах і технічному обладнанні протипожежних та аварійно-рятувальних автомобілях, що знаходяться на оснащенні гарнізону ОРС ЦЗ;
- впевнено і вміло використовувати засоби зв'язку та інші технічні засоби та ЗІЗОД;

- методично правильно підготовлювати і ефективно проводити будь-які тактичні заняття з особовим складом підрозділів та тактичні навчання;

- проводити дослідження оперативних дій особового складу, складати і оформлювати документи і матеріали за результатами дослідження, організувати і проводити розбори пожеж та аварій;

- складати плани і картки гасіння пожеж на об'єкти та сільські населені пункти, розклади виїздів пожежно-рятувальних підрозділів гарнізону, плани залучення сил і засобів для гасіння пожеж у сільських районах, інструкції взаємодії підрозділів ОРС ЦЗ з іншими службами цивільного захисту та інші документи оперативної діяльності;

- організувати контроль за виконанням окремих наказів і розпоряджень і вимагати їх своєчасного і якісного виконання.

Начальницький склад повинен постійно і активно впроваджувати в навчальний процес сучасні і передові досягнення науки і техніки, вдосконалювати зміст, форми, методи і прийоми (засоби) навчання особового складу, щоб постійно забезпечувати необхідне підвищення оперативної готовності підрозділів і гарнізонів ОРС ЦЗ до дій за призначенням.

Питання для самоконтролю

1. Основні завдання та види службової підготовки
2. Процес і зміст навчання в системі тактичної підготовки
3. Основні дидактичні принципи навчання
4. Методи навчання.
5. Вміння та знання начальницького складу за результатами навчання в системі Тактичної підготовки

ТЕМА 2. ПРИЗНАЧЕННЯ, МЕТА І ЗАВДАННЯ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ. ПОНЯТТЯ ПРО ТАКТИЧНЕ МИСЛЕННЯ, СПОСОБИ ЙОГО РОЗВИТКУ

2.1. Основні організаційні форми тактичної підготовки.

2.1.1. Призначення, мета і завдання тактичної підготовки.

Основним оперативним завданням осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та працівників (далі - особовий склад) пожежно-рятувальних підрозділів ОРС ЦЗ є рятування людей у разі виникнення загрози їх життю та гасіння пожеж і ліквідація наслідків НС. Успіх його виконання залежить від забезпечення підрозділів сучасними засобами цивільного захисту (пожежно-рятувальні автомобілі, аварійно-рятувальна техніка, техніка пристосована для цілей пожежогасіння та інші транспортні засоби; пожежно-, аварійно-рятувальні засоби та обладнання; засоби зв'язку та освітлення; засоби індивідуального захисту органів дихання, зору та шкіри; вогнегасні речовини (вода, піна, порошки, гази тощо); системи та обладнання протипожежного захисту; інженерно-технічні засоби об'єктів господарства (пожежні водойми, пірси, градирні, водонапірні вежі, фонтани тощо) та значною мірою від рівня тактичної підготовки особового складу.

Тактична підготовка (ТП) — комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення особовим складом навичок практичного застосування теоретичних знань під час гасіння пожеж, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, піротехнічних робіт, ліквідації наслідків інших небезпечних подій (далі - залучення до оперативних дій).

Основним завданням тактичної підготовки є:

- вдосконалення особами допущеними до самостійного виконання обов'язків керівника гасіння пожежі практичних навичок здійснювати оцінку обстановки на місці пожежі, небезпечної події чи надзвичайної ситуації, передбачити її розвиток, правильно визначити вирішальний напрямок оперативних дій, приймати обґрунтовані рішення щодо застосування підрозділів, своєчасно зосереджувати необхідні сили та засоби, вміло керувати ними, максимально використовувати тактичні можливості підрозділів;

- набуття особовим складом оперативних розрахунків практичних навичок щодо правильного розуміння обстановки на місці пожежі, виконання своїх обов'язків, команд та наказів командирів і начальників під час гасіння пожежі, ліквідації наслідків небезпечної події чи надзвичайної ситуації.

Основною метою ТП є забезпечення високої професійної підготовки особового складу для успішного проведення оперативних дій з гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС в різноманітних умовах та обставинах: вдень і вночі, на значній висоті і в підземних приміщеннях, при низьких і високих температурах, під час вибухів і обвалення конструкцій, у

приміщеннях і на території з отруйним середовищем та в інших небезпечних ситуаціях.

Тактична підготовка базується на знаннях особливостей розвитку і ліквідації наслідків НС та пожеж, характеру вирішення оперативних завдань, які необхідно виконувати особовому складу в процесі ліквідації пожеж, наслідків надзвичайних подій та ситуацій.

У системі ТП особовий склад підрозділів набуває та вдосконалює необхідні теоретичні знання, вміння і практичні навички застосування різних способів і методів подачі вогнегасних речовин для локалізації і ліквідації горіння, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з урахуванням особливостей об'єктів у районі виїзду підрозділу і гарнізону. У процесі проведення занять з ТП в особового складу також формуються і вдосконалюються моральні-ділові якості, такі як самовладання, воля, витримка, колективність, психологічна стійкість до роботи в екстремальних умовах тощо. У навчальному процесі необхідно використовувати сучасні технічні засоби, відеофільми, смуги психологічної підготовки, спеціальні полігони, теплодимокамери та інше обладнання, застосовувати ефективні і прогресивні форми та методи проведення занять, щоб формувати в особового складу і постійно підтримувати на відповідному рівні тактичне мислення.

2.1.2. Організаційні форми тактичної підготовки.

Організаційні форми ТП особового і начальницького складу вироблені багаторічною практикою і подані у відповідних програмах, настановах та інших керівних документах.

Уся ТП складається із теоретичної і практичної частини. Теорія ТП включає раціональні форми навчання особового складу та їх постійне вдосконалення. Практична частина ТП дозволяє навчати підрозділи і начальницький склад способам і методам проведення оперативних дій з гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС на різноманітних об'єктах і різних умовах, а також здійснювати керівництво підрозділами в процесі гасіння пожеж та ліквідації наслідків аварій і катастроф.

ТП особового складу ОРС ЦЗ можна умовно розподілити на три види:

- початкову підготовку рятувальників;
- підготовку підрозділів;
- підготовку начальницького складу.

До основних форм тактичної підготовки відносяться:

- оперативно-тактичне вивчення району виїзду пожежно-рятувальних підрозділів;
- відпрацювання та вивчення оперативних карток гасіння пожеж;
- доведення до особового складу карток оперативно-тактичних дій на пожежах;
- розбір оперативних дій під час гасіння пожеж з особами середнього і старшого начальницького складу;

- проведення практичних занять із вирішення тактичних завдань;
- проведення нічних перевірних занять з черговими караулами пожежно-рятувальних підрозділів;
- стажування осіб середнього і старшого начальницького складу в оперативно-координаційних центрах;
- розгортання зведених загонів призначених для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та гасіння складних пожеж;
- проведення пожежно-тактичних навчань з підготовки сил гарнізону.

Під час планування заходів з тактичної підготовки враховуються такі особливості:

- оперативно-тактичне вивчення району виїзду пожежно-рятувальних підрозділів та найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів планується на навчальний рік згідно розподілу навчальних годин та включається до розкладу занять із службової підготовки;
- відпрацювання оперативних карток гасіння пожеж на об'єктах в районі виїзду пожежно-рятувального підрозділу планується на 2 календарних роки;
- доведення до особового складу карток оперативно-тактичних дій на пожежах здійснюється під час зміни чергування впродовж 5 днів після складання картки на пожежу, що виникла в районі виїзду пожежно-рятувального підрозділу та впродовж місяця карток, що надійшли від оперативно-координаційного центру (далі – ОКЦ);
- розбір з особами середнього і старшого начальницького складу оперативних дій під час гасіння пожеж, що виникли в зоні реагування територіального органу проводиться протягом 12 днів після складання картки оперативно-тактичних дій. Пожежі, що виникли в зоні відповідальності інших гарнізонів розбираються протягом місяця після отримання ОКЦ картки;
- практичні пожежно-тактичні заняття із підготовки пожежно-рятувальних підрозділів плануються на навчальний рік та включаються до розкладу занять із службової підготовки;
- нічні перевірні заняття плануються на рік із розрахунку, що одні заняття проводяться раз на квартал з кожним черговим караулом пожежно-рятувальних підрозділів;
- стажування осіб середнього і старшого начальницького складу в оперативно-координаційних центрах планується на календарний рік;
- розгортання зведених загонів територіальних органів ДСНС планується на календарний рік (кожен загін має розгортатися не менше одного разу на рік);
- пожежно-тактичні навчання з підготовки сил гарнізону плануються в територіальних органах ДСНС на 12 місяців починаючи з 1 вересня (з початку навчального року в системі службової підготовки).

Тактична підготовка рядового і начальницького складу проводиться

безперервно протягом всієї служби. У системі службової підготовки весь особовий склад у встановлені строки складає заліки. Оволодіння оперативно-тактичною майстерністю, постійне вдосконалення своїх знань, вмінь і навичок є необхідним службовим обов'язком кожної особи ОРС ЦЗ.

В результаті ТП особовий склад повинен знати:

- вимоги статутів, настанов, інструкцій та інших керівних документів, що визначають організацію і тактику гасіння пожеж, локалізацію та ліквідацію наслідків НС та заходи безпеки праці під час виконання оперативних дій;
- закономірності і особливості розвитку пожеж та НС на різноманітних об'єктах, їх параметри, загальні та випадкові явища, які супроводжують чи виникають на пожежі або НС;
- вогнегасні речовини їх властивості, інтенсивність, способи і методи їх подачі, їх вплив на навколишнє середовище;
- тактичні можливості підрозділів гарнізону;
- оперативно-тактичні особливості районів виїзду ПРП, АРЗ СП та АРФ ЦП;
- призначення, будову ЗІЗОД, правила роботи в них, інструкції з їх використання;
- правила використання засобів зв'язку та інших технічних засобів в різних умовах.

Особовий склад підрозділів оперативно-рятувальної служби після проходження курсу з ТП повинен вміти:

- ефективно і правильно виконувати свої обов'язки під час несення служби і оперативної роботи на пожежах, НП та НС відповідно до вимог статутів, настанов і правил безпеки праці;
- впевнено використовувати пожежно-технічне і аварійно-рятувальне обладнання та оснащення, прилади і апарати, що мають підрозділи на оснащенні;
- самостійно та в складі оперативного розрахунку виконувати аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи;
- виконувати перевірки ЗІЗОД і користуватися ними під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС, визначати і усувати прості недоліки в їх роботі, а також розраховувати час роботи;
- надавати домедичну допомогу постраждалим.

2.2. Поняття про тактичне мислення, способи його розвитку.

Тактичне мислення — це складний психологічний процес аналізу обстановки, яка постійно змінюється під час розвитку і гасіння пожежі, (ліквідації наслідків НС), своєчасне обґрунтування і прийняття рішень для ведення оперативних дій з їх ліквідації.

Такі рішення можуть бути прийняті лише на основі глибоких і всебічних знань із багатьох галузей науки та тактичних можливостей

підрозділів, що приймають участь у гасінні пожежі, ліквідації наслідків НС. Необхідно постійно розвивати і вдосконалювати гнучкість тактичного мислення, завдяки якій забезпечується якісна і своєчасна оцінка обстановки, що виникає та постійно змінюється, та оперативне корегування рішень, які були прийняті раніше. У деяких випадках на пожежах чи НС обстановка може бути такою, коли всі прийоми і дії, які раніше використовувалися, не зможуть принести бажаних результатів. В таких умовах тільки особи з гнучким тактичним мисленням зможуть знайти нові, неординарні прийоми та дії, що дозволять досягти необхідного успіху в процесі ліквідації тієї чи іншої надзвичайної події.

В процесі ТП в особового складу слід відпрацьовувати та прищеплювати швидкість та сміливість тактичного мислення. Якщо при вирішенні питань з наглядової діяльності особовий склад має значну кількість часу для аналізу обстановки, вивчення нормативних документів, консультацій зі спеціалістами, то для оцінки обстановки і прийняття рішень в зоні НС часу занадто мало і він залежить від швидкості зміни обстановки на місці події. Відчуття відповідальності за прийняття рішень під час організації оперативних дій та обмеження по часу може бути причиною прийняття окремими особами поспішних і неправильних рішень, а інколи може призвести до бездіяльності та очікування прибуття старших посадових осіб. Тому у осіб, які очолюють підрозділи, що першими прибувають на місце події, необхідно виробляти та постійно вдосконалювати сміливість у прийнятті рішень, від яких залежить успіх оперативних дій. Прийняття рішень повинно базуватись на правильному прогнозуванні і аналізі обстановки у зоні НС і об'єктивної оцінки тактичних можливостей підрозділів, що прибули на місце виклику. У процесі ТП цим питанням слід надавати важливого значення.

Щоб досягти успіху у виконанні прийнятих рішень і завдань, які поставлені підрозділам з гасіння пожежі чи ліквідації наслідків НС, особи начальницького складу повинні не тільки володіти розвиненим тактичним мисленням, а й мати необхідні вольові якості: високу дисциплінованість, цілеспрямованість, самостійність, ініціативність, рішучість і наполегливість.

Для формування цих якостей у особового складу на заняттях з ТП необхідно створювати обстановку, яка б максимально наближалась до реальної. Правильна і всебічна оцінка обстановки, оперативне прийняття ефективних рішень і виконання відповідних оперативних дій та контроль за якістю їх виконання пов'язані з великим інтелектуальним, моральним, психологічним і фізичним напруженням.

Як підсумок, можна підкреслити, що тактична підготовка особового складу, призначена:

- прищепити особовому складу високі морально-психологічні якості, почуття взаємодопомоги та особистої відповідальності за виконання своїх службових обов'язків, самоконтроль, витримку та психологічну стійкість до роботи в екстремальних умовах;
- навчити особовий склад вміло і якісно виконувати свої обов'язки

під час оперативних дій у відповідності з вимогами статутів, настанов та правил безпеки праці;

- виховувати дбайливе ставлення до техніки, майна та оснащення, зберігати їх в постійній готовності до дій за призначенням;
- підготувати особовий склад відділень, караулів та розрахунків до чіткого і злагодженого ведення оперативних дій;
- постійно удосконалювати тактичні знання, навички тактичного мислення у начальницького складу та вміння керувати силами та засобами в процесі ліквідації пожеж чи наслідків НС;
- підготувати підрозділи і гарнізони ОРС ЦЗ до взаємодії зі спеціалізованими службами цивільного захисту, Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами спеціального призначення, утвореними відповідно до законів України, під час реагування на пожежі, НС та інші небезпечні події;
- постійно проводити аналіз оперативної роботи підрозділів з метою своєчасного усунення недоліків в їх роботі і впровадження передового досвіду свого та інших гарнізонів щодо організації ТП особового складу;
- вдосконалення навичок у начальницького складу з організації навчання та виховання підлеглих, а також уміння самостійно вивчати оперативно-тактичні особливості особливо важливих об'єктів в районі виїзду підрозділу.

Для вирішення цих завдань з тактичної підготовки особового складу необхідно:

- ретельно спланувати всі заняття;
- мати високий рівень підготовки керівників заняття і навчальної матеріально-технічної бази, яка б дозволяла проводити кожне заняття на необхідному теоретичному, методичному і практичному рівнях;
- свідоме відношення особового складу до необхідності засвоєння навчального матеріалу і підвищення свого професійного рівня;
- постійно впроваджувати в навчальний процес питання психологічної підготовки та відпрацювання необхідних нормативів з особовим складом.

Необхідно пам'ятати, що на кожному занятті з ТП необхідно дотримуватися і прищеплювати всьому особовому складу навички щодо необхідності дотримання вимог правил безпеки праці як під час оперативної роботи, так і під час всієї службової діяльності.

2.3. Організація і методика проведення теоретичних і практичних занять.

До класно-групових занять, що найбільше використовують в процесі ТП особового складу відносяться:

- заняття з пояснення нового навчального матеріалу;
- заняття із закріплення раніше вивченого матеріалу і засвоєння

навичок і вмінь;

- заняття (семінар) повторення, систематизації та узагальнення вивченого матеріалу;

- заняття контролю і перевірки знань, навичок і вмінь;

- комбіноване заняття.

В системі ТП особового складу підрозділів часто використовують комбіновані заняття, які складаються із наступних елементів:

Оголошення теми, мети, завдань і плану вивчення нового навчального матеріалу. Керівник заняття приблизно протягом 5 хв. доводить до відома присутніх основну мету і конкретні питання, викладає план вивчення нового матеріалу (оголошує основні питання і дає короткі пояснення їх важливості).

Якщо керівник заняття бачить, що особовий склад не готовий до заняття, то необхідно цьому приділити увагу. Керівник заняття на протязі декількох хвилин створює спокійну ділову психологічну обстановку та необхідний робочий настрій до активної і плідної роботи підлеглих на занятті, а також підготовлює до роботи конспекти, необхідні документи, навчальні посібники, довідники, схеми, технічні засоби навчання та інше.

Опитування по пройденому матеріалу. Цей елемент має мету перевірити засвоєння навчального матеріалу, що вивчався на попередніх заняттях і вміння особового складу використовувати його на практиці. Для цього використовують наступні види опитування: усний, фронтальний (письмовий або усний); комбінований (усний або письмовий водночас); за допомогою технічних засобів навчання та інші. Залежно від обсягу навчального матеріалу опитування доцільно планувати протягом 10-15 хв.

Вивчення нового матеріалу. Керівник заняття, згідно з планом, в певній послідовності оголошує навчальне питання, пояснює і вивчає зміст з підлеглими, обгрунтовує його важливість і практичне застосування під час ведення оперативних дій, визначає основні висновки і переходить до наступного питання. Під час вивчення нового матеріалу необхідно використовувати найбільш ефективні педагогічні принципи і методи викладання, наочність, технічні засоби навчання, наводити приклади із практики ведення оперативних дій підрозділів і вимагати правильного і якісного засвоєння навчальних питань підлеглими.

Закріплення вивченого матеріалу (перевірка результатів заняття). Заздалегідь розроблені питання по новому матеріалу в письмовій або усній формі оголошують особовому складу і визначають час на відповіді. Після цього аналізують відповіді, роблять висновки з якості засвоєння матеріалу, а при необхідності дають додаткові питання на засвоєння змісту заняття.

Підведення підсумків заняття. Оцінити досягнення мети навчання, назвати основні питання навчального матеріалу і підкреслити практичне їх значення під час оперативних дій. Назвати нормативні документи і літературу, контрольні питання і видати завдання для самостійної підготовки особового складу.

Якість підготовки керівника до занять в значній мірі визначає рівень їх проведення і ефективність. Всю підготовку до заняття можна умовно

розподілити на наступні етапи:

- підготовка до складання плану-конспекту (методичної розробки);
- розробка плану-конспекту (методичної розробки) і його затвердження;
- підготовка аудиторії, технічних і наукових засобів навчання до заняття.

Підготовка до складання плану-конспекту включає в себе:

- з'ясування теми;
- визначення мети і завдань заняття;
- відбір та вивчення навчальної літератури;
- визначення і підготовку технічних засобів навчання і наочних посібників;
- розробку плану вивчення нового матеріалу і загального плану проведення заняття.

З'ясувати тему – це означає конкретизувати її зміст, відібрати матеріал відповідно до часу, що відведений для заняття, а також зміст основних питань. Під час з'ясування теми доцільно ознайомитись з вимогами методичних документів.

В процесі визначення мети професійної освіти, виховання і розвитку особового складу, що необхідно досягти на цьому занятті, його керівник повинен враховувати рівень знань підлеглих, їх моральні, вольові та інші якості, а також їх здібності і ступінь розвитку тактичного мислення. Це дозволить керівнику занять не тільки визначити зміст навчального матеріалу, але й структуру заняття та дидактичні принципи, методи і прийоми проведення заняття.

Необхідну літературу до заняття підбирають таким чином:

- в першу чергу визначають, які керівні документи (статути, настанови, накази, доручення та інші) містять інформацію, необхідну для проведення заняття;
- відбирають підручники, посібники, довідкову і педагогічну літературу, статті з журналів та інші джерела навчального матеріалу;
- в кінці підбирають необхідні приклади з практики діяльності підрозділу, загону або гарнізону ОРС ЦЗ.

Після цього керівник заняття ретельно її вивчає і визначає, які технічні та наочні засоби навчання слід використовувати для більш якісного і зрозумілого вивчення нового матеріалу, також які схеми, графіки, таблиці, слайди та інший ілюстраційний матеріал доцільно підготувати до заняття.

Після вивчення літератури керівник розробляє докладний план вивчення нового матеріалу. Він складається з основних питань та підпитань, розташованих в суворій послідовності. Усі питання повинні бути короткими, зрозумілими і відповідати суті того матеріалу, що вивчається із особовим складом. Під час формування навчальних питань доцільно оцінювати скільки часу необхідно для вивчення кожного з них і порівняти із загальним бюджетом, відведеним на це заняття. Це дозволить визначити який тип

заняття доцільно використовувати, а також чи є можливість планувати опитування особового складу з пройденого матеріалу, закріплення нового, вирішення задач і епізодів, вправ та інших елементів заняття. В цей час також необхідно визначити методичні прийоми проведення заняття, які б забезпечили найбільшу ефективність засвоєння навчального матеріалу.

Після вивчення літератури, що відноситься до теми заняття, керівник складає загальний план проведення заняття. Він залежить від типу заняття і може включати наступні елементи:

- оголошення теми, мети і плану вивчення нового матеріалу;
- опитування присутніх з пройденого матеріалу;
- закріплення його з метою оцінки ефективності засвоєння присутніми;
- підведення підсумків заняття;
- видача завдання для самостійної роботи та інші.

На кожен елемент заняття необхідно визначити час для його проведення. Його розподіляють так, щоб кожен з елементів був повністю відпрацьований, і наприкінці заняття залишився резерв на відповіді з питань, які можуть виникнути у особового складу під час заняття.

Не слід відводити багато часу на вступ і передмову до вивчення змісту заняття, це розхолоджує присутніх і знижує їх активність на занятті. Після розробки загального плану заняття доцільно перевірити розподіл часу на кожен його елемент, а також переглянути відібраний навчальний матеріал і переконатися, щоб заняття не було перевантажене і в той же час відповідало дидактичному принципу – навчання на високому рівні труднощів. Якщо виявилось, що воно перевантажено, то необхідно зменшити обсяг навчального матеріалу, або зробити більш якісний його відбір відповідно рівню, яким він повинен бути для навчання підлеглих, або виключити зі складу заняття окремі його елементи, наприклад опитування або закріплення навчального матеріалу, тобто змінити структуру заняття.

Після ретельного вивчення матеріалу і розробки загального плану заняття керівник заняття переходить до другого етапу підготовки – складання плану-конспекту для проведення заняття. Форма плану-конспекту може бути довільною, але не повинна суперечити вимогам відповідних керівних документів. Багаторічною практикою організації і проведення класно-групових занять з особовим складом підрозділів вироблено певні вимоги до форми, змісту і структури план-конспекту. Склад плану-конспекту залежить від виду заняття, який визначає керівник залежно від мети і завдань конкретного заняття.

Форма план-конспекту може включати наступні структурні елементи:

Гриф Затвердження плану-конспекту – розміщують на титульному аркуші у верхньому правому куті, де вказують посаду, імя та прізвище керівника, який його затверджує, дату.

Тему заняття - визначають з розкладу занять, або згідно з вказівкою керівника.

Мету заняття – показують навчальну та виховну мету щодо формування, удосконалення навичок і вмінь на занятті.

Час для проведення заняття – показують загальну кількість годин, необхідних для проведення заняття.

Місце проведення заняття – керівник заняття підбирає навчальний клас, навчальну споруду, полігон або інше приміщення, найбільш придатне для проведення заняття й указує його в план-конспекті.

Матеріальне забезпечення – показують технічні засоби навчання, наочні посібники, макети, прилади, схеми, слайди, документи, літературу, тощо, які використовують під час заняття.

Порядок проведення заняття – в суворій логічній послідовності дається перелік усіх елементів заняття залежно від визначеного його виду і показується час для кожного з них. Наприклад, оголошення теми, мети і порядку заняття – 5 хв., опитування підлеглих з пройденого матеріалу – 10 хв., вивчення нового матеріалу – 25 хв., підведення підсумків заняття, завдання на самостійну роботу – 5 хв.

Опитування особового складу з вивченого матеріалу – показують форму опитування (усне, письмове, комбіноване та інші) і дають перелік запитань по кожній з них. Планується за рішенням керівника заняття.

Конспект нового матеріалу – пропонується скласти у вигляді таблиці з двох стовпців:

у першому показують навчальні питання і підпитання та записують їх зміст;

у другому напроти відповідного змісту показують методичні прийоми його вивчення (наприклад, розповідь, бесіда, що спитати у аудиторії, які показати наочні посібники, що продемонструвати, законспектувати та інші).

Закріплення матеріалу вивченого на занятті – показується вид опитування і перелік питань для особового складу або зміст усних та письмових вправ, які виконують підлеглі наприкінці вивчення нового матеріалу. Цей елемент за рішенням керівника заняття може і не плануватися.

Висновки з заняття і завдання на самостійну роботу – керівник звертає увагу присутніх на ступінь досягнення мети заняття, аналізує відповіді особового складу і робить висновки про якісне засвоєння ним навчального матеріалу та підкреслює його практичне значення, а також вказує нормативні документи і літературу для самостійної роботи.

Наприкінці плану-конспекту вказують посаду, ім'я та прізвище керівника заняття, дату. Обсяг матеріалу в план-конспекті залежить від досвіду і знань керівника заняття і вимог керівників.

Керівникам занять з невеликим досвідом доцільно писати конспект нового матеріалу докладно, по кожному питанню підбирати яскраві приклади з практики. Досвідченим особам за узгодженням керівників можна скласти розгорнутий план вивчення нового матеріалу і тезисне його конспектування. Під час конспектування основного матеріалу необхідно дотримуватися необхідної логічної послідовності, так, щоб кожне питання і підпитання

впливали з попереднього навчального матеріалу і по змісту були пов'язані з ним, але не повторювалися. В процесі конспектування теоретичного матеріалу необхідно посилатися на основні джерела, такі, як статuti, настанови та інші нормативні документи, а також наводити цитати і дослівні формулювання. Усі статті настанов, цитати, формулювання по змісту повинні бути суворо пов'язані з навчальним матеріалом. Але не слід перевантажувати ними конспект, що суперечить дидактичним принципам, і може негативно впливати на аудиторію.

Основними джерелами навчального матеріалу є діючі керівні документи, підручники, посібники останніх видань. Разом з тим, до викладеного матеріалу в посібниках, статтях журналів та інших періодичних виданнях слід відноситися критично, тому, що в них можуть бути допущені помилки, або наводитися застарілі дані. Якщо виникли сумніви, необхідно проконсультуватися у фахівців і у керівництва. В процесі складання конспекту необхідно постійно прагнути до творчого узагальнення навчального матеріалу та робити висновки на основі його знань, які має особовий склад, що буде присутній на занятті, та свого досвіду.

Написання повного тексту нового матеріалу для проведення заняття корисно для кожного керівника і, особливо, для начальницького складу з недостатнім досвідом проведення занять. В процесі написання тексту керівник занять знайомиться з необхідною літературою і відбирає найбільш характерний матеріал відповідно теми заняття, обдумує його і переробляє згідно з умовами і своїм досвідом вміння усно передавати інформацію особовому складу. Він формулює короткі, зрозумілі, яскраві фрази, обробляє їх і доповнює звичними для нього елементами своєї розмови. В ході написання конспекту в необхідних місцях включають статті статутів, настанов, вимоги нормативних документів, цитати, приклади з практики дій підрозділів. Текст повинен бути пов'язаним з життям, проблематикою, досягненнями та завданнями ОРС ЦЗ.

Написання тексту, який повністю охоплює новий навчальний матеріал, не означає, що його необхідно дослівно прочитати перед аудиторією. Просте читання його не дозволило б керівнику використовувати під час заняття ефективні педагогічні методи і прийоми активізації присутніх, встановити з ними необхідний і постійний психологічний контакт і зворотній зв'язок, а також лишило б його природності, простоти і дохідливості викладання. Повний текст нового матеріалу складають для того, щоб зберегти його зміст у пам'яті і при необхідності скористатися ним на занятті, але не можна бути до нього прив'язаним.

Під час складання будь-якого конспекту керівник заняття повинен всебічно продумувати і визначити методичні, найбільш ефективні методи і прийоми вивчення нового матеріалу і занести їх у відповідну графу план-конспекту. Наприклад, якщо передбачається під час вивчення нового матеріалу або окремого його питання використовувати метод бесіди, то керівник заняття в останній графі (методичні прийоми вивчення) конспекту повинен у задалегідь визначених місцях, проти відповідного тексту записати

питання, які він буде задавати присутнім в процесі бесіди. Необхідно також заздалегідь визначити і занести в цю графу місця і час демонстрації відповідних фрагментів відео фільмів, слайдів, схем, таблиць та інших наочних посібників, в яких місцях і на що звернути увагу особового складу, де і який навести приклад з практики роботи ОРС ЦЗ, що необхідно законспектувати присутнім та який матеріал або дані виділити інтонацією тощо. Окремі місця в конспекті, такі як статті, виписки, цитати доцільно виділити, щоб при необхідності їх швидко можна було б знайти під час вивчення матеріалу.

Перед тим, як представити план-конспект керівництву на затвердження, керівник заняття обов'язково повинен його ще раз перевірити і при необхідності відкоригувати.

Підготовка аудиторії, технічних засобів навчання, наочних приладів і посібників проводиться перед заняттям, щоб бути впевненим в їх наявності і придатності до заняття. Керівник заняття підбирає короткі і найбільш змістовні фрагменти відеофільмів, слайди, фотографії, які яскраво відображають навчальний матеріал, а також відповідні плакати, схеми, макети, прилади, таблиці тощо. Водночас доцільно перевірити справність і роботу технічних засобів в тій послідовності, в якій вони будуть використовуватися на занятті і визначити час, що необхідний для демонстрування фрагментів відеофільмів. Під час відбору наочних посібників необхідно звертати увагу не тільки на те, щоб їх зміст відповідав навчальному матеріалу, але і їх естетичному вигляду. Необхідно також заздалегідь, при необхідності, організувати виготовлення необхідних для заняття плакатів, схем, слайдів та інших наочних посібників, а також усунути неполадки технічних засобів.

Порядок проведення класно-групових занять визначає його керівник. Комбіноване заняття складається з найбільшої кількості елементів заняття. Керівник заняття, залежно від мети, завдань, ступеню підготовки особового складу, може визначати той або інший зміст заняття, який по своєму складу може відрізнятися від комбінованого, тобто включати в себе не всі елементи.

Згідно з дидактичними принципами свідомості, систематичності і тривалості навчання впливає, що у навчальній роботі неможливо рухатися вперед до тих пір, доки особовий склад не засвоїв пройдений матеріал. Тому перевірка і оцінка знань кожної особи є важливим елементом занять. Заняття з ТП проводяться не щоденно, а із значними перервами, тому кожен керівник занять, як правило, повинен прагнути того, щоб на кожному занятті перевірялися і оцінювалися знання усього особового складу підрозділу. Якщо на занятті присутня незначна кількість особового складу (5-7 осіб) доцільно використовувати усне опитування, воно дозволяє не тільки виявити ступінь засвоєння навчального матеріалу, але водночас обміркувати і поглибити його з присутніми.

Коли заняття проводять з караулом, в склад якого входить декілька відділень в повному складі, усним опитуванням охопити весь особовий склад важко і недоцільно тому, що для цього буде витрачено багато часу. В

цих умовах доцільно використовувати як усне, так і письмове (тестове) опитування. Для проведення письмового опитування керівник заняття заздалегідь готує запитання і визначає необхідну кількість варіантів.

В окремих підрозділах ОРС ЦЗ навчальні класи можуть бути обладнані комп'ютерною технікою та іншими технічними засобами навчання і контролю, які можна використовувати для опитування особового складу.

Усю роботу з закріплення вивченого матеріалу, як показує досвід, необхідно організовувати і проводити так, щоб особовий склад під час опитування не просто його викладав (переповідав), а й активно і усвідомлено застосовував на практиці. Для цього необхідно використовувати різноманітні вправи та вирішення задач, в процесі яких краще і глибше закріплюються знання, навички і вміння, елементи розрахунку сил і засобів та інше.

Вивчення нового матеріалу (усвідомлення та запам'ятовування) починають, як правило, із виявлення і встановлення зв'язку з ним раніше вивченого матеріалу. Особовий склад кожного підрозділу має певні знання, навички і вміння з ТП, які він здобув під час початкової підготовки, службової підготовки підрозділів в минулому та поточному роках. Ці знання та накопичений досвід керівник заняття повинен використовувати як базу для усвідомленого, логічного зв'язку раніше вивченого матеріалу з новою темою. Цей зв'язок може визначатися: послідовністю етапів оперативної роботи (розвідка, оперативне розгортання, рятування людей, евакуація майна, гасіння пожежі, ліквідація наслідків НС); тематичними планами зі службової підготовки підрозділів; конкретними прикладами оперативної роботи та служби підрозділу або гарнізону ОРС ЦЗ в цілому.

Після встановлення зв'язку з раніше вивченим матеріалом керівник заняття коротко і чітко формулює мету і завдання та основні ключові питання, які будуть вивчені особовим складом на занятті. Усвідомлене і якісне засвоєння цих питань забезпечує досягнення навчальної мети заняття. Під час вивчення нового матеріалу керівник заняття стимулює активність, наполегливість, самостійність особового складу, тобто реалізує мету його розвинення. В процесі заняття на основі завдань, які стоять перед колективом, його досягнень, керівник вирішує і виховні завдання, що стосуються особового складу.

Вивчення нового матеріалу повинно бути проблемним, із постановкою творчих питань (відкриття нового) для активізації присутніх і базуватися на раніше здобутих знаннях, навичках, вміннях і досвіді особового складу. Тому для проведення теоретичних занять доцільно використовувати метод бесіди. Його суть полягає в тому, що керівник заняття за допомогою вміло поставлених запитань до аудиторії, спонукає особовий склад до активного вивчення нового матеріалу, його більш глибокого розуміння і засвоєння. Цей метод можна використовувати на будь-якому етапі заняття: в процесі вивчення нового матеріалу, закріплення, повторення матеріалу і при підведенні підсумків заняття. Бесіда, як правило, використовується під час вивчення і узагальнення нових знань. При цьому керівник заняття формулює питання так, щоб відповіді на них підводили думки присутніх до нових

моментів, положень і висновків. Успіх бесіди залежить від вміння керівника заняття визначити і правильно сформулювати ряд необхідних питань та їх зміст, які ставляться чітко, зрозуміло без додаткового пояснення і так, щоб на них не можливо було дати декілька відповідей.

Безпосередня робота направлена на засвоєння нового матеріалу, як показує практика і досвід, включає в себе первинне його сприйняття і осмислення і наступне більш глибоке осмислення і запам'ятовування. Тому керівник заняття, як правило, повинен передбачити дворазову роботу присутніх зі сприйняття, осмислення і запам'ятовування нового матеріалу. Тільки при таких умовах навчальний матеріал може бути засвоєний безпосередньо на занятті.

Поряд з проблемним вивченням матеріалу керівник заняття може використовувати метод розповіді та пояснення. Розповідь доцільно використовувати якщо присутнім незнайомий або мало знайомий навчальний матеріал і відсутня у них відповідна база знань. Наприклад, під час вивчення нових вогнегасних речовин, способів і прийомів гасіння тощо. В цих випадках розповідь підвищує пізнавальну активність, викликає інтерес і зацікавленість.

Пояснення ефективне, коли вивчаються поняття, положення керівних документів, закономірності тощо. В процесі пояснення важливо забезпечити наукову і доказову логіку міркування. Окрім того, для гарного засвоєння матеріалу важливо вимагати від присутніх зосередженості та уваги.

Наочні посібники і технічні засоби навчання можна розглянути як джерела нових знань, засоби відпрацювання необхідних практичних навичок і вмінь, а також як засоби контролю і оцінки знань. Тому їх доцільно використовувати на усіх етапах проведення заняття, тобто під час викладання і осмислення нового матеріалу, його закріплення, перевірки вправ і оцінки знань.

Якість виготовлення і методика використання наочних посібників і технічних засобів у навчальному процесі повинні забезпечувати високу ефективність будь-якого заняття. Кожен керівник повинен постійно оцінювати користь від них і вдосконалювати їх якість і методику використання в процесі заняття. Наочні посібники слід демонструвати під час безпосереднього вивчення конкретного матеріалу (розповіді, пояснення) і кожного разу звертати увагу присутніх на явища, деталі та інші моменти, які на них відображені. Не слід їх демонструвати наприкінці вивчення матеріалу, це не приносить необхідного ефекту, але можна демонструвати наочні посібники в процесі закріплення вивченого матеріалу. Показ фрагментів відеофільмів, фотографій і слайдів необхідно включати в процес розповіді або пояснення навчального матеріалу керівником заняття.

Важливим етапом заняття є відпрацювання навичок і вмінь застосовувати теоретичні знання на практиці. Цей процес пов'язаний з використанням методів усних, письмових та практичних вправ. Також необхідно пам'ятати, що недоцільно переходити до вправ, якщо особовий склад не засвоїв як слід теоретичний матеріал, який необхідно знати для

виконання тих чи інших вправ. Необхідно звертати особливу увагу на осмислення підлеглими порядку, способів і методів виконання практичних вправ, тому, що не дотримання цих умов не дозволить досягти необхідної мети.

На заняттях з ТП широко використовують усні вправи. За допомогою їх розвивають у особового складу тактичне мислення, яке дозволяє правильно і швидко оцінити обстановку, визначити вирішальний напрям оперативних дій, раціонально розставити сили та засоби під час ліквідації наслідків НС та гасіння пожеж.

Для відпрацювання необхідних навичок і вмінь використовують письмові вправи з розрахунку сил та засобів для гасіння пожеж, проведення АРiНР, локалізації зон аварії чи ліквідації наслідків НС.

Закріплення навчального матеріалу здійснюють в ході його вивчення, після вивчення окремих питань або теми заняття в цілому. Останній варіант можуть використовувати як перевірку результатів, які досягнуті на даному занятті. Перевірку можуть проводити в усній формі або письмово з використанням задалегідь розроблених питань або вправ. Вона дозволяє керівнику занять переконатися як засвоєний навчальний матеріал особовим складом, а також визначити які недоліки допущені на занятті і як їх необхідно усувати на наступних заняттях.

Наприкінці заняття, керівник підводить підсумки, де він коротко нагадує мету заняття і оцінює її досягнення, показує позитивні сторони і недоліки в роботі особового складу під час заняття і дає завдання на самостійну роботу.

Питання для самоконтролю

1. Призначення, мета і завдання тактичної підготовки.
2. Види та форми тактичної підготовки. Вміння та знання особового складу за результатами навчання в системі Тактичної підготовки.
3. Розкрийте поняття про тактичне мислення та способи його розвитку.
4. Порядок організації і методика проведення теоретичних і практичних занять.

ТЕМА 3. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИКО-СТРОЙОВИХ ЗАНЯТЬ.

При гасінні пожеж та ліквідації наслідків НС особовому складу доводиться витримувати значне фізичне, нерве й психологічне навантаження. Рятування людей, швидке розгортання засобів гасіння, евакуація майна, робота на висотах, в стиснених умовах, в непридатному для дихання середовищі та при високих температурах потребують від особового складу не тільки високого усвідомлення свого обов'язку, але і міцного здоров'я, сили, витривалості, сміливості та швидкості реакції.

Навчання – це цілеспрямований, організований процес передачі й засвоєння знань, умінь, навичок, формування потенційних можливостей тих, кого навчають.

Навчання і тренування є єдиним навчальним процесом.

Тренування є удосконаленням у тих, хто навчається, рухових навичок. Це вдосконалення ґрунтується на знанні головних закономірностей вищої нервової діяльності і вчення І. П. Павлова про формування в корі великих півкуль стійких зв'язків чи динамічних стереотипів. Це система умовно-рефлекторних зв'язків між органами чуття, центральною нервовою системою, м'язами і внутрішніми органами. Ці зв'язки утворюються при складному безупинному процесі формування нової рухової навички і складаються з трьох стадій:

- генералізації (реакція на подразнення);
- концентрації гальмівно-збуджувальних процесів (поглиблене розучування вправи);
- автоматизації і стабілізації рухової навички (удосконалення).

Основними методами навчання є:

- розповідь;
- показ;
- практичне виконання вправи під контролем керівника занять.

3.1. Мета та організація тактико-стройових занять.

Тактико-стройові заняття проводять як під час первинної підготовки рятувальників так і в процесі тактичної підготовки підрозділів. На них вивчаються та відпрацьовуються дії рятувальників під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і подій, рятування людей, евакуації матеріальних цінностей на різних об'єктах та в різноманітних умовах. Ці заняття розвивають у рятувальників їх активність, сміливість, рішучість, наполегливість, винахідливість, дають змогу покращити взаємодію між особовим складом в складі відділень, розрахунків та гранізону ОРС ЦЗ в різних умовах під час гасіння пожеж, та ліквідації наслідків НС.

Тактико-стройові заняття в підрозділах ОРС ЦЗ організують начальники підрозділів, залучаючи до проведення занять командирів відділень і весь особовий склад.

Керівник заняття повинен твердо знати, що ефективність і якість навчання визначаються його ідейною переконаністю, рівнем професійної підготовки, загальною культурою і працьовитістю. Підготовка до заняття і його проведення – творчий процес. Погано, недбало підготовлене заняття малоефективне. Таке заняття не буде мати виховного характеру. Неточності у виконанні вправ можуть бути згодом повторені підлеглими.

Керівник занять зобов'язаний:

- вміти організувати і методично правильно проводити заняття в обстановці, максимально наближеній до реальної;
- добре знати і вміти застосовувати правила і прийоми роботи з пожежно-технічним та аварійно-рятувальним оснащенням;
- бути для особового складу прикладом охайності, фізичної та психологічної стійкості, відмінного знання вимог нормативних документів і бездоганного їх виконання;
- виховувати в особового складу дисциплінованість, поліпшувати його тактичну підготовку;
- подавати команди на виконання вправ у суворій відповідності з вимогами нормативних документів;
- знати і суворо дотримуватися на заняттях правил безпеки праці, застосовувати прийоми допомоги і страхівки.

Заняття зі своїми відділеннями проводять командири відділень під загальним керівництвом керівника занять. Заняття з відпрацювання вправ на висоті (саморятування, рятування потерпілих та ін.), оперативне розгортання, тренування в ЗІЗОД проводять начальники підрозділів.

Практичне заняття являє собою частину навчально-тренувального процесу і розраховане на те, щоб керівник підрозділу або під його керівництвом командир відділення протягом зазначеного часу (45 хвилин) виконали певну роботу.

Зміст заняття визначається наказами про організацію службової підготовки на навчальний рік, тематичними планами та розкладом занять. На занятті вивчається новий матеріал, відбувається закріплення вивченого, розвиваються й удосконалюються основні морально-вольові і фізичні якості рятувальників, керівник заняття перевіряє й оцінює набуті ними знання, уміння і навички.

Заняття повинне вирішувати не тільки освітні, а й виховні задачі. Керівник заняття крім удосконалювання роботи в умовах, наближених до реальної обстановки, повинен прагнути розвивати в тих, кого навчають, рішучість, сміливість, спритність, уміння надати товаришеві допомогу.

Заняття може бути теоретичним – для одержання основних знань, і практичним – для оволодіння технікою при роботі з ПТО та в ЗІЗОД і прийняття нормативів.

Кожне практичне заняття складається з трьох частин:

- підготовчої;
- основної;
- заключної.

Підготовча частина передбачає (5–8 хв.):

- шикування відділення або караулу;
- огляд зовнішнього вигляду (захисного одягу та спорядження);
- оголошення теми, змісту, мети заняття, вимог безпеки праці;
- розминку.

Основна частина передбачає (35 хв.):

- ознайомлення із вправами та вивчення техніки їх виконання;
- тренування;
- вдосконалювання майстерності роботи в умовах, наближених до оперативної обстановки;
- прийняття заліків.

Заключна частина включає (2–5 хв.):

- згорання та прибирання пожежно-технічного, аварійно-рятувального оснащення;
- розбір заняття;
- підведення підсумків (оголошення оцінок);
- завдання на самопідготовку.

Передбачені програмою теми розбиваються на вправи, вправи – на окремі етапи, а етапи – на прийоми.

Тема – загальна назва виду професійних дій пожежного-рятувальника.

Вправа – назва засобу виконання дії (дій), – іншими словами, назва технічного засобу виконання дії.

Окремий етап вправи – окремих елемент засобу виконання дії – його логічно виділена частина, яка має особливі відмінності від інших частин дії.

Прийом – це техніка роботи, тобто спосіб, котрим доцільно виконувати ту чи іншу дію.

Відповідно до програми складається *тематичний план навчання* на навчальний рік, розподіляються вправи на рік навчання, на кожне заняття з назвою конкретної навчальної цілі, які мають три загальні напрями:

- навчити;
- тренувати (або вдосконалювати);
- прийняти залік.

Вправи на кожне заняття підбираються з урахуванням послідовності процесу навчання, поступового переходу від легких вправ до більш важких, рівномірності фізичного навантаження, систематичного повторення вправ, що відпрацьовуються, одночасності виконання різних вправ відділенням, караулом (навчальною групою) та точності розрахунку навчального часу на вправу .

Послідовність у навчанні полягає в підборі вправ з однієї теми так, щоб усі наступні вправи підбиралися для занять на основі раніше вивчених вправ,

розвивали та поглиблювали знання, навички, отримані на попередніх заняттях. Таке поступове ускладнення та повернення до раніше вивчених вправ забезпечує правильне засвоєння навчального матеріалу.

У процесі навчання необхідно дотримуватися принципу поступовості фізичного навантаження. Це здійснюється набором різноманітних за фізичними зусиллями вправ, що поступово підвищують фізичні якості пожежних-рятувальників і витривалість та спритність, необхідні для роботи у складних реальних умовах. Систематичне повторення раніше вивчених вправ удосконалює набуті навички, підтримує фізичну тренуваність і підвищує майстерність виконання вправ.

Керівник заняття може сам виконувати вправу (прийом) або для її виконання залучати найбільш підготовлених рятувальників. Під час показу особовий склад, що навчається, повинен стояти там, де можна краще бачити прийоми та дії, що демонструються. У тих випадках, коли прийом використовують дві-три особи (прийоми роботи з висувною драбиною, встановлення ПРА на вододжерело), керівник повинен підготувати їх напередодні заняття. Кращим методом ознайомлення із вправою (прийомом) є супроводження розповіді показом. Цей метод забезпечує більш швидке засвоєння вправи (прийому) особовим складом. У процесі навчання викладач (командир) повинен помічати помилки, своєчасно та спокійно їх виправляти. За наявності помилки, необхідно зупинити виконання вправи, вказати на помилкові дії, потім запропонувати повторити прийом без помилок.

Навчання виконанню вправи рекомендується проводити в такій послідовності:

- ознайомлення із вправою (прийомом);
- розучування вправи (прийому) або її засвоєння;
- удосконалювання та підвищення майстерності під час виконання вправи, тренування.

Ознайомлення із вправою (прийомом) повинно дати тим, хто навчається, правильне уявлення про неї. Для цього необхідно назвати вправу (прийом), показати її повністю, а потім у повільному темпі, щоб ті, кого навчають, звернули увагу на найбільш важливі деталі, зі стислим поясненням порядку, виконання її. Не тільки повідомити завдання, але і пояснити причину необхідності його виконання

Засвоєння (розучування) вправи може проводитися двома методами:

- в цілому, якщо вправа є нескладною;
- по частинах (по етапах або прийомах), якщо вправа є складною (або багатоетапною).

Основне завдання розучування (засвоєння) – оволодіння правильною структурою виконання вправи, прийому. На перших етапах навчання вправу і прийом треба виконувати у спрощених умовах. Успіх навчання при цьому багато в чому залежить від підбору підготовчих вправ. За структурою вони мають бути близькі до освоєної вправи і прийому і відповідати силам і можливостям тих, хто навчається. Умови виконання прийому спрощуються

шляхом зміни вихідного положення, відстані, напрямку, швидкості виконання, застосованої сили. Далі відбувається поступове ускладнення вправи і прийому, яке досягається:

- збільшенням швидкості виконання вправи і прийому, зміною застосованої сили, напрямку, амплітуди рухів та ін.;
- виконанням даної вправи і прийому до поєднання з іншими;
- зміною важкості вправ і прийомів;
- уточненням конкретної мети, що повинна бути досягнута при виконанні вправи, прийому, підвищенням вимог до точності і швидкості їхнього виконання та ін.

Удосконалювання та підвищення майстерності під час виконання вправи відбувається під час повторної роботи на етапі (етапах). При цьому закріплюються навички, удосконалюється техніка виконання всієї вправи, розвиваються фізичні якості (сила, швидкість, витривалість і спритність). Для цього використовують методи полегшення або ускладнення умов виконання вправи.

Цілеспрямоване повторення вправ виконується на тренуванні, що є складовою частиною навчання. Тренування застосовуються після того, як у тих, хто навчаються, утворилися правильні навички у виконанні вправ. Сутність цього полягає в тому, що при повторенні навчального матеріалу ті, хто навчаються, доводять виконання різних вправ до автоматизму. Проводячи тренування, необхідно під час виконання вправ застосовувати хронометраж і враховувати нормативи. Повторне виконання вправи дає можливість виявити слабко відпрацьовані етапи та звернути на них більше уваги. Щоб тренування проходили цікаво та результативно, проводяться змагання між рятувальниками та відділеннями, що підвищує інтерес до занять, сприяє кращому виконанню вправ і значно збільшує фізичне навантаження.

3.2. Підготовка керівника до занять. Складання методичної розробки.

Організованість та ефективність кожного заняття багато залежить від якості всієї підготовки. Під час підготовки до проведення занять керівник повинен:

- виписати з розкладу занять тему та дату занять;
- визначити та усвідомити зміст і мету заняття;
- вивчення нормативних документів, навчальної та спеціальної літератури, що відноситься до змісту заняття, та методикоу його проведення.
- визначити місце заняття;
- визначити матеріально-технічне забезпечення для проведення заняття;
- розрахувати час на відпрацьовування кожної вправи;
- повторити команди, правила безпеки праці та порядок виконання вправ;

- скласти методичну розробку та надати її на затвердження керівництву підрозділу.

3.2.1. Рекомендації щодо розроблення методичної розробки:

Методична розробка на проведення практичного заняття – це своєрідна модель майбутнього заняття, яка визначає характер спільної діяльності керівника занять та осіб, що навчаються. Є основним робочим документом керівника заняття, одним із засобів правильної організації навчальної діяльності.

У першій частині методичної розробки у верхньому правому куті титульного аркушу розміщують гриф затвердження, далі відображається тема, перелік відпрацьованих вправ, навчальна мета, час відведений на проведення заняття, місце його проведення, навчально-матеріальне забезпечення, нормативно-правові акти та література.

У другій частині – відображається порядок проведення заняття, який виконують в визначній формі таблиці, що складається із чотирьох колонок:

- в першій колонці вказують номер за порядком;
- в другій колонці вказуються питання, що відпрацьовуються;
- в третій – короткий зміст;
- в останній – методичні вказівки та час.
- Питання, що відпрацьовуються:
- Організацій заходи (Шукування, прийом рапорту, перевірка зовнішнього вигляду, оголошення теми і мети заняття, нагадування правил безпеки праці);
- Перевірка знань (вказуються питання для повторення, за рішенням керівника може і не використовуватися);
- Розминка (у разі проведення практичних занять з відпрацювання навчальних вправ);
- Відпрацювання вправ (описується порядок відпрацювання);
- Підбиття підсумків (дається оцінка рівню підготовленості особового складу, відзначаються приклади правильного виконання вправ, вказується на характерні помилки, оголошуються оцінки, надаються відповіді на запитання).

Після закінчення методичної розробки керівник заняття обов'язково повинен перевірити її зміст, після чого підписати та подати керівнику для перевірки та затвердження.

3.3. Порядок і методика проведення занять

Кожному заняттю передують інструктаж. У ході інструктажу вказується:

- як планується провести майбутнє заняття;
- послідовність засвоєння прийомів і вправ;
- найбільш раціональні методи їх відпрацювання;

- кількість часу, відведеного на вивчення та відпрацювання прийому і виконання вправи.

Під час інструктажу керівник заняття перевіряє знання командирами відділень змісту заняття та правил виконання вправ, уміння подавати команди, виправляти помилки, методи проведення заняття, нормативи і питання безпеки праці. Залежно від того, які вправи відпрацьовуються, від місця проведення, наявності матеріального забезпечення, кожне заняття з відділенням має свої особливості.

У день заняття командир відділення готує і перевіряє пожежно-технічне чи аварійно-рятувальне обладнання та оснащення, місце заняття, забезпечує страховку і визначає своє місце при виконанні вправи рятувальниками.

Оголошення змісту та мети занять. Відповідно до плану керівник занять перевіряє стан захисного одягу та спорядження. За наявності зауважень, зобов'язує командирів відділень їх усунути. Потім повідомляє зміст і мету заняття.

Мета заняття навчити командирів відділень організувати та методично правильно проводити заняття.

Методика проведення практичних занять. Впевнившись у тому, що командири відділень добре знають команди та правила виконання вправ, керівник приступає до проведення заняття. При цьому особливу увагу звертає на те, що повинні зробити командири відділень і як вони повинні організувати та провести заняття.

Шукування відділення, оголошення змісту та мети заняття. Командир шукає відділення, повідомляє назву вправи та мету заняття.

Відпрацювання вправи. Залежно від поставленої мети (навчити, тренувати або прийняти залік) командир відділення дотримується такої методики:

Під час навчання. Якщо вправа відпрацьовується вперше, командир відділення особисто або за допомогою показчиків чи помічників ознайомлює із вправою (виконує повністю в швидкому темпі), а потім у повільному темпі показує ті прийоми, які повинні бути засвоєні на цьому занятті. Демонстрація виконання вправи (етапу та прийому) у повільному темпі супроводжується стислою розповіддю, після чого починається засвоєння вправи. У ході виконання вправи, якщо були допущені помилки, командир відділення їх виправляє.

***Перший варіант:** вправа (прийом) виконується розрахунком із двох і більше рятувальників. Командир відділення призначає розрахунки, розраховує відділення на перший, другий і т. д. за складом розрахунку і розповідає, а рятувальники виконують. При цьому командир відділення подає команду на виконання вправи (прийому) і розповідає, що повинен робити кожний з рятувальників. Потім подає команду: "Відбій!" – рятувальники забирають пожежно-технічне чи аварійно-рятувальне обладнання на місце і вишиковуються на вихідному положенні. Командир відділення повідомляє, що виконати вправу (прийом) треба в темпі, а рятувальникам, які стоять у*

строю, стежити за діями свого номера оперативного розрахунку. Сам командир вибирає місце, стоячи на якому він зможе постійно бачити рятувальників розрахунку і тих, хто стоїть у строю, і подає команду на виконання вправи (прийому).

Потім змінює розрахунок і може їм дозволити оглянути місце перебування і кріплення обладнання, подавши команду: "Розрахунок, для огляду обладнання – РОЗІЙДИСЯ!", потім "Розрахунок – СТАВАЙ!".

Командир відділення повинен постійно стежити за виконанням рятувальниками вправи (прийому) і дотриманням ними Правил безпеки праці, зауважувати помилки і виправляти їх, запитуючи рятувальників, що стоять у строю, чи особисто. Якщо в результаті помилки рятувальник може одержати травму, то відразу подати команду: "Стій!". Командир відділення повинен указати рятувальнику на помилку, терпляче і наполегливо виправляти її.

Другий варіант: вправа виконується один рятувальником, і в кожного є пожежно-технічне чи аварійно-рятувальне обладнання (напірний рукав, рятувальна мотузка, будь-який інструмент та ін.), відділення шикується в одну шеренгу (а якщо обладнання не вистачає, то в дві шеренги), рятувальники в першій шерензі будуть виконувати вправу, а в другій спостерігати за їх роботою.

Навчання здійснюється після подачі команди шляхом розповіді і показу кожного елемента, прийому з перевіркою дій кожного рятувальника. Командир відділення, знаходячись перед строєм, виконує вправу в дзеркальному відображенні: говорить узяти мотузку (пожежний рукав і т. д.) у праву руку, а сам бере у ліву і т. д. Після виконання вправи в повільному темпі подає команду на виконання її у швидкому темпі, а сам стежить, як рятувальники виконують вправу, і усуває помилки.

У процесі тренування. Командир відділення шляхом опитування перевіряє знання рятувальниками правила виконання вправ (що відпрацьовується), правил безпеки праці, самострахування і страхування, а потім віддає наказ виконувати їх з поступовим збільшенням фізичного та психологічного навантаження, і доводить до того ступеня, який потрібний при роботі в реальних умовах, а сам уважно спостерігає за виконанням вправи, виправляє помилки.

Ступінь фізичного і психологічного навантаження на заняттях варто підбирати з урахуванням віку, ступеня підготовленості, наближеності до реальних умов виконання вправи (погодні умови, час доби, об'єкт).

Фізичне навантаження регулюється: щільністю заняття (кількістю повторень вправи під час тренування, ретельною підготовкою і раціональним використанням місця занять і обладнанням, стислістю і ясністю пояснень); паузою відпочинку (скорочення часу на перешикування, пересування і зміну розрахунків); інтенсивністю заняття (швидкістю виконання вправи, швидкістю зміни розрахунку, збирання обладнання та ін.).

Командир відділення повинен постійно пересуватися, не стояти стиною до рятувальників, бачити всіх тих, хто працює і стоїть у строю.

Під час проведення заліку по вправах. Необхідно пояснити умови виконання вправи та оголосити нормативи, а також порядок прийняття заліку (за необхідності виставити страхувальника). Командир повинен мати список відділення, ручку (олівець) і секундомір; проводячи розминку, він включає в неї підвідні вправи та імітаційні вправи, схожі за змістом і структурою з основною вправою. При необхідності можна повторити вправу в цілому (не на повну силу) чи окремі її елементи і прийоми.

Кожному рятувальнику (відділенню) потрібно оголосити час, за який була виконана вправа.

У процесі занять командир відділення повинен постійно спостерігати, як підлеглі опановують знання, вміння і навички. Уважно вивчати кожного рятувальника, виявляючи його здібності, стимулювати кожного з метою успішного засвоєння навчального матеріалу.

Командир відділення в ході проведення заняття повинен:

- спостерігати, як рятувальники виконують його команду, як сприймають демонстрацію порядку виконання вправи, слухають пояснення виконуваних прийомів;
- перевіряти розуміння ними показаного і пройденого, визначати, чи правильно і чи точно виконується прийом, указувати на помилки і виправляти їх;
- стежити за проявом ініціативи при виконанні складних вправ (оперативне розгортання, комбінований підйом, робота з пневмо-гідроінструментом та ін.), за чіткістю роботи на страхувальній й дотриманням правил безпеки праці.

Наприкінці заняття командир відділення за наказом керівника занять з особовим складом відділення прибирає пожежно-технічне чи аварійно-рятувальне обладнання та оснащення і веде відділення до місця шиккування для підведення підсумків (Вказує на позитивні й негативні сторони виконання вправ, методи підвищення професійної підготовки рятувальника).

Аналізуючи минулі заняття, командир відділення повинен визначати і свої недоліки та намічати шляхи подальшого поліпшення методики навчання.

Після цього керівник заняття аналізує хід заняття, відзначає позитивні та негативні сторони у виконанні всіх вправ, звертаючи особливу увагу на оперативну підготовку, уміння командирів відділень правильно та чітко подавати команди, віддавати накази, вимагати від рятувальників їх точного виконання, уміння супроводжувати розповідь показом, помічати та виправляти помилки, уміння користуватися секундоміром чи іншими технічними засобами.

Питання для самоконтролю

1. Мета та організація проведення тактико-стройових занять.
2. Підготовка керівника до занять.
3. Порядок і методика проведення занять.

ТЕМА 4: ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВИВЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РАЙОНУ (ОБ'ЄКТІВ) ОБСЛУГОВУВАННЯ.

4.1. Поняття про оперативно-тактичні особливості району виїзду, мета та організація їх вивчення.

Оперативно-тактичне вивчення районів виїзду пожежно-рятувальних підрозділів є однією із основних складових тактичної підготовки та проводиться для розвитку тактичного мислення начальницького складу шляхом поєднання теоретичних знань, практичного досвіду і спеціальної інформації отриманої під час вивчення району виїзду.

Район виїзду пожежно-рятувального підрозділу – визначена зона відповідальності пожежно-рятувального підрозділу на якій ним здійснюється реагування на пожежі, надзвичайні ситуації та інші небезпечні події.

Оперативно-тактичні особливості району виїзду – це сукупність умов, які можуть сприяти або перешкоджати виникненню, розвитку, ліквідації пожежі чи НС та характеризують можливі масштаби і наслідки від них.

Основною метою оперативно-тактичного вивчення району виїзду підрозділу, його окремих ділянок, об'єктів, будівель та споруд є засвоєння начальницьким складом комплексу спеціальних знань, навичок та вмінь, які підвищують рівень його тактичного мислення та забезпечують успіх керівництва у ліквідації наслідків НС (пожеж) в будь-яких умовах та обставинах.

Усі заняття з вивчення оперативно-тактичних особливостей району виїзду та найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів в гарнізонах, загонах та підрозділах ОРС ЦЗ планується на навчальний рік згідно розподілу навчальних годин та включається до розкладу занять із службової підготовки.

Планування занять здійснюють на основі аналізу оперативної роботи підрозділів із гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС, тактичної підготовки начальницького складу за минулий рік та обставин, що склалися в районі виїзду (гарнізоні). Такі заняття проводяться як правило в складі навчальної групи. Вони можуть проводитися на місцевості (об'єкті) або розпочинатися в навчальному класі з наступним уточненням необхідних питань на місцевості (об'єкті).

До оперативно-тактичного вивчення об'єктів, на які передбачено підвищений номер (ранг) виклику, залучається начальницький склад усіх пожежно-рятувальних підрозділів, що направляються на цей об'єкт за підвищеним номером (рангом) виклику згідно розкладу виїзду підрозділів гарнізону.

У разі необхідності до заходів може залучатися керівний склад відомчої, місцевої і добровільної пожежної охорони, аварійно-рятувальних та спеціалізованих служб цивільного захисту.

Заняття з оперативно-тактичного вивчення району виїзду проводять:

- з особовим складом пожежно-рятувального підрозділу – начальник підрозділу, його заступник та начальники караулів;
- з начальницьким складом пожежно-рятувального загону і підрозділів у його складі, а також районного управління територіального органу ДСНС (щодо оперативно-тактичного вивчення найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів в адміністративному районі) – начальник районного управління або начальник пожежно-рятувального загону;
- з начальницьким складом територіального органу ДСНС та ОКЦ (щодо оперативно-тактичного вивчення найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів в зоні оперативного реагування територіального органу ДСНС) – особи старшого начальницького складу допущеними до самостійного виконання обов'язків керівника гасіння пожежі (далі – КГП), які приймали участь у гасінні пожеж чи ліквідації наслідків НС та знають цей об'єкт.

Основним методом оперативно-тактичного вивчення району виїзду є самостійна робота начальницького складу. При вивченні обов'язково використовують план-карту району виїзду, планшети та довідники вододжерел, плани та картки пожежогасіння, довідники вулиць, довідники телефонів, інструкції взаємодій зі спеціалізованими службами цивільного захисту району (об'єкту), які можуть залучатися до гасіння пожеж чи ліквідації наслідків НС, схеми водо-, електро-, газопостачання та інші документи.

Заново призначений начальницький склад на посади в пожежно-рятувальні підрозділи, пожежно-рятувальні загони, ОКЦ, територіальний орган ДСНС, які передбачають мати допуск до самостійного виконання обов'язків КГП та виїжджати на пожежі чи ліквідацію наслідків НС, протягом місяця вивчає відповідно:

- оперативно-тактичні особливості району виїзду підрозділу, найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів в адміністративному районі та в зоні оперативного реагування територіального органу. (Начальницький склад об'єктових підрозділів і загонів вивчає пожежну небезпеку технологічних процесів виробництва, особливості будівель, споруд, технологічних установок та протипожежне водопостачання об'єктів, що охороняються на підставі договорів);
- тактико-технічну характеристику протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, що знаходиться на оснащенні підрозділу, загону, гарнізону та порядок її застосування під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС;
- тактичні можливості пожежно-рятувальних підрозділів;
- оперативно-службові документи, що визначають особливості організації гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС;
- вимоги безпеки праці під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС та несення служби.

Оперативно-тактичне вивчення району виїзду начальницьким складом здійснюється поетапно як груповим методом так і самостійно під керівництвом безпосередніх начальників, в години передбачені планами та розкладами службової підготовки, а також в вільний час як службовий обов'язок кожної особи.

Весь процес оперативно-тактичного вивчення району виїзду пожежно-рятувального підрозділу умовно можна розподілити на такі етапи:

- вивчення загальних оперативно-тактичних особливостей району виїзду;
- вивчення характеристик та особливостей окремих ділянок району виїзду;
- вивчення характеристик та особливостей окремих об'єктів, будинків та споруд.

4.2. Порядок вивчення загальних оперативно-тактичних особливостей району виїзду.

Вивчення загальних оперативно-тактичних особливостей району виїзду пожежно-рятувального підрозділу проводиться з метою отримання інформації щодо планування і характеру забудови населеного пункту, розташування транспортних магістралей, вулиць і проїздів, найбільш важливих об'єктів та їх потенційної небезпеки, характеристики систем зовнішнього протипожежного водопостачання, визначення найкоротших шляхів прямування до місця виклику, яка необхідна начальницькому складові для чіткої організації та успішної ліквідації наслідків НС та вільної його орієнтації в цьому районі.

Практичні заняття з вивчення особливостей району виїзду починаються в пожежно-рятувальному підрозділі. Начальницький склад ознайомлюють з планом міста, району, загальними даними району виїзду, на якому показано розміщення всіх підрозділів гарнізону та спеціалізованих служб цивільного захисту.

За планом міста вивчають:

- межі району виїзду підрозділу (вулиці, провулки, майдани, сквери, парки, залізниці, річки та інше, розташовані на межі району; вододжерела, які знаходяться на межі та поряд на території сусідніх районів виїзду, їх характеристика; які об'єкти знаходяться на межі);
- розміщення в районі найбільш важливих і пожежонебезпечних об'єктів, житлових масивів (їх поверховість, вогнестійкість, щільність забудови, протипожежні розриви, кількість людей, тощо);
- основні транспортні магістралі (назви головних вулиць, порядок нумерації будинків; наявність на них важливих об'єктів та будівель підвищеної поверховості; характер руху міського транспорту, залізничні магістралі, переїзди);
- рельєф місцевості, природні і штучні водо джерела (основі

водопровідні магістралі, ставки, водоймища, озера, річки) .

Після вивчення загальних питань за планом міста (району) приступають до практичних занять на місцевості за спеціально розробленими маршрутами.

Межі району виїзду вивчають методом особистого огляду. На цих заняттях група начальницького складу на транспортних засобах по визначеному маршруту виїдять з підрозділу до межі району. Доцільно їхати до якогось пожежонебезпечного об'єкту, розташованого на межі району, та водночас вивчити шлях слідування із підрозділу до нього у разі виникнення пожежі чи іншої надзвичайної події чи ситуації. Начальницький склад оглядає межу району виїзду та водночас запам'ятовує вулиці, провулки, де вона проходить, послідовність та нумерацію будинків, особливості руху транспорту, розміщення промислових підприємств, будинків підвищеної поверховості, об'єктів з масовим перебуванням людей, в тому числі в нічний час та інші. Водночас визначають, які пожежонебезпечні об'єкти розташовані поруч з межею в сусідніх районах виїзду та оцінюють можливість поширення вогню чи інших небезпечних факторів від них на будинки та споруди в районі виїзду підрозділу. Окрім цього, вивчають вододжерела, які знаходяться на межі району виїзду та поруч в сусідньому районі. Під час занять визначають найкоротші шляхи слідування чергових сил із підрозділу до об'єктів, які розташовані на межі району виїзду. Необхідно також розглянути місця, де межу району перетинають основні транспортні магістралі, шляхопроводи, залізниці, переїзди, мости та особливості руху через них.

При вивченні загальних оперативно-тактичних особливостей району виїзду розглядають тільки основні транспортні магістралі, до яких об'єктів та в які райони вони ведуть, особливості руху по ним транспорту, нумерацію будинків, розташування джерел зовнішнього протипожежного водопостачання та наявність біля них покажчиків.

Протипожежне водопостачання в районі виїзду починають вивчати із розміщення та характеристики насосних станцій, трасування основних трубопроводів, діаметра труб, типу мережі, тиску води в різні періоди доби, можливу водовіддачу, порядок підвищення тиску в мережах, тощо. Водночас потрібно визначити на яких ділянках району та на об'єктах обмежене протипожежне водопостачання або повністю відсутнє. Необхідно зазначити, що вивчення водопровідних мереж, окремих вододжерел та їх характеристик здійснюють на всіх етапах оперативно-тактичного вивчення району виїзду (об'єктів).

При розгляданні загальних оперативно-тактичних особливостей району, визначають окремі його ділянки і характерні об'єкти та установлюють послідовність і час їх вивчення.

4.3. Порядок вивчення особливостей окремих ділянок району виїзду.

Після вивчення загальних особливостей району виїзду розпочинають вивчення окремих його ділянок.

Вивчення особливостей окремих ділянок району виїзду проводиться з метою детального ознайомлення з характерними особливостями цих ділянок, а також відпрацювання навичок та умінь з організації гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС і роботи тилу в різноманітних умовах.

Для визначення меж окремих ділянок в районі на його території виділяють житлову та промислову зони, адміністративний центр, культурно-видовищні установи, великі торгові підприємства, бази та склади, дитячі, навчальні і лікувальні заклади, зони відпочинку та інші особливості. Після цього визначають перелік об'єктів, будинків і споруд в районі виїзду, які необхідно детально вивчити начальницькому складу.

Кожна ділянка району виїзду повинна відрізнятися присутніми лише її оперативно-тактичними особливостями. Ці ділянки доцільно визначати за такими ознаками:

- за характером планування та забудови;
- рельєфу місцевості;
- умовами протипожежного водопостачання;
- станом вулиць, провулків, доріг та навантаженістю руху транспорту;
- наявністю водних, залізничних та інших перепон;
- віддалення ділянки від пожежно-рятувального підрозділу та інше.

До характерних особливостей планування та забудови відносяться: поверховість будинків, ступені їх вогнестійкості, щільність забудови, планування та забудова кварталів та мікрорайонів. В житловій зоні доцільно визначати ділянки забудов будинками V ступеню вогнестійкості, які характерні небезпекою швидкого розповсюдження вогню, особливо під час сильного вітру або недотримання протипожежних розривів (дачні кооперативи). Ділянки забудови будівлями III – IV ступеню вогнестійкості характерні швидким розповсюдженням вогню, схованими системами вентиляції та порожнинами конструкцій, сильним задимленням та великою можливістю створення небезпеки для життя людей, які знаходяться на верхніх поверхах. На цих ділянках створюється велика небезпека розповсюдження вогню від одного будинку на інші, що розташовані на невеликій відстані.

Мікрорайони, забудовані багатоповерховими вогнестійкими будинками, мають свої особливості, що пов'язані з швидким задимленням верхніх поверхів і створенням небезпеки людям, а також із складністю проведення рятувальних робіт, прокладанням рукавних ліній та подачі стволів за допомогою автодрабин, колінчатих підйомників, стаціонарними пожежними драбинами. Начальницькому складові необхідно знати місця та

способи застосування стаціонарних систем димовидалення, внутрішніх протипожежних водопроводів, та систем протипожежного захисту.

Ділянки району виїзду, що розташовані на пагорбах та схилах гір, характерні тим, що вогонь інтенсивно розповсюджується вгору схилами. На ділянках пересіченої місцевості ускладнюється прокладання рукавних ліній, рух протипожежних та аварійно-рятувальних автомобілів, особливо в зимовий час та під час ожеледиці.

Сучасні квартали та мікрорайони, а також промислові зони, як правило, забезпечені протипожежним водопостачанням.

Велику увагу необхідно приділяти ділянкам з недостатнім або відсутнім протипожежним водопостачанням і вивчатись їхні оперативно-тактичні особливості з начальницьким складом в першу чергу. При наявності природних вододжерел потрібно вивчати місця можливого забору води пожежними автомобілями, найкоротші шляхи до них, а також можливість проїзду до них в різні пори року і під час незадовільних погодних умов.

Необхідно виділяти і вивчати окремі ділянки району виїзду, що мають ґрунтові шляхи. При їх вивченні з начальницьким складом доцільно опрацьовувати різні варіанти руху пожежно-рятувальних підрозділів у короткий час до місця виклику в період бездоріжжя, снігових заметів та ожеледиці. На окремих ділянках може поєднуватися ряд характерних особливостей, які необхідно розглядати при вивченні оперативно-тактичних характеристик у комплексі.

В результаті вивчення району виїзду начальницький склад повинен засвоїти матеріал та вільно володіти інформацією щодо:

- меж району виїзду підрозділу, розташування та найменування основних транспортних магістралей, вулиць, провулків, площ, набережних, порядок нумерації будинків розташованих на них;
- стан шляхів та особливостей руху транспорту (розташування шляхопроводів, мостів, залізничних переїздів та інших перешкод на шляхах руху);
- характеру забудови та загальної архітектурно-планувальної структури житлових мікрорайонів і кварталів, щільності забудови, протипожежних розривів, поверховості будівель їх вогнестійкості, наявності будинків підвищеної поверховості;
- розташування та потенційної небезпеки найбільш важливих промислових підприємств, складських, адміністративних та громадських будівель (дошкільні заклади, заклади освіти, лікувальні установи, об'єкти з масовим перебуванням людей), місць зберігання небезпечних хімічних, радіоактивних та вибухонебезпечних речовин;
- характеристики систем зовнішнього протипожежного водопостачання в районі виїзду, трасування і діаметри водопровідних мереж, розташування пожежних гідрантів, пожежних водоймищ і їх ємності, природних і штучних вододжерел, наявності під'їзду до них і можливості використання для пожежогасіння;

- наявності в районі виїзду ділянок з обмеженим (відсутнім) протипожежним водопостачанням, з незадовільними під'їздами до вододжерел (водозаборів);
- основних положень оперативної документації, яка регламентує організацію гасіння пожеж та ліквідацію наслідків НС в районі виїзду і порядок взаємодії із спеціальними службами;
- порядку залучення спеціальної, допоміжної та іншої техніки та служб цивільного захисту і об'єктів до ліквідації наслідків НС чи пожеж.

Під час групових занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей району виїзду керівник занять вирішує з начальницьким складом тактичні задачі щодо визначення вирішального напрямку оперативних дій, організації оперативних дій під час гасіння пожеж, проведення розрахунку потреби сил і засобів, розстановки пожежно-рятувальної техніки, вибору варіантів подачі розрахункової кількості води з віддалених вододжерел.

За необхідності в ході занять можуть залучатися оперативні розрахунки пожежно-рятувального підрозділу для випробування водопровідних мереж на водовіддачу.

4.4. Порядок вивчення особливостей окремих об'єктів, будинків та споруд.

Вивчення оперативно-тактичної характеристики окремих об'єктів проводиться з метою формування у начальницького складу навичок організації гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС на цих об'єктах, особливостей застосування тактичних прийомів організації оперативних дій та врахування загроз, що можуть виникнути під час гасіння пожеж та ліквідації аварій.

У першу чергу вивчаються об'єкти, де зберігаються чи використовуються в технологічних процесах небезпечні хімічні речовини, джерела іонізуючого випромінювання, найбільш важливі та пожежонебезпечні об'єкти, на які передбачено виїзд за підвищеним номером (рангом) виклику.

Найбільш ефективними заняттями з оперативно-тактичного вивчення об'єктів є групові заняття з начальницьким складом. На цих заняттях начальницький склад отримує в короткий час значно більше даних про оперативно-тактичні особливості об'єкту, ніж під час самостійного його вивчення. Крім цього, на груповому занятті в начальницького складу шляхом обмірковування особливостей, що сприяють або перешкоджають розвитку та гасінню пожеж чи ліквідації наслідків НС, а також шляхом рішення тактичних завдань, усвідомлюються найбільш правильні дії з організації керування силами та засобами і тактиці гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС на конкретних об'єктах. Після групового вивчення об'єкта для більш глибокого засвоєння його оперативно-тактичних особливостей та змін, що відбулися на об'єкті, використовують метод самостійного вивчення. Особи,

які були відсутні на груповому занятті, вивчають оперативно-тактичні особливості усього об'єкта самостійно під контролем безпосереднього начальника.

Заняття з вивчення об'єктів можна умовно розділити на два етапи:

- вивчення загальних відомостей оперативно-тактичної характеристики об'єкта;
- вивчення території планування об'єкта та вивчення характеристики окремих будівель, споруд, найбільш вибухопожежонебезпечних цехів та дільниць.

Вивчення загальних відомостей проводять перед виходом на об'єкт в навчальному класі пожежно-рятувального підрозділу або на об'єкті в спеціально обладнаному місці різними наочними посібниками (кімнати інструктажу робітників та службовців з пожежної та техногенної безпеки та ін.).

Спочатку вивчають за планами і схемами розташування об'єкта, найкоротші шляхи руху до нього і можливі об'їзди при виникненні перешкод на основних шляхах руху, межі об'єкта, розриви від сусідніх об'єктів, будівель і споруд, в'їзди на територію підприємства та характер їх роботи. Визначають найближчі вододжерела, що розташовані за територією об'єкта, та оцінюють їх характеристики.

На території об'єкта вивчаються наступні питання:

- зовнішні межі об'єкта, розташування в'їздів, особливості прилеглої місцевості (вулиці, рельєф);
- вид, характеристика, стан протипожежного водопостачання на території об'єкта, розміщення пожежних гідрантів, водоймищ та інших джерел водопостачання, порядок підвищення тиску у водопровідній мережі та поповнення пожежних водоймищ (за їх наявності), можливі місця установки пожежно-рятувальних автомобілів на вододжерела, шляхи прокладання рукавних ліній, необхідність організації перекачування або підвезення води;
- розміщення і призначення окремих будівель, споруд, установок на території об'єкта, їх загальна характеристика (висота, вид покрівлі, наявність вікон, ліхтарів, наявність пожежних драбин);
- можливість поширення вогню під час пожежі з одної будівлі (споруди, установки) на іншу, способи захисту;
- розташування будівель (споруд, установок), де знаходяться небезпечні хімічні речовини і джерела іонізуючого випромінювання, порядок допуску особового складу для гасіння пожежі чи ліквідації наслідків НС, засоби захисту та заходи безпеки;
- технологічні комунікації, що транспортують газ, нафтопродукти та інші вибухо-, пожежонебезпечні речовини, порядок їх відключення під час виникнення небезпечних ситуацій.

Вивчення характеристики будівель, споруд та установок доцільно здійснювати в порядку організації технологічного процесу, при цьому слід звернути увагу на:

- внутрішнє планування приміщень, поверхів, підвалів, горищ;
- конструктивні особливості і вогнестійкість стін, перегородок, перекриття і покриття, можливі шляхи розповсюдження вогню через вентиляційні системи, цехові транспортні системи, порожнини та прорізи в будівельних конструкціях;
- небезпеку технологічних процесів, вибухо-, пожежонебезпечні і токсичні властивості речовин та матеріалів, що в них використовуються;
- особливості роботи технологічних апаратів, обладнання, комунікацій, електрообладнання, порядок їх відключення у разі пожежі чи аварії (ознайомлення здійснює інженерно-технічний персонал об'єкта);
- випадки виробничих аварій і пожеж, можлива обстановка у разі виникнення пожежі (аварії, вибуху) та дії обслуговуючого персоналу і добровільних пожежних формувань;
- наявність та порядок приведення в дію стаціонарних систем протипожежного захисту, систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій, можливість використання під час гасіння пожежі об'єктових засобів зв'язку та оповіщення;
- шляхи введення сил і засобів для гасіння пожежі чи ліквідації наслідків НС;
- заходи безпеки при проведенні оперативних дій.

Під час групових занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей об'єкта керівник занять вирішує з начальницьким складом тактичні задачі щодо організації оперативних дій під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС, розрахунку потреби сил і засобів, розстановки засобів цивільного захисту.

В кінці керівник заняття, при необхідності, знайомить начальницький склад з організацією та гасінням пожеж чи ліквідацією НС, що виникали на цьому об'єкті, з основними положеннями Статуту дій в НС та під час гасіння пожеж, іншими керівними документами та відомчими правилами безпеки праці, а також з результатами останніх перевірок цього об'єкта.

4.5. Порядок підготовки та методика проведення занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей району (об'єктів) обслуговування.

Якість кожного заняття з оперативно-тактичного вивчення району виїзду або окремого об'єкта залежить від всебічної та ретельної підготовки керівника до заняття.

Підготовка керівника до проведення заняття з оперативно-тактичного вивчення району виїзду (об'єкта) складається з таких основних елементів:

- визначення та усвідомлення теми, навчальної мети, змісту,

послідовності, методики та часу проведення заняття;

- опрацювання нормативно-правових документів, навчальної та спеціальної літератури, що стосується змісту заняття, та методику його проведення;

- підбор та підготовка наочних посібників необхідних для проведення занять (плани і схеми об'єктів, будинків, споруд або ділянок району виїзду, довідкові та розрахункові таблиці, графіки, картки (плани) гасіння пожеж, довідники і планшети джерел зовнішнього протипожежного водопостачання);

- погодження з керівником об'єкта можливості проведення занять на об'єкті та залучення спеціалістів (спеціалізованих служб цивільного захисту району, міста або об'єкта) для участі у їх проведенні;

- вивчення загальних особливостей району виїзду підрозділу або окремої його ділянки, об'єкта, будинку або споруди в обсязі, необхідному для проведення заняття;

- підготовка методичної розробки для проведення занять.

Під час вивчення літератури необхідно, в першу чергу, вивчити керівні документи, які стосуються цього заняття, а також ознайомитись з оперативним планом (карткою) пожежогасіння, який розроблено на цей об'єкт, і з документами останньої перевірки об'єкту, виписати запропоновані до усунення недоліки та терміни їх виконання.

Під час підготовки наочних посібників, крім плану району виїзду або об'єкта, готують у достатній кількості необхідні довідкові та розрахункові таблиці, графіки, оперативні плани (картку) пожежогасіння, планшети та довідники вододжерел. При необхідності, заздалегідь готують на кожного учасника занять ситуаційні плани об'єкта або ділянки району виїзду підрозділу.

Під час підготовки до заняття необхідно узгодити з керівництвом об'єкта можливість та час проведення заняття, маршрути руху групи начальницького складу територією об'єкта та інші питання. З керівниками спеціальних служб міста, району або об'єкта, при необхідності, узгоджують можливість залучення їх фахівців для проведення занять з начальницьким складом. Після визначення конкретних фахівців, яких залучають до проведення заняття, керівник повинен персонально з кожним з них узгодити час проведення, перелік питань, які вони повинні вивчити з начальницьким складом та час на їх вивчення. Після узгодження можливості проведення заняття керівник починає вивчати оперативно-тактичні особливості об'єкта або району виїзду в обсязі, що визначений змістом конкретного заняття.

Після усвідомлення всіх підготовчих та узгоджених організаційних питань та персонального вивчення району (ділянки) виїзду або об'єкта керівник занять приступає до складання методичної розробки.

Методична розробка повинна бути змістовною, охайною, конкретною, зручною для використання на занятті та складається, як правило, з двох частин. У першій частині методичної розробки у верхньому правому куті

титульного аркушу розміщують гриф затвердження, далі вказується найменування теми занять, навчальна мета, тривалість, дата і метод проведення, найменування об'єкта, порядок проведення, навчальні питання і час для їх розгляду, матеріально-технічне забезпечення для проведення заняття та перелік використаної літератури для підготовки до занять. В кінці першої частини можуть зазначати перелік питань, що призначаються для опитування начальницького складу перед вивченням основного змісту заняття, як вони знають керівні документи, розрахунки сил і засобів та іншого матеріалу, необхідного для заняття. Порядок та методика проведення занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей району виїзду, окремих його ділянок, об'єктів, будинків та споруд можуть бути найрізноманітніші і обмежувати керівника занять в їх виборі не доцільно, тому що застосування їх залежить від індивідуальних здібностей та рівня загальної та спеціальної підготовки, як самого керівника занять, так і начальницького складу.

Другу частину методичної розробки рекомендовано викладати в табличній формі: назва навчального питання, короткий зміст, методичні вказівки.

Практичні заняття з вивчення району виїзду необхідно розпочинати вже із знайомого начальницькому складові місця і рухатись так, щоб всі добре орієнтувались на місцевості по відношенню до розміщення пожежно-рятувального підрозділу. Під час проходження маршрутом доцільно використовувати довідники вулиць, провулків, майданів, які потрібно видавати начальницькому складові, щоб він міг самостійно знаходити в них необхідні дані та одночасно навчався швидко використовувати їх у оперативній обстановці. Під час вивчення загальних особливостей району виїзду керівник заняття повинен організувати начальницький склад так, щоб він активно самостійно та глибоко вивчав весь навчальний матеріал і постійно контролювати якість засвоєння змісту навчальних питань. Шляхом розповіді, персонального огляду та бесіди керівник заняття повинен намагатися, щоб кожна особа начальницького складу змогла визначити найкоротший маршрут руху до місця виклику в районі виїзду пожежно-рятувального підрозділу.

Вивчення оперативно-тактичних особливостей окремих ділянок району виїзду, як правило, починають з питань, на основі яких виділена ця ділянка. Якщо на ділянці розташовані будинки та споруди, що здатні горіти, то керівник заняття повинен починати його з цих питань, а потім вивчати з начальницьким складом інші. При цьому він вибирає ту частину ділянки, на якій можливо буду найбільш складна обстановка. Шляхом показу і роз'яснення, а потім персонального огляду та обміркування керівник заняття вивчає з начальницьким складом особливості розвитку пожеж чи виникнення НС в окремих будівлях і спорудах розповсюдження вогню чи інших небезпечних факторів на сусідні будівлі. При цьому він організовує заняття так, щоб начальницький склад самостійно, використовуючи свій досвід, знання та довідкові матеріали, зміг спрогнозувати можливі обставини пожежі

чи аварії, оцінити і визначити найбільш можливі шляхи її розповсюдження, зону ураження, наявність і надійність розривів між будівлями і спорудами та інші перешкоди на шляхах розповсюдження вогню, а також найбільш доцільні шляхи розгортання сил та засобів для гасіння можливих пожеж чи ліквідації наслідків НС.

Після самостійного вивчення та оцінки цих питань керівник заняття організовує їх обговорення з начальницьким складом і вимагає від них єдиного та правильного розуміння питань розвитку та організації ліквідації наслідків можливих аварій та пожеж. Після вивчення цього питання керівник заняття приступає до наступного, наприклад, до вивчення та оцінки протипожежного водопостачання цієї ділянки.

Вивчення оперативно-тактичних особливостей промислових будівель, цехів, установок та споруд доцільно починати з розгляду небезпеки речовин та матеріалів, які застосовуються в технологічному процесі. Для проведення цієї частини заняття можуть залучатися фахівці об'єкта, які повинні досконально пояснити начальницькому складу необхідні дані про фізико-хімічні властивості речовин та матеріалів, їх поведінку під час нагрівання, можливість вибуху та отруєння ними або продуктами їх розкладу, особливості їх взаємодії між собою, під час контакту з повітрям, водою та різними вогнегасними речовинами.

На початку начальницький склад необхідно ознайомити з властивостями речовин та матеріалів не тільки для вивчення оперативно-тактичної характеристики об'єкта, а й для того щоб в процесі проведення заняття керівник міг широко застосовувати методичні засоби самостійної праці по вивченню особливостей технологічного процесу виробництва, а потім їх обговорювати, що дає гарний ефект у засвоєнні навчальних питань.

Після цього переходять до вивчення безпеки технологічних процесів виробництва, систем вентиляції, опалення, електрозабезпечення, інженерних мереж та комунікацій. При цьому керівник заняття може застосовувати різноманітні методи та засоби навчання. Часто використовують метод перевірки, при якому в процесі вивчення оперативно-тактичних особливостей об'єкта одночасно виявляють порушення правил пожежної та техногенної безпеки, вимог державних будівельних норм, тощо.

В процесі проведення заняття з вивчення району виїзду, об'єктів, будівель та споруд доцільно вимагати від начальницького складу, щоб він вів особисті записи даних про оперативно-тактичну характеристику, розрахунки сил та засобів для ліквідації наслідків НС та пожеж, схеми розміщення сил та засобів під час вирішення тактичних завдань. На заняттях також перевіряють оперативні плани та картки пожежогасіння на їх актуальність.

На протязі усього заняття керівник повинен вести контроль за роботою кожної особи, присутньої на занятті, визначати рівень їх знання керівних документів, вміння проводити розрахунки сил та засобів, використовувати довідники, документи, правильно та повністю оцінювати можливі небезпеки, приймати правильні рішення під час оперативних дій. Для цього керівникові

на протязі заняття доцільно записувати дані, які необхідно використовувати при підведенні підсумку заняття.

На всіх групових заняттях керівник повинен прищеплювати начальницькому складу навички та методику самостійного вивчення оперативно-тактичних особливостей району виїзду, об'єктів, будівель та споруд.

У кінці кожного групового заняття з оперативно-тактичного вивчення району виїзду (окремої його ділянки) чи об'єкта керівник занять підводить підсумки. При цьому він коротко нагадує начальницькому складу мету занять та ступінь її досягнення, вказує позитивні моменти та допущені учасниками занять помилки під час оцінки обстановки та прийняття рішень у ході вирішення тактичних завдань. Керівник заняття вислуховує зауваження та пропозиції з питань пожежної та техногенної безпеки об'єкта, які були виявлені під час проведення заняття, обмірковує їх з начальницьким складом та пропонує до виконання в установленому порядку. За необхідності ставить завдання щодо самостійного більш глибокого вивчення ділянок району виїзду, об'єкта, окремої будівлі чи споруди. Обговорює з начальницьким складом заходи, що забезпечують успіх гасіння можливих пожеж, ліквідацію та мінімізацію наслідків НС в районі виїзду чи на об'єктах.

У разі необхідності ставить завдання щодо корегування оперативної картки (плану) гасіння пожежі, довідника (планшета) джерел зовнішнього протипожежного водопостачання та інших оперативно-службових документів.

Питання для самоконтролю

1. Порядок вивчення загальних оперативно-тактичних особливостей району виїзду
2. Порядок вивчення особливостей окремих ділянок району виїзду.
3. Порядок вивчення особливостей окремих об'єктів, будинків та споруд.
4. Підготовка та методика проведення занять з вивчення оперативно-тактичних особливостей району (об'єктів) обслуговування.

ТЕМА 5. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВІДПРАЦЮВАННЯ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ НА ОБ'ЄКТАХ.

5.1. Мета та організація занять

Практичні заняття з вирішення тактичних завдань – це основна форма підготовки особового складу пожежно-рятувальних підрозділів до оперативних дій під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС на конкретних об'єктах.

У ході практичних занять здійснюється комплексне злагодження дій особового складу оперативних розрахунків під час гасіння умовної пожежі, ліквідації наслідків НС та рятування людей і матеріальних цінностей.

Практичні заняття з вирішення пожежно-тактичних завдань проводяться з метою:

- набуття КГП чи керівником робіт із ліквідації наслідків надзвичайної ситуації (далі Керівник робіт із НС) практичних навичок оцінки обстановки за зовнішніми ознаками та прогнозування її зміни, проведення розвідки, визначення вирішального напрямку оперативних дій, вибору засобів, способів і прийомів гасіння чи ліквідації наслідків НС, організації зустрічі, розстановки та керування підрозділами, що прибувають до місця виклику до прибуття старшого начальника, раціонального використання можливостей підрозділів;
- удосконалення тактичної підготовки командирів відділень, начальників караулів та розрахунків з організації виконання оперативних завдань, керування особовим складом під час оперативних дій, а також удосконалення особовим складом умінь і знань необхідних для рятування людей, гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС, відпрацювання питань безпеки праці;
- відпрацювання взаємодії пожежно-рятувальних підрозділів з підрозділами відомчої, місцевої та добровільної пожежної охорони, аварійно-рятувальними формуваннями та спеціальними службами цивільного захисту об'єктів і населених пунктів;
- підготовки начальницького складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів до ліквідації наслідків складних пожеж та НС на вибухо-, пожежо-, хімічнонебезпечних об'єктах, об'єктах з масовим перебуванням людей та інших складних об'єктах за різних умов та обставин;
- вивчення можливостей нових зразків протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, аварійно-рятувального та пожежно-технічного оснащення, особливостей застосування вогнегасних речовин, прийомів і способів гасіння пожеж;
- перевірки (оцінки) готовності пожежно-рятувальних підрозділів до виконання оперативних завдань під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС.

Основним принципом навчання особового складу в процесі вирішення ТЗ є “Навчати підлеглих тому, що необхідно під час проведення оперативних дій на пожежах, НС чи подіях, переходячи від простого до складного, від вирішення окремих задач до вирішення їх у комплексі”. При цьому необхідно використовувати наступні дидактичні принципи навчання: свідомість, активність, відповідності та навчання при високому рівні труднощів.

Необхідно пам'ятати, що основна мета кожного заняття є удосконалення тактичного мислення особового складу відповідно з обов'язками кожної посадової особи в процесі проведення оперативних дій в різних умовах та обстановці на основі правильного розуміння та застосування усіх вимог статуту дій та інших нормативних документів, а також раціональне використання аварійно-рятувальної та протипожежної техніки та вогнегасних речовин.

Практичні заняття з вирішення тактичних завдань організовують керівники пожежно-рятувальних підрозділів та пожежно-рятувальних загонів, а контроль за їх проведенням здійснюють чергові зміни ОКЦ та посадові особи управління реагування на надзвичайні ситуації територіальних органів ДСНС.

Практичні заняття з вирішення тактичних завдань на об'єктах проводяться відповідно до розкладу занять в пожежно-рятувальних підрозділах разом з відпрацюванням тактичного задуму оперативних дій зазначеного в оперативних картках (планах) гасіння пожеж. (Нічні перевірні заняття плануються на рік із розрахунку, що одні заняття проводяться раз на квартал з кожним черговим караулом пожежно-рятувальних підрозділів)

5.2. Підготовка керівника до занять

Перед проведенням практичних занять здійснюється підготовка керівника занять і його помічників, особового складу, приведення в готовність засобів матеріально-технічного забезпечення, визначаються заходи безпеки та вирішуються організаційні питання з адміністрацією об'єкта.

Підготовка керівника до практичних занять із вирішення ТЗ включає:

- безпосередню підготовку самого керівника;
- підготовку особового складу чергового караулу (зміни, розрахунку)
- матеріально-технічне забезпечення заняття.
- Якість та ефективність кожного заняття залежить від якості комплексу підготовки до заняття. Безпосередню підготовку керівника занять включає наступні етапи:
  - усвідомлення теми та мети заняття;
  - підбір та вивчення (ознайомлення) нормативно-правових документів та навчальної літератури, що стосується занять;

- вибір об'єкту відповідно до тематики навчання та його вивчення;
- розробку тактичного задуму для вирішення завдання та його обґрунтування;
- визначення необхідних засобів імітації обстановки та матеріально-технічного забезпечення заняття;
- складання методичної розробки для проведення заняття та схеми розташування сил та засобів;
- перевірка методичної розробки та подання її керівництву для затвердження.

Керівник заняття при усвідомленні теми визначає її зміст, обсяг навчального матеріалу, основні питання та їх сутність. Він повинен оцінити практичну користь для особового складу, зміст кожного навчального питання та усвідомити їх важливість в оперативній роботі.

При визначенні мети практичного заняття по вирішенню ТЗ керівник занять повинен чітко уявити та врахувати рівень знань, навичок та вмінь особового складу, знання ними оперативно-тактичних характеристик об'єкту та час що відведено на заняття. Керівник для проведення занять з вирішення ТЗ може визначити наступну мету:

- показати (ознайомити),
- навчити,
- тренувати,
- перевірити,
- удосконалювати та інші.

Мета “Показати” ставиться на заняттях з вирішення ТЗ якщо воно проводиться вперше. Наприклад, коли вперше на занятті застосовують нову техніку основного та спеціального призначення, випробовують нові вогнегасні речовини та аварійно-рятувальне чи пожежно-технічне обладнання, або ознайомлюють із оперативно-тактичною характеристикою об'єкту, який раніше не вивчався.

Мета “Навчити” перед вирішенням ТЗ ставиться тоді коли необхідно прищепити особовому складу знання оперативно-тактичних особливостей конкретних об'єктів та відпрацювати у нього необхідні навички та вміння виконувати оперативні дії на подібних об'єктах.

Мету “Тренувати” особовий склад при вирішенні ТЗ ставлять тоді, коли необхідно закріпити теоретичні знання, практичні навички та вміння, які він отримав на попередніх заняттях, а також під час відпрацювання планів та карток пожежогасіння на відповідних об'єктах.

Мету “Перевірити” вміння та навички особового складу ставлять тоді, коли визначають рівень оперативної готовності чергових караулів пожежно-рятувальних підрозділів до виконання дій за призначенням на об'єктах різного призначення у різноманітних умовах та обставинах.

Мета “Удосконалювати” ставиться на заняттях по вирішенню ТЗ при впровадженні передового досвіду роботи, підвищенню вмінь управління начальницьким складом, силами та засобами на пожежах, НП та НС , рівня

його тактичного мислення, проведення оцінки та прогнозування можливої обстановки при виникненні пожеж чи НС.

При вирішенні ТЗ багато питань із організації та проведення оперативних дій в умовах можливих НП здійснюються в комплексі, тому на одному і тому ж занятті можуть ставити різну мету для начальницького та рядового складу.

Після усвідомлення теми та мети заняття по вирішенню ТЗ, керівник повинен ретельно ознайомитися із нормативними документами та навчальною літературою, що стосується заняття (статут дій, правила безпеки праці, методичні рекомендації, тощо) Керівникові заняття також доцільно ознайомитися з пожежами та НП, що виникали на даному чи аналогічних об'єктах.

Вибір об'єкту здійснюється заздалегідь та включається до розкладу занять. В інших випадках керівник занять вибраний об'єкт узгоджує із керівництвом. При визначенні об'єкту враховують щоб він був найбільш характерним та давав можливість всебічно відпрацьовувати всі навчальні питання та досягнути поставленої мети. Необхідно також враховувати коли було останнє заняття з вирішенню ТЗ на цьому об'єкті. Якщо на ньому протягом тривалого часу не проводились заняття, то керівник повинен досконально вивчити зміни, які на ньому трапилися за останній час. Керівник при визначенні об'єкту також враховує: небезпеку технологічного процесу, особливості виникнення пожеж чи аварій, наявність та кількість пожежного навантаження, НХР, РР, виникнення загрози людям, можливість вибухів, обвалення конструкцій та обладнання, викиди та розтікання ЛЗР та ГР, розтоплених мас та інші явища, що можуть виникати на даному об'єкті під час пожеж чи НС.

Після визначення об'єкту керівник занять узгоджує із його адміністрацією об'єкта можливість та терміни проведення заняття, залучення до нього об'єктових, добровільних формувань, для здійснення оперативних дій в обстановці, найбільш наближеної до реальної, та вивчення оперативно-тактичних особливостей або змін на об'єкті із особовим складом. Перед початком занять на об'єкті здійснюється інформування ОКЦ, відповідних посадових осіб об'єкта, за необхідності і місцевих органів влади.

Керівник занять після узгодження всіх організаційних питань із керівництвом об'єкту, розпочинає вивчення оперативно-тактичних особливостей об'єкту або, якщо він їх вивчав раніше, ознайомлюється зі змінами, які відбулися на об'єкті за останній час.

Водночас із вивченням об'єкту керівник повинен визначити:

- найбільш ймовірне місце виникнення пожежі (аварії);
- можливу обстановку на момент її виявлення;
- зону де може створитися найбільш складна обстановка;
- можливу обстановку на час прибуття пожежно-рятувальних підрозділів;
- небезпеку, яка може скластися для людей;

- можливість обвалення конструкцій, вибухів та розливу ЛЗР і ГР, викиду РР, НХР та інші питання залежно від особливостей об'єкту та мети заняття.

Необхідно також проаналізувати можливість використання стаціонарних СПЗ та визначити найбільш ефективні вогнегасні речовини, які вододжерела знаходяться на території об'єкту та за його межами, що доцільно використовувати при ліквідації НС чи пожеж.

На об'єкті керівник занять повинен також визначити:

- обстановку подальшого поширення пожежі після введення сил та засобів ДПФ та пожежно-рятувальним підрозділами, що прибули на пожежу;
- необхідність залучання додаткових сил та засобів;
- порядок способи та черговість рятувальних дій, робіт по евакуації та захисту майна, установок, технологічного обладнання та конструкцій від високих температур та інших небезпечних факторів;
- місця та способи розкриття та розбирання конструкцій;
- заходи по дотриманню безпеки праці на занятті;
- способи, засоби та послідовність імітації обстановки можливої пожежі чи аварії в процесі проведення заняття та інші.

Водночас він аналізує обстановку та обмірковує і визначає відповідні оперативні дії своїх підлеглих в процесі вирішення ТЗ.

Під час оперативно-тактичного вивчення об'єкту та усвідомлення цих питань керівник заняття повинен скласти:

- план будівлі чи споруди або її частини де передбачається вирішення тактичного завдання;
- схему розміщення джерел протипожежного водопостачання, в якій необхідно вказати їх відстань до місця умовної пожежі чи аварії по шляхам прокладання магістральних рукавних ліній та дати їх характеристику.

В цей період доцільно використовувати плани та картки пожежогасіння, планшети та довідники вододжерел та інші оперативно-службові документи, і водночас перевірити їх на відповідність.

5.3. Розроблення тактичного задуму для проведення заняття

Важливим етапом в підготовці керівника занять з вирішення тактичних завдань є розробка тактичного задуму та його обґрунтування. Він повинен забезпечити повчальну та найбільш складну обстановку умовної пожежі чи аварії, яка б найбільш вірно відображала особливості її розвитку на цьому об'єкті та вимагала б щоб оперативні дії пожежно-рятувальних підрозділів проводилися з великим напруженням моральних і фізичних зусиль особового складу. Найбільш складний варіант розвитку можливої пожежі чи аварії передбачається для того, щоб відпрацювати найбільше питань із організації оперативних дій особового складу пожежно-рятувальних підрозділів.

Розробка тактичного задуму включає до себе:

- оперативно-тактичну оцінку об'єкту (конструктивні та об'ємно-планувальні особливості, фактори, що сприяють або перешкоджають розповсюдженню вогню та гасінню пожежі, локалізації та ліквідації наслідків НС);
- вихідні дані (розташування місця виникнення умовної пожежі (аварії), наявність, вид та кількість горючих матеріалів, НХР, РР, ЛЗ та ГР, лінійна швидкість поширення вогню, інтенсивність подачі вогнегасних речовин, час вільного горіння та інші);
  - визначення основних переметрів умовної пожежі (аварії) (площа, периметр і фронт пожежі, площа, глибина та об'єм гасіння, глибина зони хімічного зараження);
  - прогнозування та оцінка можливої обстановки (основні шляхи розповсюдження вогню та диму, загроза вибуху, обвалення конструкцій, отруєння, викид НХР (РР) та інша небезпека для людей, вирішальний напрям оперативних дій);
  - розподіл загальної обстановки умовної пожежі на окремі елементи та підготовка ввідних (на час виявлення пожежі (аварії) та дій обслуговуючого персоналу, на момент прибуття першого пожежно-рятувального підрозділу, прибуття додаткових сил і засобів, локалізації та ліквідації пожежі (аварії));
  - вибір найбільш ефективних та доступних вогнегасних речовин, способів та прийомів їх подачі та інших способів локалізації чи ліквідації аварій (залежить від хімічного складу та фізичного стану горючих речовин (НХР, РР) і матеріалів, умов гасіння);
  - розрахунок сил і засобів для гасіння пожежі, локалізації чи ліквідації аварії (гасіння водою, розчином змочувача, повітряно-механічною піною, вогнегасним порошком, вуглекислотою тощо);
  - розробку оптимальної схеми розставлення сил та засобів в кінцевому варіанті вирішення ТЗ.

На основі змодельованої обстановки умовної пожежі (аварії), розрахунку сил та засобів для її гасіння та розробленої схеми їх розставлення, керівник уточнює окремі елементи загальної обстановки НП, що можуть виникати під час проведення заняття, та формулює відповідні увідні кожному визначеному елементу обстановки. Загальну обстановку умовної пожежі (аварії) розподіляють на окремі її елементи (увідні) з метою щоб краще відпрацювати кожне навчальне питання в суворій послідовності по ходу вирішення ТЗ, а також для чіткого визначення часу для відпрацювання кожного елементу обстановки (увідної) в темпі близькому до оперативної роботи особового складу під час виконання дій за призначенням.

Кожна увідна повинна бути короткою, чітко сформульованою, зрозумілою та містити в собі усі необхідні дані для КГП (керівника робіт з НС), щоб він зміг прийняти правильне рішення. Але увідні не повинні розкривати або вміщувати в собі готові рішення, тобто не повинні показувати чому загрожує вогонь, куди поширюється горіння, де є можливість

виникнення вибухів, обвалення конструкцій та обладнання, яка площа пожежі, які шляхи розповсюдження диму тощо. Окрім основних увідних керівник занять повинен продумувати та визначати додаткові увідні, які необхідно використовувати в тих випадках коли КГП (керівника робіт з НС) приймає неправильні чи неповні рішення або рішення, що можуть призвести до порушення правил безпеки праці. Керівник занять після формулювання увідних по всім елементам обстановки умовної пожежі (аварії) повинен намітити і місця та час їх оголошення, а також визначити засоби та способи імітації обстановки в процесі вирішення ТЗ. В цих умовах коли той або інший елемент обстановки проімітований достатньо повно, оголошення увідної може не передбачатися. В цих умовах КГП (керівника робіт з НС) приймає свої рішення щодо оперативних дій пожежно-рятувальних підрозділів згідно із імітованою обстановкою, та при необхідності, може уточнювати окремі її деталі у керівника заняття.

5.4. Рекомендації щодо складання методичної розробки

На основі проведених підготовчих заходів керівник занять складає методичну розробку для проведення практичних занять з вирішення тактичних завдань. Основними вимогами до методичної розробки на проведення заняття є її стислість, ясність, реальність (можливість відпрацювання навчального матеріалу за визначений час) та зручність у використанні.

У першій частині методичної розробки зазначається вид підготовки, найменування підрозділу, тема занять, навчальна мета, час і місце (об'єкт) їх проведення, матеріально-технічне забезпечення необхідне для проведення занять, нормативно-правові акти та література використані при підготовці занять.

Друга частина методичної розробки виконується у вигляді таблиці з 4 колонок (в першій колонці вказують номер за порядком, в другій колонці вказуються питання, що відпрацьовуються, в третій – короткий зміст, в останній – методичні вказівки та час), в якій розкривається порядок проведення практичних занять з вирішення тактичних завдань.

Спочатку наводиться короткий зміст організаційних заходів, вказуються заходи безпеки праці, зазначається час відведений для їх проведення. За необхідності можуть включатися питання для експрес перевірки знань особового складу за темою занять.

Після цього вказують коротку оперативно-тактичну характеристику об'єкту на якому планується заняття. В ній дають характеристику будівель та ступень їх вогнестійкості, шляхи евакуації людей і матеріальних цінностей, пожежну небезпеку речовин, матеріалів та технологічного процесу виробництва, протипожежне водопостачання, наявність стаціонарних систем протипожежного захисту тощо.

Після короткої характеристики об'єкту та її оцінки відображають тактичний задум, який необхідний для розробки завдання. В ньому коротко

показують тільки основні відомості, що впливають із результатів оцінки обстановки умовної НП. Вказують місце виникнення пожежі (аварії), її розміри на час виявлення, параметри на момент прибуття першого пожежно-рятувального підрозділу, основні шляхи поширення вогню, небезпеку людям, матеріальним цінностям, можливість вибухів, обвалення конструкцій, розтікання ЛЗР та ГР, викид РР чи НХР, показують вирішальний напрям оперативних дій і його зміни під час ліквідації наслідків НС чи пожежі, основні засоби та способи оперативних дій пожежно-рятувальних підрозділів, вогнегасні речовини та інші.

Далі наводиться розрахунок сил і засобів щодо ліквідації умовної НП.

Після цього, у логічній послідовності організації оперативних дій під час гасіння пожежі чи ліквідації наслідків НС, вказуються навчальні питання, які планується відпрацювати в ході проведення практичних занять з вирішення тактичних завдань.

Для кожного навчального питання наводяться ввідні у яких дається короткий опис елементів оперативної обстановки необхідних для вирішення тактичного завдання та спрямовані на розвиток тактичного мислення начальницького складу. Кількість ввідних слід визначати виходячи із характеру навчальних питань. Як правило повинна наводитися обстановка на пожежі чи НС за зовнішніми ознаками, обстановка на момент прибуття першого підрозділу, під час проведення розвідки, прибуття спеціальних служб міста (об'єкта), проведення рятувальних робіт, евакуації майна, застосування ланок ГДЗС, зосередження додаткових сил і засобів, локалізації пожежі та на етапі до її ліквідації. Для кожної ввідної необхідно лаконічно розкрити очікувані дії адміністрації об'єкта, рішення та розпорядження КГП (керівника робіт з НС), дії підрозділів, штабу.

У методичних вказівках до навчальних питань зазначається час за який особовий склад відпрацьовує оперативні дії згідно кожної ввідної, вказуються способи доведення ввідних, за необхідності можуть наводитися додаткові пояснення щодо відпрацювання ввідних.

У завершальній частині наводиться перелік питань, які керівник занять доводить до особового складу під час підбиття підсумків, а саме:

- дати оцінку рівня підготовленості особового складу;
- навести приклади правильного здійснення оперативних дій та характерні помилки;
- оголосити оцінки та відповіді на запитання.

Інформацію для підбиття підсумків керівник занять фіксує на всіх етапах проведення практичного заняття з вирішення тактичних завдань.

Складену методичну розробку керівник занять повинен перевірити, поставивши себе на місце КГП та проаналізувати його дії та відповідність розпоряджень, а також можливість виконання оперативної роботи особовим складом підрозділів в повному обсязі, як при ліквідації реальних НП, щоб на занятті не допускалось спрощень. Необхідно також старанно перевірити схему розставлення сил та засобів в остаточному варіанті, щоб вона повністю відповідала розпорядженням КГП та діям підрозділів і при необхідності, її

відкорегувати. Методична розробка повинна бути підписана керівником заняття і затверджена у керівництва. До методичної розробки додається схема розгортання сил і засобів.

При розробці методичних прийомів проведення заняття його керівник повинен приділяти особливу увагу питанням безпеки праці як при прийнятті рішень КГП (керівник робіт з НС), так і під час виконання оперативних дій особовим складом пожежно-рятувальних підрозділів.

Якість будь якого навчання багато залежить від його матеріально-технічного забезпечення. Тому керівник заняття повинен забезпечити якісну підготовку протипожежної та аварійно-рятувальної техніки, аварійно-рятувального та пожежно-технічного обладнання, засобів імітації, зв'язку, індивідуального захисту особового складу, тощо.

Після складання та затвердження методичної розробки керівник заняття повинен провести інструктаж начальників караулів і командирів відділень та організувати підготовку особового складу. Зміст інструктажу та підготовки особового складу визначають в кожному конкретному випадку залежно від мети яка відпрацьовується при вирішенні ТЗ (тренувати, навчити, перевірити, показати тощо).

5.5. Порядок і методика проведення заняття з відпрацювання тактичних завдань.

Практичні заняття з вирішення тактичних завдань на об'єктах, особливо з метою навчити, тренувати тощо, частіше за все починають в навчальному класі підрозділу. На протязі 15-20 хв. керівник заняття здійснює перевірку знань особовим складом теоретичного матеріалу, положень статуту дій інших нормативно-правових документів, своїх обов'язків та правил безпеки праці стосовно тих об'єктів, на яких буде проведено заняття з вирішення ТЗ. Потім методом бесіди вивчаються з особовим складом загальні особливості розвитку та гасіння пожеж чи ліквідації наслідків НС з визначеної теми. Після роботи в класі оголошують тривогу і керівник разом із особовим складом чергових сил виїжджають на об'єкт. Повідомлення про умовну пожежу чи аварію та виклик підрозділу на місце заняття виконують як в реальних умовах при виникненні НП на цьому об'єкті. Перед початком занять на об'єкті здійснюється інформування ОКЦ, відповідних посадових осіб об'єкта, за необхідності і місцевих органів влади.

Якщо керівник по узгодженню з адміністрацією об'єкту, залучає до занять об'єктові формування цивільного захисту (ДПД, ДПК), то вирішення ТЗ починають з оголошення тривоги об'єктовим підрозділам, які виконують першочергові оперативні дії по гасінню умовної пожежі чи ліквідації наслідків аварії та за встановленим порядком викликають чергові сили пожежно-рятувальних підрозділів. В цих умовах коли караул прибуває на об'єкт, командир об'єктового формування, або особа за його дорученням, зустрічає його та доповідає обстановку та дії, які було здійснено. Якщо об'єктові формування не залучаються до заняття, і особовому складу

пожежно-рятувального підрозділу добре відомі оперативно-тактичні особливості об'єкту або заняття проводиться з метою перевірки готовності чергових сил до виконання дій за призначенням, керівник одразу приступає до вирішення ТЗ.

У випадку коли на об'єкті заняття проводяться вперше, то керівник занять спочатку вивчає з особовим складом оперативно-тактичну характеристику об'єкта (будівлі, споруди), а потім вирішує тактичне завдання. Якщо на об'єкті вже проводилися практичні заняття, то з особовим складом спочатку вивчаються зміни, які відбулися на об'єкті за останній час, а вже після цього проводиться вирішення тактичного завдання.

При вивченні оперативно-тактичних особливостей об'єкту із особовим складом караулу керівник заняття шляхом розповіді, показу та особистого огляду відпрацьовує всі його особливості, які необхідно знати для успішного виконання оперативних дій та вирішенні даного завдання. Особливу увагу в процесі заняття звертають на дотримання вимог безпеки праці при оперативній роботі та на об'єкті в цілому. Вивчення оперативно-тактичних особливостей об'єкту керівник занять закінчує тоді, коли він переконався, що весь особовий склад чергових сил повністю їх засвоїв.

Після вивчення об'єкта особовий склад повертається на визначену позицію, а керівник заняття особисто або з допомогою раніше підготовлених осіб імітує обстановку умовної пожежі чи аварії. Заняття по вирішенню ТЗ доцільно розпочинати з об'яви увідної, яка відображає зовнішні прикмети пожежі (аварії). При хорошій імітації обстановки керівник заняття може пояснювати КГП тільки ті її явища і фактори, що неможливо показати засобами імітації (колір диму, температурні зміни окремих конструкцій, запах, шум тощо). Якщо імітацію обстановки провести неможливо, то керівник занять доводить її до КГП (керівник робіт з НС) та учасників занять в усній формі голосно, чітко, коротко і тільки ту її частину, яку може бачити КГП (керівник робіт з НС) перебуваючи на даному місці. При цьому оголошена ввідна не повинна розкривати або мати готові рішення для КГП (керівник робіт з НС).

Під час проведення практичних занять відпрацьовуються всі складові оперативних дій: розвідка пожежі, рятування людей, оперативне розгортання, гасіння пожежі, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, спеціальних робіт, згортання сил і засобів, а також порядок підтримання постійного зв'язку з пунктом зв'язку пожежно-рятувального підрозділу чи ОКЦ та спеціальними службами об'єкта, району чи міста.

Керівник занять слідкує за правильністю організації розвідки, оцінки обстановки, визначення вирішального напрямку оперативних дій, ефективністю застосування сил і засобів, чіткістю постановки завдань, а також за порядком організації взаємодії між оперативними розрахунками та обслуговуючим персоналом об'єкта, відомчими пожежним підрозділом, добровільними формуваннями.

Для того щоб показати КГП (керівнику робіт з НС) та особовому складу наслідки допущених помилок і підштовхнути їх на прийняття вірних

рішень для успішної ліквідації наслідків НС чи пожежі керівник занять може уточнювати обстановку та акцентувати увагу на окремих її елементах.

Якщо КГП (керівнику робіт з НС) прийняв рішення, виконання якого може призвести до грубих порушень безпеки праці, вимог виробничої санітарії і технологічного процесу виробництва або до інших небезпечних подій, керівник заняття без зволікань уточнює обстановку так, щоб було прийнято вірне рішення. Коли і після цього КГП (керівнику робіт з НС) не змінює свого рішення, керівник занять перериває хід занять, пояснює КГП (керівнику робіт з НС) помилки, вказує на вірне рішення, а потім продовжує заняття.

Під час занять рекомендується змінювати обстановку умовної НП шляхом переміщення імітаційних засобів. Наприклад, у разі подання стволів на позицію необхідно зняти частину прапорців, що імітують вогонь на цій ділянці та збільшити їх кількість в іншому напрямку розповсюдження вогню, де стволів мало або немає чи була неврно вибрана позиція ствольників.

В тих умовах коли КГП (керівник робіт з НС) прийняв правильні рішення, віддав чіткі і ясні розпорядження, а особовий склад чергових сил швидко їх виконав, керівник заняття приступає до відпрацювання наступного елемента обстановки умовної НП шляхом об'яви наступної ввідної та відповідної зміни імітації. Так на протязі заняття відпрацьовують всі елементи обстановки умовної аварії шляхом об'яви ввідних в суворій логічній послідовності, що закладена в методичній розробці.

У будинках і приміщеннях, де в умовах реальної НП можливе значне задимлення чи наявність токсичних газів і парів, особовий склад під час вирішення завдань використовує засоби індивідуального захисту органів дихання і зору (далі – ЗІЗОД), а за наявності радіоактивних і небезпечних хімічних речовин - спеціальні засоби захисту.

Під час проведення занять КГП (керівник робіт з НС) повинен постійно підтримувати зв'язок з пунктом зв'язку пожежно-рятувального підрозділу (ОКЦ) та спеціальними службами об'єкта.

В процесі заняття керівник повинен звертати особливу увагу на розвиток тактичного мислення КГП (керівника робіт з НС), прищеплювати йому навички швидко і правильно оцінювати обстановку та чітко керувати оперативними діями підпорядкованого особового складу при ліквідації пожеж та наслідків НС.

Заняття по вирішенню ТЗ необхідно організовувати чітко і проводити в темпі, наближеному до реального виконання оперативних дій при гасінні пожеж та ліквідації наслідків НС на конкретних об'єктах.

Коли відпрацьовані усі ввідні, що передбачені методичною розробкою, керівник подає команду на закінчення заняття.

Після закінчення заняття керівник підводить його підсумки. Під час яких, керівник занять викладає суть тактичного задуму, задачу і мету занять, після чого командири відділень доповідають про свої дії згідно отриманих розпоряджень КГП (керівника робіт з НС) та обстановки на НС чи пожежі, характеризують роботу особового складу своїх відділень.

КГП (керівник робіт з НС) доповідає про хід виконання поставленого оперативного завдання, позитивні сторони та допущені помилки в роботі особового складу.

Підсумовуючи доповіді керівник занять зазначає на скільки оперативно та злагоджено здійснювалися оперативні дії, виділяє позитивні сторони, роз'яснює причини допущених помилок, визначає конкретні завдання для усунення недоліків у тактичній підготовці.

Питання для самоконтролю

1. Мета та організація практичних занять з вирішення тактичних завдань.
2. Підготовка керівника до практичних занять з вирішення тактичних завдань.
3. Розробка тактичного задуму для проведення занять з вирішення тактичних завдань та його обґрунтування.
4. Порядок і методика проведення заняття з відпрацювання тактичних завдань.

ТЕМА 6. ГРУПОВІ ТАКТИЧНІ ТРЕНУВАННЯ НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ

6.1. Активні методи навчання в системі тактичної підготовки особового складу органів управління.

Безпосереднє залучення навчаючих в активну навчально-пізнавальну діяльність у ході навчального процесу пов'язане із застосуванням прийомів і методів, що одержали узагальнену назву активні методи навчання.

Активні методи навчання – це способи активізації навчально-пізнавальної діяльності особового складу, які спонукують їх до активної розумової й практичної діяльності в процесі оволодіння матеріалом, коли активний не тільки керівник, але й особи, що навчаються. Активні методи навчання дають можливість керівникам заняття організувати заняття з начальницьким складом, проводити більш ефективно, підвищувати його індивідуальну і колективну інтелектуальну роботу. Вони формують у кожній особи вміння долати труднощі, знаходити причини і виходи у критичних ситуаціях, здатність висувати і формувати ідеї, направлені на вирішення конкретних завдань, а також сприяють виробленню вмінь передбачати розвиток ситуацій і приймати правильні рішення в цих умовах. До активних методів навчання відносяться:

- дискусія
- диспут
- аналіз конкретних ситуацій
- “мозкова атака”
- ділова гра та інші.

Ці методи часто із успіхом використовують під час проведення групових тактичних тренувань начальницького складу ДСНС.

В процесі підготовки до цих тренувань керівник заняття визначає загальну мету, передбачає необхідні елементи розумового процесу, підбирає найбільш ефективні методи та прийоми їх проведення. Під час підготовки він повинен аналізувати і враховувати рівень загальної професійної, спеціальної, тактичної і психологічної підготовки начальницького складу, що залучається на заняття і на цій основі підбирати найбільш ефективні методи і прийоми розвитку і удосконалення тактичного мислення в процесі його тренування.

Дискусія — це форма колективного обговорення, мета якого — виявити істину або знайти правильне рішення порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, озвучуються протилежні думки, а емоційно-інтелектуальний стимул підштовхує до активного мислення.

Диспут (від лат. Disputare міркувати, сперечатися) — різновид дискусії, публічне обговорення тієї чи іншої важливої для присутніх проблеми, яке, як правило, завчасно готується і пов'язане з реальним життям, власним досвідом

учасників. Диспут — це спеціально організоване подання, в ході якого відбувається демонстративне зіткнення думок з будь-якого питання (проблеми).

Розгортається диспут завдяки оцінкам, аргументаціям, смисловим зв'язкам із реальним життям, опорі на особистий досвід, яким користуються учасники спору. У диспуті є елементи монологу та діалогу. Діалогічні елементи надають емоційне забарвлення дискусії, а монологічні служать для вираження її логічного змісту. Як виховних потенціалів диспуту можуть бути названі вміння доказово, аргументовано викладати свої погляди, зберігати витримку і спокій, сприймати критику, з повагою ставитися до думки опонента.

Аналіз конкретних ситуацій, як активний метод навчання часто використовують на групових тактичних тренуваннях начальницького складу.

Суть методу полягає в тому, що учасникам пропонують осмислити ситуацію, опис якої водночас не тільки відображає практичну професійну проблему, а й актуалізує комплекс знань, які необхідно засвоїти при розв'язанні цієї проблеми. Причому сама проблема не має однозначних вирішень. Учасники групи залучаються до обговорення реальної (конкретної) ситуації, що в свою чергу формує активну позицію. Вони мають справу з конкретними, а не вигаданими фактами або подіями. У цьому методі велику роль відіграє група, тому що вироблені під час обговорення ідеї і рішення є плодом колективних зусиль. Метод можна використовувати в індивідуальній формі.

Конкретна ситуація - це подія (явище, обставини, тощо), яка включає до себе протиріччя. Найбільш характерною рисою ситуації, що пропонується для аналізу є невизначеність, непередбаченість, різноваріантність рішень.

Відрізняють наступні типи ситуацій, з якими може стикатися начальницький склад під час проведення оперативних дій на пожежах, ліквідації наслідків НС та НП:

- стандартні ситуації, тобто, які повторюються або типові;
- критичні ситуації - не стандартні, скрутні;
- екстремальні ситуації - унікальні, що не мають аналогів і вимагають прийняття радикальних заходів або перегляду відповідних документів, правил, інструкцій.

Щоб підібрати до заняття відповідну ситуацію використовують дані описів пожеж або НС, інформаційні документи, приклади із оперативної роботи підрозділів, гарнізону ОРС ЦЗ або інші джерела.

Вибрану ситуацію під час заняття подають присутнім наступними способами:

- демонструють фрагмент відеозапису обстановки, що сталась на реальній пожежі (НС);
- показують систематизований набір фотокарток, схему об'єкту, схеми з нанесенням обстановки, схеми розставлення сил і засобів і т.д.;

- видають необхідні оперативні документи (оперативні картки гасіння пожеж, довідники та планшети вододжерел, розклад залучення сил і засобів та інші);

- розповідь очевидця або керівника заняття з використанням наочних посібників.

Весь процес аналізу ситуації проводять по наступним етапам:

- вступ (вивчення) в конкретну ситуацію присутніх;
- безпосереднє вивчення конкретної ситуації;
- обґрунтування своїх відповідей і підготовка кожної особи до захисту своєї думки (рішення по ситуації);

- групова дискусія і обґрунтування висновків з конкретної ситуації;
- підведення підсумків групової дискусії і визначення остаточних висновків із даної ситуації.

Керівник заняття під час аналізу конкретної ситуації звертає увагу присутніх на правильність їх позицій і рішень, а в процесі підведення підсумків заняття вказує, які із них помилкові, і обґрунтовує раціональні рішення у даній ситуації.

На кожному занятті можуть розглядатися одна або декілька конкретних ситуацій, що стосуються даної теми. Ситуації, що розглядають на одному і тому ж занятті, можуть бути як незалежними одна від одної і відображати різні події або явища, так і відображати одну подію або явище але в різний час, чи з різними їх параметрами. Тому після розгляду однієї конкретної ситуації і підведення підсумків, керівник заняття вводить присутніх в обстановку наступної ситуації.

“Мозкова атака” (“мозковий штурм”) - популярний метод висування творчих ідей у процесі розв'язування проблемної ситуації, сеанси якого стимулюють тактичне мислення. Використовується для колективного відпрацювання нових ідей. Вона формує вміння зосереджуватися на якійсь вузькій і конкретній меті. Для мозкової атаки характерні не тільки простота самої процедури і висока ефективність, але і її універсальність. Тому вона з успіхом може застосовуватись в багатьох сферах діяльності суспільства, в тому числі і в системі тактичної підготовки начальницького складу. Мозкову атаку можна використовувати для пошуку найбільш раціональних виходів із самих складних типів ситуацій - стандартних, критичних і екстремальних, які спонукають до радикальних заходів і найбільш ефективних управлінських рішень.

Під час “мозкової атаки” кожен її учасник працює активно і напружено, тому що він не обтяжений необхідністю обґрунтовувати свої пропозиції і захищений від критики керівника заняття і усіх присутніх. Хоч критика є могутнім засобом виявлення недоліків, але інколи вона буває і негативною, тому що гальмує вільно висловлювати свої думки. В процесі “мозкової атаки” висувається проблема, у вирішенні якої приймають участь усі без винятку присутні на занятті. Для цього усю групу начальницького складу розподіляють на підгрупи по декілька осіб у кожній і призначають експерта,

який повинен зафіксувати усі висунуті ідеї. Для цього можуть використовувати технічні засоби.

Увесь процес проведення “мозкової атаки” можна розподілити на наступні етапи:

- постановка мети - формулювання проблеми, роз’яснення завдань робочим підгрупам;
- “штурм” - висунення ідей в кожній підгрупі, фіксування ідей експертом письмово або з допомогою технічних засобів;
- оцінка ідей - відбір об’єктивних і найкращих ідей із усієї їх кількості у кожній підгрупі, узагальнення їх і зведення до невеликої кількості;
- узагальнення результатів “мозкової атаки”.

Під час організації і проведення “мозкової атаки” керівник заняття повинен дотримуватись і забезпечувати наступні правила і умови:

- в процесі проведення не повинно бути начальників і підлеглих, усі учасники рівні;
- кожен учасник повинен особисто прагнути до вирішення висунутої проблеми;
- прагнути досягнення повного розкріпачування думок і свободи уявлення присутніх;
- кожна ідею і виступ будь-якого присутнього необхідно схвалювати;
- забороняються критичні зауваження на будь-яку висловлену ідею, думку, пропозицію і давати їм проміжні оцінки;
- прагнути відійти від шаблонного мислення, стереотипів, традиційних рішень;
- усі запитання відносно проблеми продумувати і формулювати так, щоб вони були короткі, зрозумілі, а відповіді на них без особливого обґрунтування;
- заохочують осіб, які аналізують і висловлюють комбінації вже запропонованих рішень;
- усі без виключення пропозиції і висловлювання по проблемі фіксуються і об’єктивізуються, тобто лишаються особистої належності.

Доцільно, щоб критика, обґрунтування, оцінка і відбір пропозицій присутніх на занятті здійснювалися в іншій час спеціально підібраними особами, схильними до аналітичної і критичної роботи.

Досвід показує, що “мозкова атака” як метод навчання, в процесі вирішення конкретних ситуацій і проблем психологічно розкріпачує присутніх дозволяє їм вільно думати, не підлягати критиці пропозицій з боку керівників заняття і забезпечує високу ефективність їх мислення.

Ділова гра, як активний метод навчання є специфічним засобом комплексного аналізу конкретної проблеми. Ділова гра – це репетиція виробничої, педагогічної діяльності людини під час виконання конкретних обов’язків і вирішення своїх завдань.

Ділові ігри бувають:

- імітаційні (імітація якої небудь діяльності, обставин, умов, подій, відпрацювання специфічних операцій тощо);
- пов'язані з виконанням конкретних ролей (виконання обов'язків на відповідних посадах);
- інсценізаційні з метою відпрацювання тактики поведінки під час виконання конкретних обов'язків і вміння орієнтуватися в різних обставинах.

Метод ділової гри, як правило, використовують на заняттях пов'язаних з теоретичним аналізом відповідних проблем, а також з практичним використанням знань, умінь і навичок. Ці заняття доцільно проводити тоді, коли начальницький склад опанував активними методами, розглянутими раніше.

Ділова гра, як активний метод навчання, з успіхом використовується для розвитку і вдосконалення тактичного мислення начальницького складу, формування у нього практичних навичок і вмінь. Цей метод підвищує інтерес, активізує і поліпшує сприйняття навчального матеріалу, дає можливість «програти» практично будь-яку ситуацію у думці, поставив себе і присутніх на занятті на місце конкретної посадової особи і зрозуміти її рішення і дії під час вирішення тієї або іншої проблеми. Ділова гра дає можливість глибоко вникнути і зрозуміти суть будь-якої проблеми.

Під час підготовки до ділової гри необхідно:

- визначити відповідно темі заняття, проблемну (конфліктну) тактичну ситуацію, спосіб доведення її до присутніх на занятті (поетапно або в цілому), установити перелік посадових осіб, які будуть причетні до її вирішення;
- усю групу начальницького складу, що залучається до заняття, розподілити на підгрупи (ігрові команди) так, щоб вони були рівнозначні по складу і досвіду роботи, а також призначити групу експертів (по кількості ігрових команд);
- визначити відрізки часу для оголошення окремої обстановки, або проблеми в цілому, а також відпрацювання рішень по конкретній ситуації;
- підібрати найбільш ефективні методи, прийоми проведення заняття, щоб забезпечити високу активність і творче відношення начальницького складу під час проведення ділової гри;
- передбачити відповідну координацію дій начальницького складу і постійний контроль за участю кожної особи в діловій грі з боку керівника заняття;
- забезпечити заняття необхідними наочними посібниками, технічними засобами навчання та достатньою кількістю довідкової, інформаційної літератури.

Успіх ділової гри, як правило, залежить від установлення в кожній підгрупі стійких, доброзичливих і активних ділових зв'язків, рівня підготовки і рівнозначності ігрових команд, від загальної її організації, духу змагання осіб у підгрупах, а також від досвіду, професійних знань,

педагогічних здібностей і авторитету керівника ділової гри та призначених експертів підгруп. Особлива роль належить керівнику ділової гри, він допомагає присутнім і направляє їх дії і рішення на правильний шлях, видає додаткову інформацію, вводить нові умови для гри, стимулює активність присутніх, сприяє прийняттю оптимальних рішень, контролює і допомагає в роботі експертів і надає відповідні оцінки ігровим командам та особам начальницького складу.

Під час проведення ділової гри експерти повинні уважно спостерігати за роботою кожної особи в ігровій команді, безперервно оцінювати правильність виконання ними своєї ролі, визначати якість їх пропозицій, а також їх активність в обговоренні дій і пропозицій кожного учасника гри. Швидкість і якість прийняття рішень. Вони також рецензують дії кожного учасника гри, запобігають несерйозних відношень окремих осіб до виконання своїх ролей і дають оцінку кожному учаснику гри.

Для того, щоб ділова гра мала успіх, була ефективною і досягла мети, необхідно створювати наступні умови:

- усіх її учасників слід об'єднати однією загальною метою;
- усі особи начальницького складу повинні знати, що вони під час гри будуть імітувати свою професійну діяльність на конкретній посаді;
- поміж начальницьким складом і керівництвом ділової гри необхідно розподіляти ролі, разом з тим під час заняття повинна здійснюватися цілеспрямована ролева сумісна діяльність усіх її учасників;
- кожна особа в діловій грі працює "як в житті" на відповідній посаді, це допомагає з'ясувати коло нових професійних завдань, які ставляться перед нею в кожному конкретному випадку у вигляді проблеми (ситуації), що представляє для неї не тільки навчально-пізнавальний але й практичний інтерес, як для майбутнього фахівця;
- під час ділової гри необхідно створювати вміло сплановану колективну працю, яка обумовлює прагнення кожного її учасника внести свій максимальний вклад в її результати.

Кожна ділова гра, як правило, має наступні етапи:

Перший етап включає до себе:

- підготовку учасників (начальницький склад і експертів) до заняття,
- розподіл ролей між ними,
- формулювання мети,
- визначення режиму проведення гри,
- обґрунтування проблеми (ситуації).

Начальницький склад до ділової гри по даній темі підготовлюють теоретично на відповідних заняттях. Керівник ділової гри може розробляти завдання для підготовки начальницького складу самостійно і видавати його особам, що залучаються, заздалегідь так, щоб вони змогли підготуватися до заняття.

На цьому етапі учасників ознайомлюють з метою і правилами гри, з правами і обов'язками посадових осіб, в ролі яких вони виступають на занятті. Присутніх навчають як необхідно використовувати документи, літературу, технічні засоби, як взаємодіяти з начальниками і підлеглими, проявляти почуття реальності і відповідності до подій і творчість у прийнятті рішень. Ділова гра починається із видання необхідної інформації (оголошення ситуації) учасникам. Присутні з'ясовують усі необхідні для себе дані, які їм не зрозумілі для активної участі в занятті.

Другий етап гри включає:

вивчення ситуації, положень, статутів, інструкцій, оперативно-службових документів, характеристик об'єктів тощо, а також збирання додаткової інформації відносно теми заняття.

Третій етап найбільш відповідальний.

На протязі цього етапу аналізують запропоновані їм ситуації, відпрацьовують і визначають необхідні заходи, пропозиції, обґрунтовують і приймають рішення, які забезпечують виконання поставлених завдань. Керівник заняття в цей час регулює хід гри, направляє її в необхідному напрямку, вводить до неї нові ситуації і фактори, на які повинні своєчасно і відповідно реагувати присутні.

Четвертий етап - заключний.

В ньому проводять аналіз заняття, обговорюють його результат, оцінюють роботу і дії учасників (спочатку експерти, а потім керівник ділової гри), оголошують остаточні висновки і при необхідності надають завдання начальницькому складу для самостійної роботи.

Специфіка активних методів навчання полягає в тому, що вони створюють особливі умови для педагогічних стосунків керівників занять і їх учасників, які постійно знаходяться в активних, зацікавлених і творчих взаємодіях, виробляють самостійність міркувань, творчий підхід до вирішення проблем і ситуацій, нестандартність мислення.

6.2. Групові тактичні тренування, як активна форма підготовки начальницького складу.

Підвищення і удосконалення рівня тактичної підготовки начальницького складу нерозривно пов'язане з постійним розвитком його тактичного мислення, яке безпосередньо впливає на якість організації гасіння великих та складних пожеж. До ефективних засобів підвищення рівня тактичного мислення начальницького складу відносяться і групові тактичні тренування. Це специфічна форма проведення занять з начальницьким складом, яка спрямована на формування їх творчих розумових здібностей.

Групові тактичні тренування є найбільш ефективними формами тактичної підготовки начальницького складу, тому, що вони базуються на активних методах навчання. Вони дозволяють прищеплювати навички управління силами та засобами, вміння оцінювати обстановку на пожежах,

НС та НП, розраховувати сили та засоби, приймати вірні рішення і виконувати дії, направлені на їх ліквідацію в різноманітних умовах.

Тактичні тренування начальницького складу вирішують наступні завдання:

- удосконалення знань навичок теорії і практики гасіння пожеж та ліквідації НС на різноманітних об'єктах у різноманітних умовах та обстановці;
- відпрацювання організаторських здібностей, єдиного розуміння положень статутів та інших нормативних документів з ліквідації пожеж та НС стосовно конкретної обстановки і умовах на них, професійних навичок у визначенні і постановці завдань щодо віддачі розпоряджень та наказів підлеглим;
- прищеплення вмінь правильного використання тактичних спроможностей пожежно-рятувальних підрозділів, пожежної та аварійно-рятувальної техніки, обладнання та оснащення, а також проведення відповідних розрахунків та обґрунтування їх показників;
- удосконалення навичок і вмінь правильно аналізувати та прогнозувати оперативну обстановку на пожежах НС та НП, можливість виникнення небезпечних явищ та їх попередження, а також прийняття рішень в цих умовах щодо організації та проведення оперативних дій та контроль за їх виконанням;
- відпрацювання і удосконалення навичок вмінь у начальницького складу виконувати обов'язки КГП, НШ, НТ, НОД, Керівника робіт із НС у різноманітній обстановці на пожежах та НС.

Усі групові тактичні тренування начальницького складу, що проводяться в системі службової і тактичної підготовки, включають до себе наступні організаційні форми:

Групові вправи - які характерні тим, що увесь начальницький склад по тактичному задуму цього заняття виконує обов'язки тільки однієї особи на пожежі чи НС, як правило це КГП, НШ, НТ, НОД, Керівника робіт із НС.

Ділова гра, як організаційна форма, використовується тоді, коли із начальницького складу створюють декілька ігрових груп (команд) і увесь склад групи виконує свої обов'язки однієї посадової особи, а інші групи — інших посадових осіб, тобто у грі приймає участь група КГП, група НТ, група НОД, Керівника робіт із НС та інших. Залежно від конкретних умов і мети заняття можуть створювати ігрові групи так, що у кожній з них начальницький склад призначають на усі посади, що необхідні для організації гасіння пожежі чи ліквідації НС (КГП, НТ, НОД, Керівника робіт із НС, тощо).

Командно-штабні навчання. На цих заняттях відпрацьовують функціональні обов'язки працівників органу або підрозділу ОРС ЦЗ з різних напрямків діяльності. Ігрові групи формують із начальницького складу відповідних управлінь, відділів, відділень чи секторів органу або підрозділу на чолі з їх начальниками або заступниками. Наприклад, група реагування,

група нагляду та контролю, група технічного і матеріального забезпечення, тощо. Кожна із них виконує свої функціональні обов'язки по заздалегідь розробленому тактичному задуму стосовно своїм об'єктам чи районам, які вони обслуговують у своїй службовій діяльності. Згідно з тактичним задумом (виникнення великої складної пожежі, аварії, катастрофи або іншої НС) кожна група оцінює обстановку за своїм напрямком діяльності, приймає рішення, визначає заходи, сили та засоби для їх виконання і доповідає (усно або письмово) керівництву КШН (керівнику органу, підрозділу, або особі, що перевіряє їх діяльність). КШН проводять в системі тактичної підготовки начальницького складу для відпрацювання дій особового складу органу в складних і надзвичайних умовах, під час підведення підсумків службової діяльності органу, підрозділу або гарнізону ОРС ЦЗ в масштабі області, або під час перепідготовки начальницького складу та під час нарад.

Групові тактичні тренування начальницького складу як організаційна форма занять поєднує теоретичні заняття в системі службової підготовки і практичні заняття, що проводяться безпосередньо в районах і на об'єктах із залученням значної кількості сил і засобів.

Начальницький склад на групових тактичних тренуваннях виступає в ролях конкретних осіб, що здійснюють керівництво силами та засобами під час гасіння пожеж та ліквідації НС, аналізує обстановку, прогнозує її та оцінює, приймає відповідні рішення, формулює розпорядження і доповідає про свої дії, які впливають із умов тактичного задуму заняття. Він теоретично розраховує відповідні параметри пожежі чи НС, визначає необхідну кількість сил та засобів для їх ліквідації, відпрацьовує вимоги статутів, інших керівних та оперативно-службових документів. В процесі заняття обстановку можуть змінювати шляхом моделювання і введенням нових конкретних ситуацій. Це дозволяє без залучення сил і засобів відпрацьовувати з начальницьким складом оперативні дії, які необхідно організувати і проводити під час великих і складних пожеж, аварій і катастроф та ефективно вдосконалювати його навички, вміння і тактичне мислення.

На групових тактичних тренуваннях з начальницьким складом відпрацьовують і удосконалюють теоретичні знання, навички і вміння з наступних питань:

- організації і проведення розвідки пожеж та НС;
- прогнозування і оцінка обстановки та визначення вирішального напрямку оперативних дій;
- прийняття рішень, формування і віддача розпоряджень підрозділам;
- організації роботи штабу, тилу, зв'язку та складання відповідних документів і схем;
- раціонального використання тактичних можливостей пожежно-рятувальних підрозділів основної та спеціальної техніки, аварійно-

рятувального та пожежно-технічного оснащення та обладнання, вогнегасних речовин;

- організації взаємодій із обслуговуючим та інженерно-технічним персоналом об'єкту, спеціальними службами міста, району об'єкту, а також між пожежно-рятувальними підрозділами в процесі оперативних дій;
- методики визначення необхідних параметрів пожеж, аварій, розрахунків сил та засобів та інші.

Групові тактичні тренування начальницького складу проводять після самостійної роботи з вивчення теоретичних положень і вимог статутів, настанов, вказівок та інших керуючих документів, що стосуються теми заняття. Групові тактичні тренування проводять у кабінетах передового досвіду, класах тактичної підготовки, або спеціально обладнаних аудиторіях, а також на об'єктах і в районах обслуговування з використанням під час занять відповідних планів місцевості, схем об'єктів, довідкових і оперативно-службових документів, наочних посібників і оргтехніки. Групові тактичні тренування начальницького складу пожежно-рятувальних підрозділів і загонів проводять після практичних занять або самостійного вивчення оперативно-тактичної характеристики конкретного об'єкту, стосовно якого буде проводитися тренування. Така підготовка начальницького складу до заняття дозволяє начальникам підрозділів (керівникам занять) заздалегідь визначити особливості проведення тренувань основні навчальні питання, а також зміст дій начальницького складу, що залучається до заняття, на які конкретні посади під час заняття їх доцільно призначати і як найбільш ефективно відпрацьовувати з ними дії, направлені на організацію гасіння пожеж та ліквідацію наслідків НС.

6.3. Організація і підготовка групових тактичних тренувань

Групові тактичні тренування проводять з начальницьким складом територіальних управлінь, відділів, загонів і пожежно-рятувальних підрозділів, а також з керівництвом гарнізонів ОРС ЦЗ.

У ГУ ДСНС залучають до групових тактичних тренувань, як правило, тільки начальницький склад апарату, ОКЦ, використовують такі форми занять, як групові вправи і ділові ігри. На деякі заняття, згідно з рішенням керівника органу управління можуть залучати начальницький склад підрозділів, особливо їх керівників. Ці заняття, як правило, організовують і проводять начальники ГУ ДСНС або їх заступники.

До групових тактичних тренувань у загонах і підрозділах залучають весь начальницький склад, а інколи, за рішенням відповідного начальника, можуть залучатися диспетчери (радіотелефоністи, підмінні радіотелефоністи). Керівниками таких занять, як правило, бувають начальники загонів або пожежно-рятувальних підрозділів.

У гарнізонах ОРС ЦЗ до групових тактичних тренувань залучають увесь начальницький склад, а інколи, за рішенням начальника, залучають диспетчерів (радіотелефоністів), командирів відділень, а також начальників

відомчих пожежних підрозділів, що входять до складу гарнізону. Ці тренування з начальницьким складом загонів, підрозділів і гарнізонів проводять у формі групових вправ та ділової гри. Організовує і проводить ці заняття, як правило, начальник гарнізону.

Тематику і мету групових тактичних тренувань начальницького складу визначають начальники відділів (відділень) організації служби, начальники гарнізонів, загонів і підрозділів ОРС ЦЗ. При цьому необхідно враховувати особливості гарнізону, району обслуговування (об'єкта) та рівень підготовки начальницького складу, що залучається до заняття. Ці заняття планують у встановленому порядку і проводять в системі службової підготовки начальницького складу.

Основою для визначення тематики, мети, організації підготовки і проведення групових тактичних тренувань є накази, доручення і розпорядження ДСНС, організаційно-методичні вказівки, програми, результати аналізів оперативних дій підрозділів при ліквідації НС, а також накази і вказівки старших начальників.

Весь процес підготовки до групових тактичних тренувань включає наступні етапи:

- підготовку керівника заняття;
- підготовку начальницького складу, що залучається до тренування;
- підготовку наочно-матеріальної бази і технічних засобів навчання;
- підготовка експертів (помічників керівника заняття) – для проведення ділової гри або командно-штабного навчання.

Під час підготовки керівник заняття повинен вирішити наступні питання:

- усвідомити тему заняття і визначити які теоретичні, практичні заняття по цій темі вже проведені із начальницьким складом і що він повинен самостійно вивчити в процесі підготовки до тренування;
- визначити навчальну мету і основні завдання (якщо на них не вказано старшим начальником) та перелік головних навчальних питань;
- підібрати організаційну форму заняття (групову вправу, ділову гру або командно-штабне навчання), яка б найбільш відповідала меті і забезпечила високу ефективність заняття;
- визначити необхідний час і дату проведення;
- з'ясувати рівень професійної підготовки начальницького складу, що залучається до заняття, їх посади та загальну кількість;
- вивчити або відновити у пам'яті вимоги спеціальної і педагогічної літератури, статутів, настанов, наказів, розпоряджень та інших нормативно-правових документів, які стосуються організації, методики проведення та змісту даного заняття;
- вибрати об'єкт, будинок, споруду або ділянку міста чи району виїзду, які б найбільш повідали змісту і були повчальними для даного заняття

і вивчити або відновити у пам'яті (з обов'язковим виходом на об'єкт) їх оперативно-тактичну характеристику;

- підібрати приклади, які б відображали досвід оперативно-службової діяльності підрозділів ОРС ЦЗ;

- підібрати, а при необхідності і виготовити відповідні наочні посібники, схеми об'єкта або ділянки міста (району), оперативні документи, що стосуються даного заняття;

- розробити тактичний задум для проведення заняття (групової вправи, ділової гри або командно-штабного навчання);

- скласти план групового тактичного тренування з докладною розробкою приблизного варіанту вирішення по кожному елементу обстановки і накреслити оптимальну схему розставлення сил та засобів для ліквідації наслідків НС чи пожеж;

- розробити, розмножити і видати завдання кожному учаснику групового тактичного тренування для самостійної підготовки і при необхідності встановити строк подання письмових завдань керівникові заняття.

Найбільш складним і відповідальним елементом підготовки керівника до групових тактичних тренувань є розробка тактичного задуму. Він повинен відображати конкретну ситуацію і оперативну обстановку в умовах якої будуть відпрацьовуватися усі навчальні питання під час заняття і суворо відповідати змісту, темі і навчальній меті. Тактичний задум заняття розробляють і викладають у вигляді тексту і додають до нього відповідні розрахунки, схеми, графіки, таблиці, плани об'єкту з нанесеними на них даними оперативно-тактичної характеристики, оперативної обстановки на відповідний оперативний час та з розставленням на них сил і засобів.

Увесь зміст задуму можна умовно розподілити на наступні частини:

Загальна оперативно-тактична характеристика об'єкта або ділянки міста (району). У ній показують усі дані, які обумовлюють виникнення, розвиток і ліквідацію НС, події чи пожежі, конструктивні особливості будинків, цехів, споруд і технологічних процесів, які сприяють або заважають розвитку небезпечних факторів, а також оперативним діям підрозділів, наявність і характеристику систем протипожежного водопостачання, стаціонарних систем пожежегасіння, виписка із розкладу виїзд підрозділів гарнізону, відповідні схеми і плани об'єкта або ділянки міста (району), документи, наявність і кількість спеціальних об'єктових формувань, тощо.

Обстановка на умовній події (НС, пожежа). У цій частині показують обстановку на момент виникнення небезпечної події, прогнозують обстановку на момент прибуття першого підрозділу на об'єкт, визначають обстановку на момент прибуття підрозділів по підвищеному номеру виклику, керівництва гарнізону, розгортання роботи штабу та інше залежно від мети заняття. При необхідності ускладнюють цю обстановку виникненням

небезпечних явищ, таких як вибухи, обвалення конструкцій, розливи небезпечних рідин тощо.

Оперативні дії керівництва аварійно-рятувальних та пожежних підрозділів. Під час розробки цієї частини задуму керівник заняття користується своїми теоретичними знаннями і практичним досвідом, ставить себе на місце старших оперативних начальників, роль яких будуть виконувати учасники заняття, оцінює кожен елемент обстановки і приймає відповідні рішення і визначає дії. На основі обстановки або окремих її елементів, що укладаються у тактичному задумі, він приймає рішення на найбільш доцільні дії з організації розвідки, визначення вирішального напрямку оперативних дій, організації роботи штабу, проведення оперативних дій та інші. Якщо визначені дії не дуже складні і вони не забезпечують в необхідній мірі мету, що поставлена перед тактичним тренуванням начальницького складу, він може ускладнювати обстановку, вводити додаткові її елементи і на основі їх приймати рішення і навпаки, може спрощувати її, якщо вона дуже складна а, рівень підготовки начальницького складу не дозволяє її вирішити. Усі рішення і дії керівництва він повинен обґрунтовувати відповідними розрахунками сил і засобів, вимогами Статутів та інших нормативно-правових документів.

Особливості підготовки начальницького складу для участі у ГТТ.

Під час підготовки до ділових ігор керівник заняття, ще до повної розробки методичного документу для проведення заняття розподіляє усіх учасників по ігровим групам і призначає на кожну з них експерта (помічника керівника заняття) та приступає до розробки завдання для самостійної підготовки до нього начальницького складу.

Організаційна побудова групових тактичних тренувань, порядок відпрацювання навчальних питань в процесі їх проведення можуть бути різними. Це багато у чому залежить від поставленої мети, навчальних завдань, рівня професійної підготовки і досвіду учасників, та організаційної форми тренування. Для проведення групових вправ у підрозділах і загонах ОРС ЦЗ начальницький склад на ігрові групи не розподіляють і експертів не призначають, а усі присутні на занятті виконують роль однієї посадової особи (КГП, НТ, НОД). Групові тактичні вправи можуть бути побудовані так, що увесь начальницький склад виконує обов'язки КГП (Керівника робіт з НС) з моменту прибуття його на чолі першого підрозділу на місце події і до її ліквідації, а обов'язки інших посадових осіб, таких як НШ, НТ і НОД на занятті не відпрацьовують.

Іноді ці заняття організують так, що усі присутні виконують обов'язки наприклад КГП (Керівника робіт з НС) з моменту прибуття і до її ліквідації, а коли прибувають в зону НС додаткові підрозділи ОРС ЦЗ призначають осіб і відпрацьовують обов'язки НШ, НТ і НОД.

Групові вправи можуть бути побудовані і так: увесь начальницький склад, присутній на занятті, умовно прибуває на чолі, першого підрозділу і виконує обов'язки КГП-1 до моменту прибуття додаткових підрозділів і старшого оперативного начальника, тобто приймає рішення по зовнішнім

ознакам і по результатах розвідки і готує доповідь старшому оперативному начальнику на момент його прибуття на місце аварії, а потім виконує обов'язки НТ або НОД згідно з розпорядженнями КГП-2.

Для розробки тактичного задуму групової вправи інколи за основу можуть брати рішення КГП (Керівника робіт з НС) під час гасіння реальної пожежі (ліквідації наслідків НП чи НС) на об'єкті, який відповідає темі заняття. На такій груповій вправі увесь начальницький склад аналізує рішення КГП на усіх етапах ліквідації події, визначає правильні з них і помилкові, а потім формулює і обґрунтовує своє конкретні рішення на основі вивчення, оцінки і прогнозування обстановки, що склалася на цій пожежі. Така організація і побудова групової вправи дозволяє начальницькому складу глибоко і всебічно проаналізувати усю організацію ліквідації реальної події на конкретному об'єкті і зробити кожному для себе необхідні висновки.

Під час ділової гри і увесь начальницький склад розподіляють на ігрові групи і за кожною з них призначають експертів. Ці організаційні форми тренувань начальницького складу мають і свої окремі відмінності в структурі їх проведення.

Під час організації ділових ігор групи начальницького складу комплектують так, щоб увесь її склад виконував обов'язки однієї посадової особи, тобто наприклад КГП (Керівника робіт з НС) або НШ або НТ. При цьому враховують, щоб кожна особа була включена до тієї групи, де відпрацьовують ті посадові обов'язки, які вона буде виконувати на реальних аваріях. Такий розподіл начальницького складу на ігрові групи дозволяє розробляти і обґрунтовувати рішення по кожному елементу тактичного задуму колективно, шляхом дискусій. Такі рішення будуть мати менш недоліків і будуть повчальними, особливо для начальницького складу, що має невеликий досвід практичної роботи.

Залежно від мети заняття та бачення керівника ігрові групи можуть укомплектовувати і так, щоб до їх складу входили особи, що пройшли підготовку або готуються виконувати обов'язки посадових осіб задіяних безпосередньо під час оперативних дій. Таке комплектування ігрових груп здійснюють тоді, коли ставиться мета не тільки удосконалити, а й перевірити знання, навички і вміння кожної особи начальницького складу. Така організація ділової гри дозволяє підвищити особисту відповідальність учасників заняття.

Одна з важливих умов успішного проведення групових тактичних тренувань начальницького складу – це визначення усіх необхідних і всебічних даних для розробки завдання для підготовки учасників до заняття.

Завдання – це основний документ, згідно з яким організують і проводять підготовку начальницького складу до групового тактичного тренування. У завданні необхідно передбачити усі необхідні дані, знання яких дозволить учасникам під час заняття правильно з'ясувати поставлене перед ними завдання, згідно відповідної посади, функції якої вони будуть виконувати, і прийняті правильні рішення на організацію оперативних дій в конкретній обстановці. До завдання включають перелік питань, які необхідно

повторити або вивчити до заняття та список документів і літератури, де вони викладені. Залежно від мети групового тактичного тренування у завданні може бути передбачене самостійне вивчення оперативно-тактичних особливостей конкретних об'єктів або ділянок району виїзду стосовно яких проводиться заняття, тактично-технічних характеристик пожежної та аварійно-рятувальної техніки і обладнання, методики розрахунків сил і засобів, особливостей організації ліквідації пожеж, НС чи подій на конкретних об'єктах та інших питань стосовно заняття.

Інколи учасникам пропонують підготувати у визначений строк до заняття відповідні схеми об'єктів, реферати, проекти документів, розрахунки сил та засобів та необхідні засоби. Увесь зміст завдання необхідно підготувати і сформулювати відповідні питання так, щоб кожен учасник зміг би самостійно у них розібратися. Після розробки завдання його розмножують у необхідній кількості і видають кожній особі начальницького складу, що залучається до групового тактичного тренування, з таким розрахунком, щоб вони встигли якісно підготуватися (зазвичай не пізніше 10 днів до заняття), а при необхідності визначають і строки подачі письмових завдань керівнику заняття.

Після видачі завдання керівник заняття, на основі розробленого тактичного задуму, розпочинає складати план групового тактичного тренування (групової вправи, ділової гри або командно-штабного навчання) та підготувати відповідні схеми, графіки тощо. Докладність плану залежить від рівня професійної підготовки, досвіду і педагогічних навичок керівника занять, а також від загальних вимог керівництва вищого органу управління ОРС ЦЗ.

План групового тактичного тренування складається з наступних частин:

Загальна частина. У ній показують:

- мету, кількість часу для заняття;
- метод і місце проведення заняття;
- керівні документи, навчальні посібники і літературу, яка використовується для підготовки і проведення заняття;
- матеріально-технічне і інформаційне забезпечення (технічні засоби навчання, обчислювальна техніка, прилади, макети та інші наочні засоби, інформаційні документи, в яких відображена оперативна обстановка та територія району, міста, області за останній час, наявність сил та засобів, резерви тощо), склад учасників і ігрових груп (посади, звання, прізвища учасників і яких посадових осіб обов'язки вони будуть виконувати під час заняття, кількість і склад ігрових команд, прізвища експертів і за якими групами вони закріплюються та інші);
- перелік основних навчальних питань (елементів заняття) і час який виділяється для їх відпрацювання;
- перелік звітних документів, які складають учасники або ігрові групи під час заняття (розрахунки сил та засобів, письмові оцінки

обстановки, дії першого і наступних КГП (керівника робіт з НС), схеми розташування сил і засобів, тощо).

Оперативно-тактична характеристика об'єкта (ділянки району виїзду або міста). У цій частині показують усі дані і особливості, без яких учасники заняття не можуть правильно оцінити обстановку і прийняти відповідні рішення під час прибуття перших підрозділів, ефективно і швидко організувати розвідку, визначити вирішальний напрям оперативних дій, розрахувати сили та засоби, вміло організувати управління підрозділами і зв'язок, передбачити необхідні заходи безпеки праці і вирішувати інші питання в процесі тактичного тренування. Усі дані оперативно-тактичної характеристики, що можна показати графічно, відображають на схемах і планах об'єкта або ділянки району виїзду, стосовно яких проводиться групове тактичне тренування.

Тактичний задум групового тактичного тренування. Порядок і методика опрацювання тактичного задуму для проведення як групових вправ, ділових ігор, так і командно-штабних навчань є такими як і в процесі підготовки до вирішення пожежно-тактичних задач. У плані групового тактичного тренування начальницького складу його керівник записує тільки основні питання, які він заздалегідь намітив в процесі розробки тактичного задуму. Наприклад, показує тільки параметри умовної події, які визначені шляхом розрахунків на потрібний момент часу, а не усі повні розрахунки, а також результати розрахунків сил та засобів та інші дані, необхідні для обґрунтування тактичного задуму.

Зміст, порядок і методика проведення заняття). Ця частина плану включає наступні графи:

- оперативний час (показують час оголошення обстановки або її частини - вказівка);
- навчальні питання і вказівки;
- послідовність і зміст вирішення навчальних питань (вказівок);
- методи і прийоми відпрацювання навчальних питань (вказівок).

У ній керівник заняття викладає зміст і послідовність відпрацювання кожного навчального питання. Згідно з оперативним часом він записує обстановку або її частину (уведення в обстановку), яку передбачається проаналізувати на занятті, заздалегідь розробляє варіанти по кожній частині обстановки (вказівки) остаточні рішення заносить у третю графу. Ці рішення доводити до учасників заняття під час підготовки та його проведення не дозволяється. Їх використовує керівник заняття під час підведення підсумків групового тактичного тренування, як приблизні рішення та визначає остаточні найбільш доцільні відповідно задуму заняття. В процесі відпрацювання рішень він також повинен визначити найбільш ефективні методи і прийоми оголошення окремих вказівок до обстановки, та ефективні заходи їх відпрацювання особовим складом.

Підведення підсумків. Наприкінці плану керівник заняття визначає основні питання, які необхідно обговорити з начальницьким складом під час розбору заняття та послідовність його проведення. В процесі підготовки

підведення підсумків керівник повинен урахувати рівень підготовки учасників та їх посади, передбачити, які теоретичні положення і вимоги нормативних документів необхідно відзначити, на що звернути увагу, а що втілювати в практичній діяльності, та які висновки необхідно зробити за результатами проведення заняття.

Додатки до плану заняття. До плану заняття необхідно розробляти і додавати схеми об'єкта із необхідними даними оперативно-тактичної характеристики, а також з нанесеною відповідно тактичному задуму обстановкою та з розставленням сил та засобів на момент прибуття першого підрозділу, прибуття додаткових сил та засобів, організації і розгортання роботи штабу. Якщо планування об'єкта не складне, на одній його схемі можна показати обстановку і розставлення сил і засобів на різні моменти оперативного часу.

В процесі розроблення тактичного задуму і плану групового тренування керівник заняття повинен передбачити питання, направлені на формування у начальницького складу творчого підходу до вирішення службових та оперативних завдань, проявлення ініціативи, розвиток тактичного мислення та організаторських здібностей. Виховання і навчання начальницького складу на конкретних прикладах творчого вирішення складних тактичних завдань повинно бути основною метою кожного групового тактичного тренування.

Наступним етапом підготовки керівника до заняття є відібрання і перевірка наочно-матеріальної бази і технічних засобів навчання до групового тактичного тренування.

Усю підготовку її до заняття можна умовно розподілити на три етапи:

- підготовку наочних посібників, що відображають оперативно-тактичну характеристику об'єкта, стосовно якого буде проводитись групове тактичне тренування;
- відбір необхідної довідкової літератури, керівних документів, таблиць, графіків тощо;
- підготовку обчислювальної техніки, письмового приладдя та інших необхідних засобів.

Навчальні посібники повинні відображати усі необхідні елементи оперативно-тактичної характеристики даного об'єкта, його протипожежне водопостачання і системи пожежегасіння. Для цього можуть використовуватися макети і схеми об'єкта, на яких доцільно показувати найбільш можливу кількість даних оперативно-тактичної характеристики об'єкта, що необхідні для проведення заняття, а також можуть використовувати відповідні слайди, фотокартки, фрагменти відеофільмів тощо. Для різнобічного відпрацювання навчальних питань і обґрунтування рішень, які необхідно приймати згідно з тактичним задумом, учасників заняття забезпечують у достатній кількості довідковою літературою. Щоб забезпечити високу ефективність роботи учасників в процесі заняття доцільно використовувати для розрахунків сил та засобів обчислювальну

техніку, а для запису розпоряджень – ПК, диктофони та інші технічні засоби, а також експонетри, спеціальні пожежно-технічні лінійки тощо.

Підготовка експертів (помічників керівника заняття) може починатися ще до розробки завдання начальницькому складу, що залучається до ділової гри або командно-штабного навчання. Для цього із найбільш підготовлених осіб начальницького складу для кожної ігрової групи призначають експерта. У визначений час (до заняття) керівник збирає групу експертів на інструктаж, де ознайомлює їх з метою і завданнями заняття, розкриває їм тактичний задум і порядок проведення гри або навчання, пояснює і видає приблизні рішення згідно з тактичним задумом та роз'яснює обов'язки. Він підготовлює експертів так, щоб вони змогли правильно і всебічно оцінювати на протязі усього заняття роботу відповідних ігрових груп, якість виконання обов'язків кожною особою на своїй посаді, активність у обговорення відповідних рішень, а також ступінь підготовки начальницького складу до заняття та які недоліки існують у їх професійній підготовці. Крім цього експерти повинні рецензувати письмові відповіді, розрахунки сил і засобів та інші завдання, що виконують учасники заняття в ігрових групах.

Наприкінці інструктажу керівник заняття вказує експертам, які питання необхідно їм самостійно відпрацювати в процесі підготовки до групового тактичного тренування начальницького складу.

6.4. Порядок і методика проведення групових тактичних тренувань

Керівник під час організації і проведення групового тактичного тренування повинен забезпечити чітке і послідовне вирішення усіх навчальних питань, що передбачені планом, а також організувати активну і творчу участь начальницького складу у обговоренні і ухваленні відповідних рішень.

Увесь процес проведення будь-якої організаційної форми групового тактичного тренування начальницького складу можна умовно розподілити на наступні етапи:

- перевірку підготовки учасників до заняття;
- вирішення організаційних питань, вивчення загальної обстановки на конкретний оперативний час;
- підготовка учасниками відповідних рішень з організації оперативних дій;
- підготовка доповідей ігровими групами або окремими особами про прийняті рішення і дії відповідно обстановки;
- підведення підсумків заняття.

Усі організаційні форми групових тактичних тренувань начальницького складу доцільно починати з перевірки підготовки їх учасників до заняття. Це дозволяє керівнику визначити якість виконання кожною особою начальницького складу виданого для підготовки завдання, рівень

тактичної підготовки, вміння розраховувати сили і засоби для ліквідації аварії та інші знання і навички, щоб при необхідності відкоригувати заздалегідь сформовані ігрові групи (команди) і експертів до них, а також виявити осіб, не підготовлених до заняття.

Проекти документів, реферати, розрахунки та інші письмові завдання доцільно перевірити на передодні заняття. Перевірку теоретичних знань, положень Статутів, настанов, наказів, інструкцій та інших документів, що відносяться до теми заняття, здійснюють шляхом опитування присутніх. Для цього використовують усні і письмові опитування та комп'ютерну техніку. Якщо під час опитування виявляється, що хтось з присутніх не підготовлений до заняття, доцільно його допустити до групового тактичного тренування, але не викликати для доповіді і прийняття рішень, а його роботу в процесі заняття взяти під постійний контроль і надавати відповідну допомогу. Зауваження з якості підготовки кожного учасника до заняття керівник може зробити після опитування або під час підведення підсумків. Якщо тактичне тренування начальницького окладу проводиться на конкретному об'єкті, або на ділянці міста (району), керівник може не проводити перевірку знань присутніх, а цей час використати для вирішення практичних питань і водночас визначити рівень підготовки учасників до заняття.

Вирішення організаційних питань проводиться після перевірки якості підготовки учасників до заняття. На групових іграх і командно-штабних навчаннях цей етап включає:

- розподіл начальницького складу на ігрові групи (команди), які складаються із трьох-п'яти осіб;
- визначення місця для роботи кожної з них та видачу документів, літератури, схем, технічних та інших засобів, необхідних для відпрацювання навчальних питань.

Розподіляти начальницький склад на ігрові групи необхідно так, щоб вони були рівнозначні з теоретичних знань, рівня підготовки, практичного досвіду та інших особистих якостей і навіть персональних відношень між собою. Ці умови дозволяють організувати заняття так, щоб ігрові групи змагалися між собою під час вирішення навчальних питань. Кожній групі видають необхідні схеми об'єкта (ділянки району) документи, довідкову літературу, таблиці тощо, технічні засоби, обчислювальну техніку та інше обладнання і визначають місце для роботи так, щоб усім групам було зручно працювати і вони не заважали одна одній. Після вирішення усіх організаційних питань керівник заняття оголошує тему, мету і порядок проведення групового тактичного тренування.

Вивчення загальної обстановки (оперативно-тактичних умов, в яких будуть вирішуватися конкретні задачі) – учасники ознайомлюються з оперативно-тактичною обстановкою, що склалася на момент проведення заняття, наявністю сил та засобів, їх стан, місце розташування та інші необхідні дані. Присутні вивчають оперативно-тактичну характеристику об'єкта або ділянки міста (району), на яких будуть відпрацьовуватися навчальні питання і на основі яких розроблявся тактичний задум, але без

конкретної обстановки, елементів та деталей, які будуть оголошуватися під час проведення заняття відповідними увідними. Для цього використовують схеми об'єктів, плани міста або району виїзду, оперативні документи, планшети та довідники вододжерел тощо. Наприкінці цього етапу, керівник заняття для виявлення і запровадження єдиного і повного розуміння основних даних загальної оперативно-тактичної обстановки, може провести коротке опитування начальницького складу та надати їм необхідні роз'яснення, а потім умовно призначає їх на конкретні посади, обов'язки яких вони будуть виконувати під час проведення групового тактичного тренування та приступає до наступного етапу.

Оголошення оперативної обстановки (відповідної вказівки) та її оцінка – це найбільш складний і відповідальний етап групового тактичного тренування начальницького складу. Він проводиться методом аналізу і оцінки обстановки та прийняття відповідних рішень з організації оперативних дій. Після введення присутніх у ігрові ролі, керівник заняття оголошує першу частину загальної обстановки (першу вказівку), що передбачена планом заняття, визначає сили та засоби, які їм підпорядковуються та встановлює час для оцінки обстановки і прийняття відповідних рішень. Доцільно не тільки оголосити вказівку, а й видати її письмово кожній ігровій групі для того, щоб її зміст не було можливості перекрутити. Після оголошення обстановки (вказівки) керівник заняття може відповісти на запитання, що виникли у присутніх, але не повинен у своїх відповідях розкривати зміст вирішення задачі, та загального задуму заняття. Після цього присутні (ігрові групи) на протязі встановленого часу аналізують і оцінюють обстановку, прогнозують її розвиток, визначають і обґрунтовують дії посадових осіб, обов'язки яких вони відпрацьовують на груповому тактичному тренуванні. В процесі оцінки обстановки начальницький склад повинен враховувати динаміку розвитку аварії можливості зміни її до моменту введення в дію сил і засобів, які першими прибули, а також тих, які прибувають за додатковим викликом. Залежно від мети, учасники заняття можуть розраховувати та обґрунтовувати відповідні параметри розвитку небезпечних факторів аварії, пожежі чи НС на визначений час, оцінювати їх, розраховувати необхідні сили та засоби та інше. В процесі оцінки обстановки, важливим моментом є правильне визначення вирішального напрямку оперативних дій і можливість зміни його під час подальшого розвитку небезпечної ситуації в зоні події. Зроблений вибір вирішального напрямку, способів і прийомів подачі вогнегасних речовин, напрямків введення сил і засобів та визначені оперативні дії підрозділів необхідно обґрунтовувати відповідними розрахунками і вимогами Статутів та інших керівних документів. Оцінку обстановки, пошуки оптимальних рішень та обґрунтування начальницький склад повинен здійснювати швидко, приблизно так, як під час реальної оперативної роботи. Вироблення цих навичок у начальницького складу є одним з важливих завдань тактичної підготовки. Водночас з обґрунтуванням рішень, учасники групового тактичного тренування повинні оцінювати обсяг оперативних дій і

порівнювати з тактичними можливостями підрозділів ОРС ЦЗ, що прибувають, та визначати для кожного з них оптимальну схему оперативного розгортання. Також слід перевіряти чи достатня кількість сил та засобів для ліквідації аварії на даний момент часу. Якщо їх кількість недостатня, необхідно спрогнозувати розвиток надзвичайної події на той момент часу, коли прибудуть і будуть задіяні підрозділи, що викликані додатково, і підготувати для них відповідні розпорядження.

Підготовка доповідей і відпрацювання рішень і дій. Після закінчення часу на оцінку обстановки (вказівки) і визначення рішень і дій підрозділам, керівник заняття переходить до безпосередньої гри (відпрацювання остаточних рішень і дій). Для цього він об'єднує ігрові групи і заслуховує доповіді двох-трьох осіб (членів різних ігрових груп) та уточнює їх відповіді шляхом постановки конкретних питань. Якщо в ігрові групи видавались письмові завдання, їх також під час доповідей віддають керівникові. Доповіді і письмові завдання до цього повинні бути відпрацьованими у ігрових групах під керівництвом експертів. Після заслуховування доповідей, керівник організує їх обговорення та обґрунтування з усім начальницьким складом і наприкінці його підкреслює рішення, які повністю відповідають оголошеній обстановці (вказівці), а присутні їх записують і згідно з ними складають схему розташування сил та засобів на даний момент часу.

Якщо у доповідях допущено серйозні помилки і під час обговорення їх з начальницьким складом вони не усунені, тобто учасники не можуть прийняти правильне рішення, то вважають, що неякісно проведена оцінка обстановки (вказівки). У цих випадках керівник заняття організує обговорення оцінки обстановки разом з усім начальницьким складом і за його допомогою доводить правильне рішення, або особисто вказує на помилки присутніх і обґрунтовує правильне рішення.

Після прийняття остаточного рішення до даній обстановці (увідній), керівник заняття сповіщає присутніх про новий оперативний час і оголошує наступну обстановку (вказівку), а увесь начальницький склад аналізує її, прогнозує, оцінює та обґрунтовує відповідні рішення.

Так під час заняття відпрацьовують усі елементи загальної обстановки (вказівки), що передбачені тактичним задумом, та виконують у остаточному вигляді схему розташування сил і засобів та інші практичні завдання, передбачені планом заняття.

У процесі проведення заняття доповіді і відповіді на поставлені питання доцільно вислуховувати до кінця не переривати додатковими питаннями та репліками. Це збиває відповідаючих на них і не дозволяє висловлювати їм думки до кінця. Також не слід нав'язувати їм свої рішення і не сковувати їх ініціативу. Якщо варіанти рішення, що відпрацьовані у ігрових групах, не збігаються між собою, або з рішеннями, що визначені у плані заняття, це ще не означає що ці рішення неповні або помилкові. В цих умовах керівник заняття повинен всебічно обговорити їх з начальницьким складом. Під час дискусії може бути визначено, що запропоновані варіанти рішень припустимі або оригінальні. У процесі обговорення рішень доцільно

відзначати найбільш обґрунтовані і об'єктивні рішення та правильні дії і їх авторів. Під час проведення заняття та обговорення рішень з начальницьким складом, необхідно визначити помилкові і непродумані, та показувати присутнім до яких небажаних наслідків вони могли б призвести на реальних подіях.

Організація і порядок підбиття підсумків групових тактичних тренувань багато залежить від їх організаційної форми та часу, на протязі якого вони проводилися. Підбиття підсумків групових вправ з начальницьким складом проводиться керівником, як правило, наприкінці заняття на протязі 10-15 хвилин.

Підбиття підсумків ділових ігор та командно-штабних навчань проводять: експерти в ігрових групах і керівник заняття з усім начальницьким складом. В ігрових групах експерти докладно розбирають позитивні сторони і недоліки кожної особи в знаннях, вміннях і навичках. Необхідно показати причини недоліків в оцінці обстановки і прийнятті ними рішень та шляхи їх усунення, а також оцінити активність кожного з них під час заняття та в яких напрямках їм необхідно удосконалювати теоретичні знання і практичні навички.

Загальні підсумки заняття підводить керівник відразу після його проведення, якщо присутніми не виконувалися письмові завдання та розрахунки. Якщо керівнику необхідно перевірити письмові завдання і підготуватися до їх розбору, їх, як правило, починають з нагадування теми й мети заняття, потім коротко повторюють перелік основних теоретичних положень і вимог керівних документів, які стосуються даної теми. Після цього доцільно розглянути основні незрозумілі і недостатньо вивчені питання і приділити особливу увагу характерним недолікам і помилкам, що були допущені начальницьким складом в процесі підготовки і проведення заняття. Під час розгляду цих питань керівник може заслуховувати окремих осіб і експертів ігрових груп. Недоліки необхідно обґрунтовувати відповідними розрахунками, довідковими даними та вимогами керівних документів і демонструвати присутнім до яких наслідків вони змогли б призвести якби були застосовані на практиці.

До аналізу і оцінки роботи начальницького складу під час заняття необхідно підходити уважно, та всебічно оцінювати їх рішення і дії. Важливо, щоб в процесі підведення підсумків були визначені оригінальні, сміливі і правильні рішення, а також використовувалися ефективні і прогресивні методи і способи ліквідації наслідків НС, пожеж та інших надзвичайних подій. Необхідно пам'ятати, що під час підведення підсумків головним є обґрунтованість і доказовість висновків і думок. Також необхідно пам'ятати, що довготривалість підбиття підсумків не принесе очікуваних результатів, тому не слід їх перевантажувати другорядними питаннями, тому що за ними губляться головні висновки.

Наприкінці підбиття підсумків керівник заняття робить висновки про ступінь і якість засвоєння начальницьким складом змісту навчальних питань,

досягнення мети групового тактичного тренування, надає завдання присутнім для самостійної роботи.

Керівники органів управління і підрозділів ОРС ЦЗ та навчальних закладів повинні постійно удосконалювати форми і методи організації та проведення групових тактичних тренувань, як найбільш ефективної форми тактичної підготовки начальницького складу.

Питання для самоконтролю

1. Активні методи навчання в системі тактичної підготовки. Аналіз конкретних ситуацій.
2. Активні методи навчання в системі тактичної підготовки. Мозкова атака.
3. Активні методи навчання в системі тактичної підготовки. Ділова гра.
4. Групові тактичні тренування, як активна форма підготовки начальницького складу.
5. Організація і підготовка групових тактичних тренувань.
6. Порядок і методика проведення групових тактичних тренувань.

ТЕМА 7. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАНЬ.

7.1. Тактико-спеціальні навчання, як вища форма тактичної підготовки особового складу органів управління та підрозділів ЦЗ.

Тактико-спеціальні навчання (ТСН) є вищою формою тактичної підготовки начальницького складу органів управління та підрозділів ДСНС України, що проводяться з метою злагодження дій пожежно-рятувальних підрозділів, аварійно-рятувальних і спеціальних служб під час гасіння умовних пожеж та ліквідації наслідків НС на об'єктах і в населених пунктах.

У ході навчань начальницький склад удосконалює тактичне мислення і навички управління діями пожежно-рятувальних підрозділів під час виконання обов'язків посадових осіб на пожежах та НС (Керівник робіт з НС, КГП, НШ, НТ, НОД), відпрацьовує порядок роботи штабу, тилу, оперативних дільниць питання взаємодії з інженерно-технічними працівниками об'єкта та спеціальними службами об'єкта району чи міста, а також тактичний задум оперативних дій передбачений в оперативних картках гасіння пожеж. При цьому особовий склад відпрацьовує прийоми і способи гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС у складних умовах.

Під час проведення тактико-спеціальних навчань на ряду з тренуванням начальницького складу та оперативних розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів, визначається стан службової підготовки шляхом оцінки рівня тактичної підготовки КГП, Керівника робіт з НС, умінь і професійних навичок особового складу.

На ТСН навчаннях вирішують наступні питання:

- розвивають та вдосконалюють практичні навички в організації та керівництві діями ПРП на пожежах та НС при виконання начальницьким складом обов'язків КГП (Керівника робіт з НС), НШ, НТ, НОД, відповідального за безпеку праці (БП) тощо;
- відпрацьовують дії Штабу, тилу, організації зв'язку на пожежі, взаємодії ПРП гарнізону вцілому та зі спеціальними службами району, міста або об'єкту, інженерно-технічним та обслуговуючим персоналом об'єкту;
- відпрацьовують дії мобільної оперативної групи (МОГ) в оцінці обстановки, координації дій залучених сил та засобів, забезпечення зв'язку з оперативною групою ДСНС;
- проводиться практична перевірка готовності до дій за призначенням особового складу, пожежної та аварійно-рятувальної техніки.
- удосконалюють способи та прийоми гасіння складних та великих пожеж, фізичну та спеціальну підготовку, моральні, психологічні та вольові якості особового складу підрозділів і їх здібності виконувати оперативні дії на пожежах та НС в складних умовах та обстановці;

- при проведенні ТСН на об'єктах, де перебуває багато людей, обов'язково відпрацьовують способи та прийоми їх евакуації та рятування незалежно від мети навчань.

7.2. Організація планування та види тактико-спеціальних навчань

На рік планується чотири гарнізонних ТСН (одне на квартал), де керівником навчань виступають перший заступник начальника територіального органу ДСНС, заступник начальника територіального органу ДСНС за напрямком реагування на надзвичайні ситуації, начальник ОКЦ та заступник начальника ОКЦ за напрямком реагування на надзвичайні ситуації.

Два навчання на рік (одне на півріччя) планується провести з підрозділами кожного пожежно-рятувального загону, де керівником навчань виступають начальник районного управління територіального органу ДСНС та начальник пожежно-рятувального загону.

У разі необхідності, коли оперативна обстановка вимагає додаткової підготовки пожежно-рятувальних підрозділів гарнізону, за рішенням начальника територіального органу ДСНС можуть проводитися позапланові навчання.

ТСН проводяться лише у світлий період доби в години відведені розпорядком дня для проведення службової підготовки та додаткових занять.

Час і місце проведення ТСН завчасно на етапі планування узгоджуються з керівником об'єкта, а за необхідності і з місцевими органами влади. Перед початком навчань інформується ОКЦ та місцеві органи влади. Виклик сил і засобів для участі у ТСН здійснюється відповідно до розкладу виїзду та плану залучення сил і засобів.

План-графік проведення навчань на об'єктах складається відділом ГУ відповідальним за організацію службової підготовки в гарнізоні.

У разі неможливості проведення тактико-спеціальних навчань у період, що визначений План-графіком, з поважних причин керівник проведення ТСН зобов'язаний надати рапорт начальнику територіального управління ДСНС України. У рапорті необхідно вказати причини та дату (період) проведення ТСН: яку попередньо погодити з начальником управління реагування на надзвичайні ситуації.

За цільовим призначенням тактико-спеціальні навчання поділяються на:

- **тренувальні** (проводять з метою тренування, тобто відпрацювання і вдосконалення у начальницького складу практичних навичок та вмінь керувати оперативними діями підрозділів під час гасіння складних пожеж та НС в різній обстановці, а також здійснення взаємодії підрозділів зі спеціальними службами району, міста (об'єкту) та іншими підрозділами і формуваннями, що залучаються для гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС. Це основний і найбільш поширений вид навчань в загальній системі ТП начальницького складу ДСНС);

- **перевірочні** (проводять з метою визначення рівня підготовки начальницького складу керівництву підрозділами під час оперативних дій, ступеня оперативної підготовки підрозділів і гарнізонів в цілому до проведення оперативних дій з гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС, а також взаємодії зі спеціальними службами району, міста (об'єкту) і іншими підрозділами та формуваннями, які залучаються для цієї роботи. Проводяться в період перевірки оперативної підготовки гарнізонів або їх окремих підрозділів).

- **показові** (проводяться з метою показу та впровадження в практику нових форм та методів організації роботи з керівництва підрозділами, демонстрації вдосконалених та нових способів, засобів, вогнегасних речовин, їх ефективності, нової пожежно- та аварійно-рятувальної техніки, засобів зв'язку, а також відпрацювання різних методичних рекомендацій з пожежогасіння та ліквідації наслідків НС. Ці навчання проводять, як правило, під час організації і проведення методичних зборів та семінарів начальницького складу, а також тоді, коли в гарнізонах розробляються нові методичні положення з організації та проведення тактичної підготовки);

- **дослідні** (проводяться з метою дослідження, випробування або перевірки ефективності нових видів аварійно-рятувальної та пожежної техніки, обладнання, оснащення, вогнегасних речовин, визначення інтенсивності, способів та прийомів їх подачі для гасіння різних речовин та матеріалів, організації та способів керівництва силами та засобами в різних умовах та обстановці. Ці навчання є основним з методів розвитку та вдосконалення тактичної підготовки сил цивільного захисту. Вони проводяться на спеціальних полігонах або конкретних об'єктах, на відселених та списаних з балансу будівлях різної конструкції та поверховості, промислових установках, резервуарних парках та інших об'єктах за домовленістю з відповідними керівниками. На таких об'єктах можна найбільш повно відобразити обстановку надзвичайної події, максимально наближену до реальної;

- **комплексні** (проводяться із залученням сил та засобів інших міністерств та відомств з метою практичного відпрацювання питань їх взаємодії та з метою комплексної оцінки рівня стійкості об'єктів та населених пунктів. Вони водночас можуть включати питання, що вирішуються під час проведення тренувальних, перевірочних та показових навчань).

7.3. Організація та підготовка до проведення тактико-спеціальних навчань

Навчання проводять на конкретних об'єктах або в населених пунктах в умовах максимально наближених до реальної обстановки.

Тактико-спеціальні навчання на об'єктах і територіях проводяться із залученням сил та засобів, передбачених відповідними документами

оперативного реагування (оперативні картки гасіння пожеж), розкладами виїздів підрозділів, планами залучення сил та засобів цивільного захисту для реагування на пожежі, інші небезпечні події, та міжобласними планами взаємодії під час реагування на НС, пожежі та інші небезпечні події.

До ТСН залучають пожежно-рятувальні та аварійно-рятувальні підрозділи ДСНС, спеціальні служби міста, району або об'єкту (водопровідну, газову, енергетичну, медичну тощо), а також пристосовану для гасіння пожеж техніку, що передбачена розкладом виїздів (планом залучення сил і засобів).

Залежно від кількості сил та засобів, що залучаються і обстановки умовної події, на місці навчань можуть створювати Штаб, тил, оперативні дільниці.

Порядок підготовки керівника до ТСН у великій мірі залежить від виду навчання. Але як правило процес підготовки керівника до навчань у багатьох випадках аналогічний підготовці керівника до практичного заняття з вирішення тактичних завдань на об'єктах.

Цей процес включає в себе:

- безпосередню підготовку керівника навчання;
- підготовку особового складу, посередників і імітаторів;
- матеріально-технічне забезпечення навчання.

Під час підготовки до навчання керівник визначає тему та мету навчання для начальницького і усього особового складу, підбирає об'єкт для його проведення та вивчає його оперативно-тактичні характеристики, узгоджує дату і час проведення з адміністрацією об'єкта, аналізує розвиток НС, події чи пожежі, організацію ліквідації їх наслідків на аналогічних об'єктах, розробляє тактичний задум, порядок і особливості імітації обстановки умовної події, встановлює час початку та продовження навчання, а також сили та засоби, що залучаються до нього.

Найбільш відповідальним етапом у підготовці керівника до навчання є підбір і вивчення об'єкта та розробка тактичного задуму для його проведення. Підбір об'єкта проводять з урахуванням того, щоб під час відпрацьовування теми, що вивчається, на ньому були забезпечені всі умови для організації і проведення оперативних дій підрозділів, що залучаються на навчання.

Особливості та умови на об'єкті повинні створити максимально складну обстановку умовної події, яка ставила б необхідність постійного напруження розумових, фізичних і морально-психологічних зусиль, прояву розумової ініціативи та самостійності під час проведення оперативних дій на протязі усього навчання.

Під час вибору об'єкта доцільно враховувати місце найбільш ймовірного виникнення пожежі, аварії, шляхи, особливості, швидкість розповсюдження вогню, розміри зони задимлення, можливість створення небезпеки для життя людей, умов для вибухів апаратів та установок, обвалення конструкцій, закипання та викидання рідин з резервуарів, розтікання і горіння потоків розтоплених речовин, викид НХР, РР та інших

небезпечних факторів, які можуть бути притаманні надзвичайним подіям на даному об'єкті.

Після вибору об'єкта керівник навчання повинен вивчити його оперативно-тактичні особливості.

На основі даних, які були отримані при вивченні оперативно-тактичних особливостей об'єкта, керівник навчання моделює і аналізує процес розвитку умовної події у будівлі, споруді, цеху або на установці та визначає вихідні дані для розроблення тактичного задуму.

Після розроблення тактичного задуму керівник навчання складає оптимальну схему розташування сил та засобів з урахуванням найбільш раціональних варіантів використання пожежної та іншої аварійно-рятувальної техніки.

Складання плану для проведення тактико-спеціальних навчань

Після розробки тактичного задуму, схеми розставлення сил та засобів та усієї підготовчої роботи керівник складає план проведення ТСН. Він включає в себе загальну частину, методичну розробку та додатки.

В загальній частині вказують: тему, навчальну мету, дату і час відведений для навчання, місце проведення навчань, оперативно-тактичну характеристику об'єкту, розрахунок сил та засобів, сили і засоби, що планується залучити до навчань. Вказуються посередники та імітатори обстановки, засоби імітації оперативної обстановки, заходи безпеки праці.

Далі йде методична розробка, яка виконуються у вигляді таблиці з чотирьох колонок:

- В першій вказують оперативний, розрахунковий та реальний час
- В другій - оперативну обстановку на основних етапах гасіння умовної пожежі чи ліквідації наслідків НС на визначений час згідно з розробленим тактичним задумом (на час виявлення, прибуття першого підрозділу, старшого оперативного керівника, створення штабу на пожежі, прибуття підрозділів за додатковим викликом, локалізації і ліквідації та інших), які сформульовані у вигляді увідних та відображаються на навчанні засобами імітації
- В третій – тактичний задум оперативних дій сил і засобів, очікувані рішення КГП (Керівника робіт з НС), НШ, НТ, НОД, відповідального за БП.
- В четвертій – методичні вказівки, щодо відпрацювання кожного елемента (увідної) обстановки умовної події.

Керівник навчання методичну розробку повинен продумати та спланувати так, щоб рішення, які приймають керівні особи, обсяг оперативних дій, що виконують підрозділи та методичні вказівки навчання суворо відповідали оперативному часу, в період якого увесь особовий склад повинен працювати з напруженою зусиль і в темпі, що необхідний під час виконання реальних оперативних дій.

Схему розташування сил та засобів креслять на плані об'єкту із прилеглою територією, що накреслений у відповідному масштабі.

Додатки до плану (схеми розташування сил та засобів, графіки зміни

обстановки, таблиці розподілу сил та засобів по оперативним дільницям із схемами їх розгортання в оперативному часі, схеми зв'язку та інше) доцільно готувати у вигляді плакатів для використання їх під час інструктажу посередників, імітаторів, а також під час підведення підсумків навчання.

Розроблений план підписує керівник навчання, узгоджує його з адінстрацією об'єкта, а при необхідності, і із місцевими органами влади та подає старшому начальнику на затвердження.

Підготовка матеріальної бази, посередників та імітаторів до навчання має важливе значення в усій підготовці. До навчання ретельно готують пожежну та аварійно-рятувальну техніку, обладнання та оснащення. Перевіряють укомплектованість автомобілів оснащенням згідно табелю, справність устаткування та його надійність в роботі. Одночасно з підготовкою техніки, оснащення, та обладнання відбувається перевірка знань та вмінь особового складу оперативних розрахунків, проводяться інструктажі особового складу з питань безпеки праці.

Важливим елементом в підготовці матеріальної бази є визначення виду, кількості та надійності роботи засобів зв'язку. Кількість переносних радіостанцій для організації зв'язку на навчанні визначають з врахуванням резерву на випадок виходу з ладу окремих з них. Необхідно також перевірити технічний стан і роботу засобів гучномовного зв'язку, польових телефонних комутаторів, інших переговорних приладів, комп'ютерної техніки якщо вони будуть використовуватися на навчанні. Для організації зв'язку на навчанні необхідно визначити для кожної керівної особи відповідні позивні для радіостанцій та провести інструктаж зв'язкових.

Важливими умовами наближення навчання до реальної обстановки умовної події є достатнє забезпечення ефективними засобами імітації, інструктаж імітаторів, які повинні вміло їх використовувати на навчанні. Правильна, своєчасна та повна імітація обстановки дозволяє ефективно розвивати тактичне мислення у начальницького складу, створювати цікаву і повчальну обстановку, найбільш наближену до реальної. Використання для імітації засобів, які можуть викликати виникнення пожежі або псування обладнання, приміщень та іншого майна не допускається.

Для імітації оперативної обстановки на місці умовної пожежі, як правило, використовують:

- червоні прапорці - для позначення осередку пожежі,
- сині прапорці - для позначення зони незначного задимлення,
- жовті прапорці - для позначення зони сильного задимлення та місць виділення небезпечних хімічних речовин, де не можна працювати без використання ЗІЗОД.

З метою більш повного відтворення обстановки на місці пожежі можуть використовуватися:

- димові шашки,
- театральні дими,
- світлові ефекти та фонограми, що супроводжують пожежі.

Для відпрацювання прийомів і способів евакуації людей використовують манекени та живих імітаторів.

Забороняється застосовувати для імітації засоби, які можуть призвести до травмування людей, викликати пожежу чи нанести іншої шкоди.

Імітація умовної події на навчаннях повинна бути активною, змінюватися по ходу навчання, відповідати задуму і оперативному часу та діям підрозділів в виконанні оперативних завдань.

Для хорошої організації та ефективного проведення ТСН керівник з числа компетентних осіб начальницького складу, що мають досвід оперативної роботи, призначає посередників та імітаторів. Їх кількість визначають з урахуванням складності тактичного задуму, кількості сил та засобів, які залучаються на навчання. Посередники здійснюють навчання особового складу правильним діям в конкретних умовах, контролюють їх роботу, надають допомогу керівникові в проведенні навчання. Посередники повинні вимагати, щоб підрозділи та начальницький склад практично виконували вимоги статутів, настанов рекомендацій та інших нормативних та оперативно-службових документів. Вони не повинні допускати спрощень, порушень правил безпеки праці та всебічно підтримувати ініціативу, творчість та сміливі дії особового складу.

В процесі підготовки до навчання посередники вивчають його тему і мету, тактичний задум, рішення та дії начальницького складу. Керівник навчання разом з посередниками вивчає оперативно-тактичні особливості об'єкта, де буде проводитись навчання та розподіляє їх за посадовими особами (керівник робіт з НС, КГП, НШ, НТ, НОД, відповідальними за БП тощо) за відповідними ділянками роботи та визначає їх обов'язки.

Імітацію обстановки умовної аварії на навчаннях його керівник виконує через імітаторів, яких призначає та підготовлює до навчання. Їх підготовку проводять разом з посередниками. В процесі підготовки до навчання вони знайомляться з місцем та засобами імітації обстановки умовної події, а також із змінами імітації в процесі навчання.

Наприкінці підготовки керівник навчання визначає кожному посередникові та імітаторові час, порядок прибуття і включення в роботу на навчанні.

7.4. Порядок і методика проведення навчань

Перед початком проведення ТСН, у визначений час, керівник збирає посередників та імітаторів і виїжджає на об'єкт. Там він уточнює кожному з них завдання, оголошує час, коли почнеться навчання та відправляє їх на свої ділянки, а сам з імітаторами визначає першу обстановку умовної події. Якщо посередники заздалегідь ознайомлені з об'єктом та задумом навчання, він направляє їх в підрозділи або до осіб, роботу яких вони повинні контролювати, щоб разом з ними вони виїхали на навчання. Це дозволяє проконтролювати і зробити аналіз дій підрозділів та посадових осіб з моменту оголошення тривоги до закінчення навчання.

Перший елемент обстановки умовної події за допомогою засобів імітації або шляхом оголошення ввідної керівник навчання, як правило, оголошує працівникам об'єкта (обслуговуючим персоналом, членами добровільних формувань, працівниками охорони тощо) щоб відпрацювати з ними відповідні першочергові дії. При цьому необхідно вимагати від них швидкої і чіткої передачі інформації про виникнення тієї чи іншої події до ДСНС, адміністрації об'єкта, оголошення про виникнення аварії на об'єкті, збору по тривозі добровільних чи спеціалізованих формувань об'єкту і введення місцевих сил та засобів на ліквідацію аварії, запобігання паніки, зустрічі підрозділів ОРС ЦЗ, а також чітких і правильних дій обслуговуючого персоналу під час умовної події.

Наступний елемент обстановки умовної події повинен бути відображений засобами імітації на момент прибуття перших підрозділів.

Начальник першого підрозділу, що прибув (перший КГП, Керівник робіт з НС) отримує усну інформацію про обстановку від особи, яка його зустрічає, працівників об'єкту і керівника навчання. Після отримання даних про умовну подію він повинен самостійно вивчити можливу обстановку та оцінити її. При цьому він може уточнити у керівника навчання або посередників окремі дані про обстановку, а керівник навчання або посередник в ході проведення навчання повинен уточнювати у КГП (керівника робіт з НС) та інших осіб начальницького складу, наскільки їм зрозуміла обстановка умовної події і за необхідності надавати їм пояснення. При цьому особливу увагу звертають на час, коли вони прибули на місце виклику, оцінку обстановки за зовнішніми ознаками, правильне та всебічне проведення розвідки, організацію пошуку та рятування людей, визначення вирішального напрямку оперативних дій, своєчасність виклику додаткових сил та засобів і організацію їх зустрічі, організацію взаємодії зі спеціалізованими службами об'єкта, району (міста) та органами місцевого самоврядування, тощо.

На основі тактичного задуму в ході усього навчання обстановка умовної події відтворюється засобами імітації безпосередньо на ділянках виконання оперативних дій та оголошення шляхом постановки ввідних керівником навчання перед начальницьким складом, який виконує обов'язки керівника робіт з НС, КГП, НШ, НТ, НОД, та відповідальними за безпеку праці.

При наявності добре зімітованої обстановки умовної події на оперативних ділянках посередники можуть не ставити ввідні, а запитувати у посадових осіб начальницького складу, з якою обстановкою вони зустрілися, а потім можуть її доповнювати та ускладнювати.

З прибуттям на навчання старшого оперативного начальника відпрацьовують такі дії:

- вивчення та оцінку обстановки умовної події, організація розвідки;
- організацію штабу, оперативних дільниць і призначення НОД, розподіл і розташування підрозділів на ОД, організацію тилу, зв'язку,

керування та взаємодію підрозділів;

- збір даних про обстановку та контроль за вирішенням завдань підрозділами;

- згортання всіх сил та засобів, які брали участь у навчанні.

Під час організації оперативного штабу на навчанні необхідно відпрацювати з його складом організацію швидкого розгортання засобів керування підрозділами, зустрічі, розміщення та розподіл підрозділів на оперативні дільниці, організацію безперервної розвідки в ході навчання, збір відомостей та інформування керівних осіб про зміну обстановки, доведення розпоряджень КГП (керівника робіт з НС) до виконавців та контроль за їх виконанням, ведення документів з обліку сил і засобів, створення резерву та інших питань, які обумовлені метою навчання.

Під час навчання та здійсненні контролю за роботою начальника тилу (групи тилу) необхідно відпрацювати дії з організації зустрічі та розміщення пожежно-рятувальних автомобілів на вододжерела та забезпечення безперебійної подачі води та інших вогнегасних речовин, організації розвідки вододжерел, забезпечення охорони магістральних рукавних ліній і захист їх від транспорту, організації взаємодії зі службою водопостачання міста, району (об'єкта) та інші, які впливають з особливостей роботи тилу на даному об'єкті.

Під час навчання та контролю за роботою начальників оперативних дільниць відпрацьовують організацію і проведення безперервної розвідки, суть та безперервність інформування КГП (керівника робіт з НС) і штабу про обстановку на ОД, забезпечення постійного керівництва підрозділами на ділянках роботи, маневрування силами та засобами, швидке їх переугруповання під час зміни обстановки на ОД.

В процесі навчання та контролю за діями всіх посадових осіб керівник навчання та посередники повинні слідкувати, щоб вони своєчасно і правильно використовували оперативно-службові документи.

Кожний посередник в ході навчання повинен постійно підтримувати зв'язок з керівником навчання і згідно з оперативним часом інформувати його про хід вирішення завдання на дільницях. Керівник навчання, одержавши інформацію посередників повинен слідкувати за виконанням наміченого плану навчання і, при необхідності, вносити окремі зміни в тактичний задум, не змінюючи його в цілому.

Темп навчання повинен бути максимально наближений до оперативних дій на реальній події, а посередники повинні слідкувати за оперативним часом, своєчасно змінювати обстановку з допомогою імітаторів або самостійно засобами імітації чи оголошенням ввідних.

В ході проведення навчання його керівник та посередники ведуть записи рішень, розпоряджень і наказів посадових осіб, оперативний час їх прийняття, позитивні сторони та недоліки з прийняття рішень і оперативної роботи підрозділів. Ці записи узагальнюють та використовують під час розбору навчання.

Навчання вважають закінченим, якщо всі питання, передбачені планом,

у повному обсязі відпрацьовано. Час закінчення навчання визначає його керівник.

7.4.1 Підведення підсумків навчання

Заключною частиною ТСН є підведення його підсумків. Розбір навчання дозволяє проаналізувати дії начальницького складу та підрозділів вцілому, засвоїти позитивний досвід, виявити недоліки та намітити шляхи їх вирішення, а також виробити ефективні заходи, направлені на подальше удосконалення оперативних дій підрозділів ЦЗ. Розбір навчань проводить персонально його керівник. Підготовку до розбору він починає ще в процесі розробки тактичного задуму. Для цього він повинен підібрати необхідні вимоги статутів, настанов, наказів та інших керівних документів, що стосуються оперативної роботи з ліквідації наслідків пожеж та НС на даних об'єктах, а також приклади позитивної роботи і характерних недоліків під час ведення оперативних дій на подібних об'єктах.

Розбір з начальницьким складом, який приймав участь в навчанні, проводять, як правило, на об'єкті, а з особовим складом – в пожежно-рятувальних підрозділах, загонах. Розбір починає керівник навчання.

Рекомендована послідовність підбиття підсумків навчань з начальницьким складом:

- керівник навчань нагадує мету навчань, коротко розкриває зміст тактичного задуму;
- представник об'єкта інформує про дії обслуговуючого персоналу;
- перший КГП (керівник робіт з НС) доповідає обстановку на момент прибуття на подію, прийняті рішення та хід виконання оперативних завдань, зазначає позитивні моменти в роботі особового складу та недоліки;
- дії першого КГП (керівник робіт з НС) уточнює посередник при ньому та дає їм свою оцінку.

За рішенням керівника навчань доповідають наступні КГП (старші посадові особи) або лише їхні посередники, НШ, НТ, НОД, та їхні посередники, висловлюють зауваження та пропозиції інші особи начальницького складу, які брали участь у навчанні. Весь розбір навчання доцільно організувати так, щоб всі рішення посадових осіб підрозділів обґрунтовувались розрахунками, вимогами керівних документів, довідниками, тактичними можливостями підрозділів тощо.

В процесі розбору навчання приділяють увагу дотриманню вимог безпеки праці та захисту навколишнього середовища. Наприкінці виступає керівник навчання з загальними висновками з навчання, на яких оцінює роботу усіх учасників навчань, робить загальні висновки щодо рівня тактичної підготовки КГП (керівника робіт з НС), умінь і професійних навичок особового складу, ставить завдання щодо усунення виявлених недоліків, у тому числі з питань організації службової підготовки.

Керівники підрозділів на основі висновків керівника навчання, які він висловив при розборі, та своїх спостережень, після повернення в місце

постійної дислокації, підводить підсумки роботи особового складу на ТСН.

Питання для самоконтролю

1. Тактико-спеціальні навчання, мета їх проведення
2. Організація планування та види тактико-спеціальних навчань.
3. Організація та підготовка до проведення тактико-спеціальних навчань
4. Порядок і методика проведення навчань ТСН.

ТЕМА 8. ПОРЯДОК СКЛАДАННЯ, ВИВЧЕННЯ ТА ДОВЕДЕННЯ КАРТОК ОПЕРАТИВНИХ ДІЙ НА ПОЖЕЖАХ.

8.1. Порядок складання карток оперативних дій на пожежах та їх доведення

Інструкція зі складання Карток оперативно-тактичних дій на пожежах визначає порядок складання карток оперативно-тактичних дій на пожежах (далі – Картка) та їх доведення до підпорядкованого особового складу в системі службової підготовки з метою удосконалення рівня ТП особового складу, який може залучатися до організації управління силами і засобами під час гасіння пожеж та безпосередньо брати участь у їх гасінні.

Картка оперативно-тактичних дій на пожежі — це оперативно-службовий документ, у якому відображається оперативна обстановка на пожежі, прийняті рішення керівником гасіння пожежі, оперативні дії залучених сил і засобів та фактори, що ускладнювали її гасіння.

Картки призначені для підвищення рівня обізнаності особового складу з гасіння пожеж.

Інформація про пожежу використовується для підготовки інформаційних матеріалів керівництву ДСНС та вищих посадових осіб держави.

Картка та Інформація про пожежу складається на усі пожежі, до гасіння яких залучалися сили та засоби за номером виклику 3 і вище, або на які залучалося 7 та більше розрахунків на основних пожежно-рятувальних автомобілях, а також на пожежі, які за класифікаційними ознаками досягли рівня надзвичайної ситуації.

За рішенням керівництва та оперативно-координаційного центру (далі – ОКЦ) територіального органу ДСНС Картки можуть складатися на пожежі, до гасіння яких не залучалися сили та засоби за підвищеним Рангом (номером) виклику, однак вони необхідні для удосконалення оперативно-тактичних дій органів управління і пожежно-рятувальних підрозділів.

Оригінали Карток зберігаються на ОКЦ в електронній формі протягом 3 років, як документи четвертої зміни.

Копії Карток розсилаються у встановленому порядку ОКЦ територіальних органів ДСНС до Департаменту реагування на надзвичайні ситуації апарату ДСНС, територіальних органів ДСНС, закладів освіти ДСНС та пожежно-рятувальних підрозділів гарнізону, в яких вони зберігаються протягом 1 року, як документи четвертої зміни.

В окремих випадках за дорученням ДСНС, у тому числі за усною вказівкою, Картка складається на визначену пожежу у додатково зазначені терміни.

8.1.1 Складання Інформації про пожежу

Інформація про пожежу складається начальником чергової зміни ОКЦ відповідно до встановленого зразка та має містити інформацію про:

- місце виникнення пожежі
- тактико-технічні характеристики об'єкта (будівлі)
- хід гасіння пожежі
- наслідки від неї
- сили і засоби, що залучалися до ліквідації пожежі.

Термін складання та оформлення Інформації про пожежу – протягом 3-х годин після ліквідації пожежі

8.1.2 Складання картки

Картка складається старшим помічником (помічником) начальника чергової зміни (з оперативного реагування) ОКЦ.

Під час складання Картки використовується інформація:

- керівника гасіння пожежі (далі – КГП)
- оперативно-службових документів
- аудіозаписи переговорів та радіообміну на пожежі
- пояснення учасників гасіння тощо.

За результатами узагальнення отриманої інформації, хронологічних даних складається Картка.

У першому розділі Картки відображається:

- загальна характеристика об'єкта (будівлі)
- місця пожежі
- інформація про КГП
- оголошений ранг пожежі. У разі набуття пожежею ознак надзвичайної ситуації вказується її рівень та вид.

У другому розділі Картки наводиться:

- хронологія оперативних дій із гасіння пожежі
- графічна частина.

Хронологія оперативних дій із гасіння пожежі має містити інформацію щодо зміни оперативної обстановки, дії пожежно-рятувальних підрозділів та команди посадових осіб гарнізону, зокрема:

- час отримання повідомлення про пожежу;
- час направлення підрозділів гарнізону до місця пожежі;
- час прибуття кожного підрозділу (із зазначенням відстані від підрозділу до місця пожежі);
- час прибуття посадових осіб органів та підрозділів ДСНС і прийняття на себе керівництво гасінням пожежі;
- час утворення штабу на пожежі;
- час зміни оперативної обстановки;

- час кожної команди щодо перегрупування або додаткового залучення сил та засобів;
- час прибуття аварійних служб;
- час локалізації та ліквідації пожежі.

Графічна частина Картки — це схеми розстановки сил та засобів під час гасіння пожежі, які складаються на час:

- прибуття КГП-1, 2 та інших;
- локалізації пожежі;
- ліквідації пожежі.

На схеми наносяться:

- об'єкт (будівля, споруда, територія тощо), де сталася пожежа;
- під'їзні шляхи;
- розташування зовнішніх та внутрішніх джерел протипожежного водопостачання із зазначенням відстані до місця гасіння;
- роза вітрів;
- входи до будівель;
- шляхи евакуації;
- розстановка сил і засобів пожежно-рятувальних підрозділів;
- місця встановлення засобів рятування;
- прокладені рукавні лінії;
- позиції ствольщиків;
- межі оперативних ділянок;
- штаб на пожежі;
- розташування тіл загиблих тощо.

Для складання графічної частини Картки можливе використання google-карт з нанесенням на неї установлених у системі ДСНС умовних графічних позначень та знаків.

У третьому розділі Картки відображається інформація щодо:

- залучених сил та засобів для ліквідації пожежі;
- рятування людей і матеріальних цінностей;
- наслідки від пожежі.

У четвертому, п'ятому та шостому розділах вказуються: додаткові умови, явища та обставини, що спричинили розвиток пожежі та ускладнювали її гасіння.

Термін складання та оформлення Картки – 12 днів після ліквідації пожежі.

8.1.3. Доведення Карток

Доведення підпорядкованому особовому складу, який бере участь у гасінні пожеж, Карток проводиться під час зміни чергування.

Посадова особа, яка проводить зміну чергування після доведення інформації щодо поточної обстановки в районі виїзду підрозділу та в

гарнізоні використовуючи картку у лаконічній формі розкриває інформацію щодо оперативних дій під час гасіння пожежі, звертає увагу особового складу на особливості дій у разі виникнення подібних пожеж в районі виїзду підрозділу.

Терміни доведення Карток до особового складу, що були складені:

- у районі виїзду пожежно-рятувальних підрозділів гарнізону – протягом 5 днів після складання Картки;
- у зоні відповідальності інших гарнізонів – протягом місяця після надходження Картки до ОКЦ територіального органу ДСНС.

8.2. Мета та порядок розбору оперативних дій під час гасіння пожеж з особовим складом ДСНС

Розбір оперативних дій під час гасіння пожеж проводиться з особами середнього і старшого начальницького складу, який може залучатися до організації управління силами і засобами під час гасіння пожеж.

У ході занять, на підставі картки оперативно-тактичних дій на пожежі, розглядаються:

- особливості застосування сил і засобів;
- прийняті рішення КГП;
- робота штабу на пожежі, тилу та оперативних діляниць.

На підставі вимог Статуту дій, рекомендацій Довідника керівника гасіння пожежі та інших нормативних документів визначається правильність оперативних дій під час гасіння пожежі.

Керівником занять під час розбору оперативних дій виступають:

- у пожежно-рятувальних підрозділах і пожежно-рятувальних загонах – начальники цих підрозділів або їх заступники, начальники районних управлінь допущені до самостійного виконання обов'язків КГП;
- у територіальному органі ДСНС та ОКЦ – заступники начальників територіальних органів ДСНС з реагування на надзвичайні ситуації, начальники управлінь реагування, керівники ОКЦ або їх заступники.

Розбір пожеж організують і проводять з метою проаналізувати:

- протипожежний стан об'єкта, на якому виникла пожежа, позитивні моменти і недоліки в організації пожежно-профілактичної роботи на об'єкті, причини виникнення і характер розвитку пожеж;
- оперативні дії пожежно-рятувальних підрозділів, добровільних пожежних формувань, службовців і адміністрації при виявленні та гасінні пожежі, а також інших спеціалізованих формувань;
- рівень готовності підрозділів гарнізону до дій за призначенням;
- ефективність вогнегасних речовин, нових способів та засобів гасіння, протипожежної та аварійно-рятувальної техніки і засобів зв'язку, що залучаються під час оперативних дій;
- дотримання особовим складом вимог безпеки праці.

На основі цих даних визначають заходи, спрямовані на попередження виникнення пожеж та надзвичайних ситуацій на аналогічних об'єктах, усунення недоліків, що мають місце в організації служби та оперативних дій в підрозділах гарнізону, а також розповсюдження позитивного досвіду роботи.

8.2.1. Підготовка керівника до розбору оперативних дій під час гасіння пожеж

Якість розбору пожежі залежить від рівня підготовки до розбору керівника, начальницького складу, що очолював підрозділи під час гасіння пожежі та навчально-матеріальної бази.

Основним джерелом отримання відомостей про пожежу для підготовки керівників до розбору є саме Картка оперативно-тактичних дій підрозділів.

Для проведення розбору пожежі керівникові заняття необхідно:

- визначити основну мету, час, місце і визначити зміст розбору;
- скласти план проведення розбору;
- підготувати наочні посібники (схеми, плани об'єкту, будівель, споруд, фото відеозйомку, таблиці, графіки та інше), що характеризують процес розвитку та гасіння пожежі.

До розбору пожеж, які виникли в даному гарнізоні, керівник заняття підготовлює також і начальницький склад, що виконував обов'язки КГП, НШ, НТ, НОД тощо. Для цього він проводить з ними інструктаж, під час якого коротко знайомить їх з матеріалами та висновками, що витікають в результаті дослідження пожежі, а також визначає послідовність і тривалість їх виступів та які конкретні питання вони повинні висвітлити на розборі.

В процесі підготовки до розбору пожежі керівник заняття повинен ознайомитись з документами державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки аналогічних об'єктів в своєму районі обслуговування і проаналізувати наявність недоліків та умов на цих об'єктах, що призвели до виникнення та швидкого розвитку пожежі та ускладнення оперативних дій підрозділів в процесі гасіння пожежі, яку будуть розбирати з начальницьким складом.

Важливим етапом в підготовці керівника до розбору пожежі є визначення заходів з попередження виникнення пожеж та усунення недоліків в роботі органів управління та підрозділів ОРС ЦЗ. Після визначення ці заходи узгоджуються з керівниками зацікавлених служб і затверджуються представниками відповідних відділів гарнізону ОРС ЦЗ, а при необхідності підготовлюють відповідні накази або розпорядження.

8.2.2. Загальний порядок проведення розбору оперативних дій на пожежі.

Спочатку керівник занять оголошує мету і порядок проведення розбору дій на пожежі. Ознайомлює особовий склад з оперативно-тактичною характеристикою об'єкта на якому здійснювалося гасіння пожежі, його протипожежним станом, причиною виникнення пожежі та початковими діями місцевих підрозділів, добровільних формувань, адміністрації об'єкта чи робітників, свідків, які виявили, повідомили про пожежу, починали її гасити та зустрічали підрозділи гарнізону ОРС ЦЗ. (Аналізуючи початкові дії з гасіння пожежі, необхідно дати оцінку служби та підготовки місцевих сил та засобів, правильність їх оперативних дій під час виявлення пожежі, а також рівень підготовки обслуговуючого персоналу, охорони та адміністрації до дій під час виникнення пожеж на об'єкті).

Якщо до розбору оперативних дій залучаються посадові особи, які виконували обов'язки першого і наступних КГП, начальника штабу на пожежі (далі – НШ), начальника тилу (далі – НТ) та начальників оперативних дільниць (далі – НОД) вони лаконічно характеризують оперативну обстановку на відповідний момент часу, інформують про свої дії та дії пожежно-рятувальних підрозділів, роботу пожежно-рятувальної та іншої техніки, вказують на нехарактерні явища і події, що мали місце під час гасіння пожежі, акцентують увагу на питаннях безпеки праці.

Коли розбір оперативних дій проводиться в підрозділах, що не брали участь у гасінні пожежі, то керівник занять використовуючи картку оперативно-тактичних дій доводить інформацію про оперативну обстановку та прийняті рішення першим і наступними КГП, дії НШ, НТ, НОД, пожежно-рятувальних підрозділів, застосування пожежно-, аварійно-рятувальної техніки.

Учасникам занять пропонується висловити свою думку щодо дій КГП, НШ, НТ, НОД, пожежно-рятувальних підрозділів, застосування пожежно-, аварійно-рятувальної техніки.

Керівник занять, як правило, ставить додаткові питання учасникам занять для обговорення, узагальнює виступи, відмічає позитивні сторони дій КГП, НШ, НТ, НОД і пожежно-рятувальних підрозділів, звертає увагу на недоліки в організації гасіння пожежі та визначає додаткові заходи щодо підвищення оперативної готовності органів управління і підрозділів до дій за призначенням.

Питання для самоконтролю

1. Інформація про пожежу. Мета та порядок складання. Порядок зберігання та доведення Карток оперативно-тактичних дій на пожежі.

2. Ким та у яких випадках складається Картка оперативно-тактичних дій на пожежі.

3. Мета та порядок розбору оперативних дій під час гасіння пожеж з особовим складом ДСНС.
4. Підготовка керівника до розбору оперативних дій під час гасіння пожеж.
5. Порядок проведення розбору оперативних дій на пожежі.

ТЕМА 9. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВИКОРИСТАННЯМ НАВЧАЛЬНИХ СПОРУД.

9.1. Суть та зміст занять на навчальних спорудах

Для успішного виконання оперативних дій під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків НС в різноманітних умовах і складній обстановці весь особовий склад повинен мати гарну фізичну підготовку, глибокі професійні знання і практичні навички, морально-вольові якості та високу психологічну стійкість.

Для гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій ведуться різні оперативні дії в умовах складної обстановки, вдень і вночі, при високих і низьких температурах, в задимленому і отруєному середовищі, на висотах і в підвалах, в умовах вибухів, обстрілів, обвалів, землетрусів та інших стихійних лих.

Активно й успішно вести оперативні дії можуть підрозділи, добре навчені та підготовлені, фізично витривалі, психологічно стійкі, які знають особливості розвитку пожеж та НС, оснащені сучасними технічними засобами для порятунку та ліквідації наслідків НС, засобами зв'язку та захисту рятувальника, тощо. Важливою складовою підвищення активності оперативних дій є навчання особового складу чіткому та злагодженому виконанню дій за призначенням. Це досягається практичною роботою на пожежах, НС, та інших надзвичайних подіях та регулярними тренуваннями на спеціально облаштованих навчальних спорудах, при яких організм рятувальника піддається значним фізичним та психологічним навантаженням.

Для підготовки особового складу до роботи в складних і небезпечних умовах, необхідна спеціальна навчально-матеріальна база, яка б дозволяла створювати на заняттях умови наближені до реальних.

Умовно навчально-матеріальну базу можна розподіляти на ту, що використовується в аудиторіях та споруджену на місцевості для проведення практичних занять.

До аудиторних засобів тактичної підготовки належать:

- засоби наочності (набори фотокарток, слайди, малюнки, схеми та інші);
- аудіо та відео технічні засоби;
- спеціальні тренажери за допомогою технічних засобів навчання в умовах аудиторій (симулятори).

Для навчання особового складу на місцевості використовують:

- спортивні майданчики;
- навчальні башти;
- теплодимокамери;
- смуги психологічної (вогневої) підготовки;
- навчально-дослідні полігони;

- реальні об'єкти або їх частини.

Багаторічний досвід використання навчальних споруд показує, що для ефективного проведення занять на навчальних спорудах вони повинні відповідати наступним вимогам:

- мати можливість відтворювати найбільш специфічні і можливі емоційно-вольові і екстремальні моменти, ситуації та обставини, які можуть виникати в процесі оперативної діяльності підрозділів;
- максимально забезпечувати психологічну ефективність, загартування особового складу під час заняття;
- забезпечувати можливість змінювати (варіювати) послідовність подолання перешкод і конкретних ситуацій, запобігати їх стандартизації і зберігати фактори раптовості під час тренування однієї і тієї особи (відділення, розрахунку);
- дозволяти послідовно аналізувати дії кожної особи під час тренування;
- мати можливість багаторазового використання для тренування особового складу;

На цих заняттях відпрацьовуються елементи психологічної стійкості та відпрацьовують тренування як кожної особи окремо так і в складі підрозділу до дії на них таких факторів як вогню, сильного задимлення, високої температури, різних шумів, небезпеки обвалення конструкції а також загрози враження паром, небезпечними речовинами (НХР, РР), електричним струмом, стійкість до виконання оперативних дій у підвалах, колекторах, підземних галереях та спорудах на висоті. На заняттях також прищеплюють вміння володіти собою та ефективно використовувати техніку та відповідні засоби в умовах найвищого психологічного навантаження, формують у особового складу впевненість у собі, своїх підлеглих та готовність до взаємодопомоги в складній обстановці.

Тільки в такій обстановці з великими і складними пізнавальними труднощами активізується, інтенсивно функціонують і розвиваються психологічні пізнавальні процеси і такі необхідні особовому складу якості, як самостійність, активність, ініціатива, рішучість, швидкість мислення, швидкість реакції на подію, оперативність дій, сміливість та інші, а також прищеплюються особовому складу звички до не звичайного.

9.2. Основні види тренувальних стаціонарних комплексів підготовки рятувальників в Україні.

9.2.1. Тепло-та димокамери

Одним з методів підготовки рятувальників, який забезпечує заняття в умовах, максимально наближених до реальних – це тренування в задимленому або загазованому середовищі. В гарнізонах ОРС ЦЗ створені ТДК, що є імітаторами приміщень, в яких відбувається пожежа (викид, витік

інших небезпечних речовин), з дотриманням усіх вимог Правил безпеки праці. До складових мети практичних занять в ТДК, входять:

- удосконалення вмінь та навичок безпечної роботи в ЗІЗОД під час проведення розвідки, гасіння пожеж, ліквідації наслідків НС, рятування людей і евакуації матеріальних цінностей в загазованому та задимленому середовищі;

- підвищення фізичної витривалості та психологічної стійкості при виконанні вправ в ТДК.

Оперативні завдання, які можуть вирішувати ланки в ТДК:

- проведення розвідки з порятунком постраждалого;
- проведення розвідки з метою виявлення та виносу балона з горючим газом;

- проведення розвідки з метою виявлення осередку загорання і ліквідації горіння;

- проведення розвідки з метою виявлення і вимкнення електрорубильника;

- проведення розвідки з метою ліквідації витоку газу з трубопроводу;

- евакуації майна з приміщення;

- встановлення брезентових перемичок та димовисмоктувача;

- розбір конструкцій.

Крім того, з метою наближення до реальних умов, у ТДК намагаються імітувати небезпечні фактори пожежі, такі як висока температура, дим, обмежена видимість, полум'я, паніка та обвал конструкцій (шумовими ефектами), однак ці імітатори не повинні перевищувати жодних норм, викликати отруєння і опіків у разі перебування газодимозахисників в задимлених приміщеннях. Рекомендується також забезпечувати перепочинок ланкам ГДЗС через кожні 10 хвилин роботи, що мало відповідає сценарію пожежі.

9.2.2. Смуги психологічної підготовки (вогневі смуги психологічної підготовки)

З метою удосконалення морально-вольових якостей рятувальників створені смуги психологічної підготовки. Вони являють собою комплекс різних об'єктів, перешкод, тактично-навчальних ситуацій, пов'язаних однією метою, які ставлять тих, хто тренується, перед необхідністю практично вирішувати складні психологічні та оперативні задачі у процесі виконання деяких фахових дій. У процесі систематичних занять на психологічній смузі в особового складу формується:

- емоційно-вольова стійкість, рішучість, наполегливості, сміливість, кмітливість, готовність до несподіванки, винахідливість, розважливості;

- стійкість до ризику, безпеки, несподіванок, різних перепон;

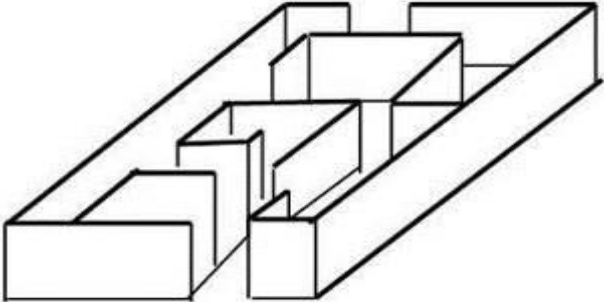
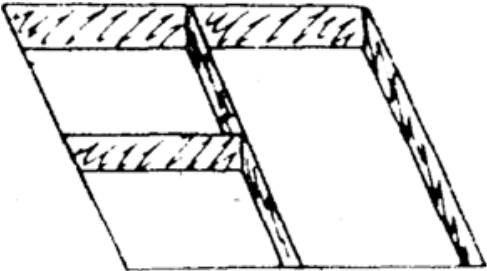
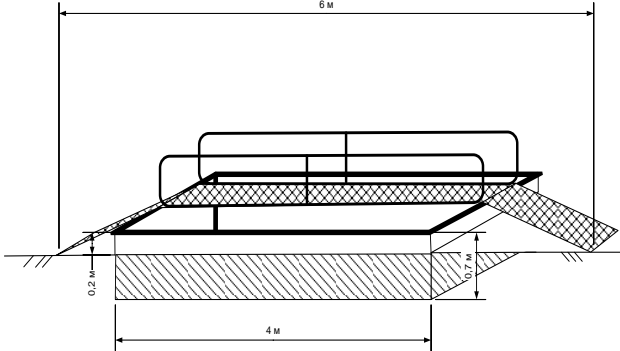
- швидкість мислення, орієнтація та реакція на зміну в обстановці на можливих оперативних позиціях і ділянках роботи особового складу ПРП під час гасіння пожежі та ліквідації наслідків НС;

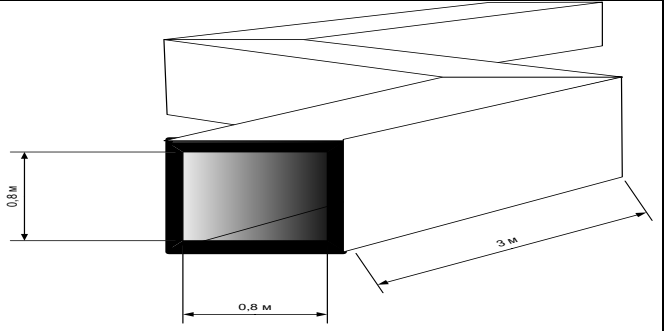
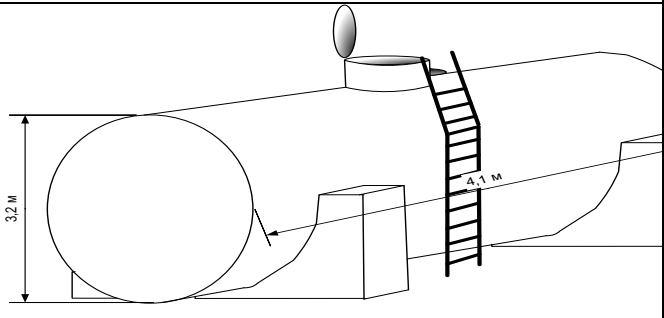
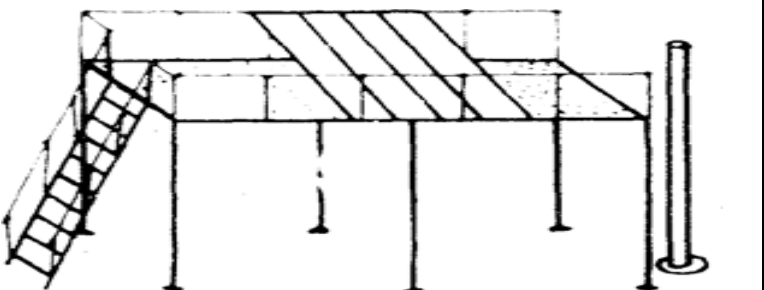
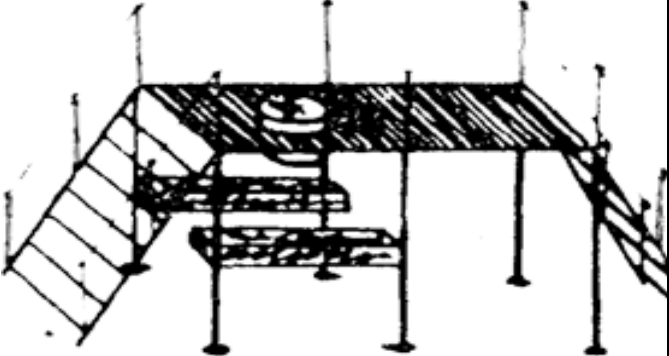

- спостережливість, навички до дій в екстремальних ситуаціях;
- деякі фахові навички та вміння для порятунку людей у небезпечних ситуаціях.

Загальні правила побудови психологічної смуги:

- відображення найбільш специфічних та можливих екстремальних ситуацій оперативно-службової діяльності;
- забезпечення максимальної психологічної ефективності, психологічного «згуртування»;
- можливість варіювання послідовності подолання перешкод та конкретних ситуацій, за умов повного проходження смуги рятувальниками;
- спроможність якісного розбору дій особового складу на смугі; важливим фактором також є мінімальна ціна та багатократність використання психологічних смуг, їх універсальність.

Смуги психологічної підготовки як правило, формуються з типових (базових) елементів, (модулів), таких як:

Лабіринт	
відкрита ємність з легкозаймистою або горючою рідиною (далі – ЛЗР, ГР)	
Трап (місток, перехід) над прямком з ЛЗР, ГР	

Тунель (кабельний колектор та задимлені труби (колектори різного діаметра))	
фрагмент естакади з горловиною від ємності	
фрагмент житлового будинку	
металева площадка естакади з пошкодженим технологічним обладнанням	
Мішень	

Ці позиції є рекомендованими, тому за необхідності можливе включення до складу смуги психологічної підготовки й інших навчальних позицій: вогневих бар'єрів, містків, що гойдаються, невеликих естакад, ящиків та інших перешкод. Таке устаткування можна встановлювати в різних місцях смуги психологічної підготовки та в різній послідовності, але з вимогою, що процес тренування буде протікати від виконання простих

завдань до складних, що дозволить відтворити найбільш специфічні і ймовірні екстремальні ситуації на тренуваннях. На смузі повинні бути і пристрої для відпрацювання, наприклад: гасіння струменями води електроустановки, що перебуває під напругою, ліквідація горіння в горловині цистерни за допомогою коши та інші.

Кожний гарнізон ДСНС повинен доповнювати психологічну смугу фрагментами ситуацій, характерних для його регіону, і тих нових завдань, які стоять перед підрозділами. Бажано, щоб на смузі можна було тренуватися як окремим пожежним-рятувальникам, так і підрозділам із продовженням рукавних ліній. Психологічну смугу можна розмістити як в одну лінію, так і по трикутнику, квадрату. У разі розміщення смуги не в одну лінію з'являється можливість повторного проходження смуги зі зміною ситуацій.

Таким чином, смуги психологічної підготовки вимагають комплексного застосування з іншими тренувальними комплексами та доповнення для здійснення ефективної підготовки. Виконання вправ на них мало позначаються на підвищенні рівня фізичної та психологічної підготовки пожежників через низький рівень впливу небезпечних факторів пожежі під час тренувань.

9.2.3. Навчальна башта, спортивний майданчик, навчальний клас

Що стосується решти складових стаціонарних навчально-тренувальних комплексів (навчальна башта, спортивний майданчик, навчальний клас), то вони не призначені для підготовки до роботи в задимленому та загазованому середовищі, проте ці складові є необхідною та невід'ємною частиною службової підготовки.

На спортивних майданчиках, які повинні бути на території кожного підрозділу, рятувальники підтримують загальну фізичну форму та деякі елементи спеціальної підготовки.

Навчальні башти в свою чергу дають змогу набути та вдосконалити практичні навички роботи з ручними пожежними драбинами та рятувальним обладнанням, які можуть пришвидшити дії рятувальників під час виконання оперативних завдань. Здійснювати це можна також і при роботі в ЗІЗОД (апаратах), що забезпечить навантаження на рятувальників рівноцінно реальним подіям.

В навчальних класах проводяться теоретичні заняття, опрацьовується тактичне мислення у вирішенні вирішального напрямку, розрахунок необхідних сил та засобів пожежогасіння, удосконалення навичок у керуванні підрозділами, взаємодії зі спецслужбами, відпрацювання навичок в упорядкуванні оперативної документації.

Для наочності доцільно використовувати навчальне кіно, відеофільми, макети, звукозаписи, фотоальбоми, різноманітні симулятори, тощо.

До них висувуються високі вимоги:

- показ реальних чинників і умов без їхнього спрощення;
- максимальне досягнення сили психологічної дії;

- формування правильних уявлень про чинники, труднощі з одночасним утвердженням впевненості в можливості ефективних дій;
- показ деяких жахливих елементів реальності (крові, загибелі та страждання людей) без «моделювання» їх, готуючи людей до зіткнення з ними в професійній діяльності.

9.2.4. Психолого-тренувальний полігон (MSA AUER)

Психолого-тренувальний полігон німецько-американської фірми (MSA AUER) (далі ПТП) представляє собою комплекс для підготовки рятувальників, в якому створюються умови, що максимально наближені до реальної пожежі, а саме: задимлення, вплив температури, звукові та світлові ефекти.

Комплекс займає загальну площу близько 400 кв.м.

Полігон включає в себе 18 приміщень:

• зал реєстрації;	• сервісний центр;
• зал очікування;	• кабінет начальника ПТП;
• тренажерний зал;	• медичний пункт;
• термічна зона;	• навчальний клас;
• тренувальна стежка;	• мийка;
• макет квартири;	• духова;
• макет виробничої зони;	• туалет;
• пульт керування;	• гардероб;
• компресорна;	• майстерня.

Під час регулярних занять в ПТП у осіб, що тренуються, формуються такі якості:

- емоційно-вольова стійкість, самовладання, рішучість, сміливість, спритність, готовність до несподіванок, витривалість, дотепність, розважливність;
- стійкість до ризику, небезпеки, несподіванок, вогню, тепла, диму, різноманітних перешкод;
- швидкість мислення, орієнтування і реакції на зміну обстановки на позиціях виконання поставленого завдання;
- професійні навички і вміння із запобігання виникненню надзвичайної ситуації, рятування людей та матеріальних цінностей в особливо небезпечних ситуаціях і т.д.

Кожне приміщення має своє функціональне призначення та особливості:

Зал очікування призначений для попередньої підготовки осіб, що проходять навчання і тренування в центрі. Додаткове обладнання (телебачення, відеоапаратура, плазмовий телеекран тощо) дає змогу вже на початковій стадії зняти психологічну напругу і невпевненість, показати присутнім майбутній курс тренінгу, його маршрут і складнощі, а також спрогнозувати проходження маршрутом (приміщеннями центру) особами, які прибули для навчання, визначити алгоритм виконання правильних дій.

Тренажерний зал призначений для надання, за допомогою тренажерів, попереднього дозованого фізичного навантаження перед проходженням тренувальної стежки. В ньому встановлено 4 тренажери:

- степпер;
- бігова доріжка;
- велоергометр;
- атлетична станція.

Тренажер «Степпер» призначений для імітації підйому по сходовій клітці. Він є тренажером загального призначення і забезпечує можливість отримання дозованого, попередньо визначеного і змінного фізичного навантаження..

Тренажер «Бігова доріжка» призначений для виконання вправ з ходьби (бігу), та імітації швидкісного пересування до місця пожежі та НС. Він є тренажером загального призначення і забезпечує можливість отримання тим, що тренуються, дозованого, наперед визначеного і змінного фізичного навантаження.

Тренажер «Велоергометр» призначений для надання попереднього дозованого фізичного навантаження перед виконанням завдань у психолого-тренувальному центрі.

Тренажер «Атлетична станція» призначений для виконання фізичних вправ та окремих рухів з дозованим навантаженням, які імітують дії рятувальника під час ліквідації НС.

Тренувальна стежка (MSA AUER) призначена для тренувань і відпрацювання різноманітних вправ з елементами пересування в обмеженому просторі з можливістю застосування: аварійного освітлення, штучного диму, звукової та світлової імітації НС. Вона складається з трьох ділянок: резервуар, термічна зона, лабіринт.

Резервуар призначений для підготовки всіх категорій фахівців з використанням ЗІЗОД і спеціального захисного одягу для проведення АРІНР і рятування людей з резервуарів та спеціальних посудин. Тренажер виконаний у вигляді компактної копії резервуара і забезпечує ефективність навчального, тренувального процесу відповідно до сучасних вимог підготовки фахівців. (Тренажер містить: елемент «резервуар» з віконним отвором та двома перегородками у середині, 2 люки, 2 зовнішні і 2 внутрішні драбини, платформа і поручні).

Термічна зона призначена для перевірки витривалості газодимозахисників під час дії підвищеної температури в приміщенні. В зоні температура може регулюватися з пульта управління. Максимальна температура +60°C. Тестування в термічній зоні центру сприятиме покращенню профвідбору рятувальників, а також буде корисне для навчання населення діям в умовах підвищених температур, надання допомоги при теплових ударах тощо.

Лабіринт складається з таких імітаційних об'єктів:

- вузькі лази;
- люки;
- сходи;
- імітація трубопроводу.

Маршрути руху визначаються за допомогою системи покрокового контролю, яка встановлена на пульті керівника заняттями, а контроль за проходженням здійснюється за допомогою відеоспостереження.

Навчання і тренінг на тренувальній стежці особливо корисне для набуття вміння орієнтуватися при евакуації із задимлених житлових будинків, підвалів, горищ, різного роду офісів або споруд, які постраждали при пожежах, землетрусах, терористичних нападах та інших надзвичайних ситуаціях, подолання різного роду перешкод тощо.

Макет (аналог) квартири створений для імітації реальних умов пожежі, нестандартних ситуацій за місцем проживання людей. В ньому є можливість створення затемнення, задимлення, короткого замикання електромережі, витоку газів тощо.

Макет (аналог) виробничої зони використовується для імітації умов виробництва, робочого місця працівника на заводі, установі тощо. В ньому також є можливість створення затемнення, задимлення, короткого замикання електромережі, витоку газів, води тощо.

Пульт керування призначений для здійснення безперервного контролю за всіма робочими приміщеннями центру з можливістю проведення подальшого аналізу, корегування і дотримання відповідних умов тренування та навчання. Усвідомлення особами, що навчаються в центрі, наявності постійного контролю зніме додаткову тривогу у людей, що перебувають в замкнутому просторі, додасть позитивних психічних емоцій щодо забезпечення особистої безпеки учасників тренінгу.

Завдяки своїм функціональним можливостям, сучасному обладнанню та системі контролю ПТП може використовуватись в системі службової та тактичної підготовки осіб рядового та начальницького складу ОРС ЦЗ.

9.2.5. Багатофункціональний тренажер (симулятор) контейнерного типу

БФТКТ – це навчальний, мобільний тренажер, який складається з одного або декількох 40-футових (12 метрів) стандартних металевих контейнерів, що з'єднанні між собою спеціальними кріпленнями. Підлога контейнерів додатково виконана з вологостійкої ОСП (орієнтованостружкова плита), стіни, стеля та підлога як ззовні, так і в середині додатково пофарбовані антикорозійною фарбою.

Для розміщення БФТКТ облаштовується спеціальна ділянка, що включає:

- Бетонну подушку (фундамент) на якій розташований тренажер;
- Гравійну подушку з метою дренажу та водовідведення;
- Дорогу з твердим покриттям, яка забезпечує вільний під'їзд пожежних автомобілів до тренажера з будь якої сторони;
- Пожежний гідрант та пожежне водоймище для забезпечення водопостачання під час проведення тренувань;

- Електрощитову, для зниження напруги з 220 Вт до 24 Вт, що забезпечує безпечні умови тренувань.

Конструктивно тренажер складається з п'яти контейнерів:

- На першому поверсі два контейнери, які сполучені між собою та мають по два віконних прорізи з металічними ставнями та дверні отвори з металічними дверима (двоє дверей на ззовні та двоє для сполучення контейнерів між собою).

- На другому поверсі два контейнери з'єднанні в одне приміщення, аналогічно першому поверху мають по два віконні прорізи з металічними ставнями, а з протилежних сторін розміщення дверні прорізи з металічними дверима, що ведуть на балкон та відкриту сходову клітку з маршовими сходами.

- На третьому поверсі розташований один контейнер, що розділений на два окремі приміщення з одним віконним прорізом з металічними ставнями відповідно. В одному з приміщень є дверний отвір який веде на балкон, а два інших – на дах другого поверху та на сходову клітку. З даху другого поверху є вертикальна драбина для підйому на дах третього поверху.

- На даху третього поверху розташований люк, який веде у шахту розділену люком між першим та другим поверхом. На кожному поверсі з шахти є вихід через металеві двері.

Для ефективного та безпечного проведення тренувань у БФТКТ з подачею вогнегасних речовин облаштовуються наступні комунікації:

- Система задимлення складається з: пічної установки, системи трубопроводів, засувки, що дає змогу задимлювати окремо кожне приміщення поверху та регулювати щільність задимлення. В якості горючої речовини використовуються сільськогосподарські відходи зі стебел зернових та інших трав'янистих рослин (солома, сіно). Для запобігання швидкому забрудненню димоходів заборонено використовувати полімерні, каучукові вироби та інші синтетичні матеріали.

- Система освітлення (24В). На кожному поверсі тренажера облаштовані світильники та вимикачі у виконанні IP44, а електромережа прокладена у металевих коробах

- Система водовідведення. На кожному поверсі облаштовані водоприймачі, які по системі пластикових трубопроводів відводять воду та інші вогнегасні речовини із тренажера назовні.

- Система сухотрубу. З метою відпрацювання подачі води на поверхи будівель та споруд облаштовано сухотруб з з'єднувальними напірними головками діаметром 51 мм, який веде з першого до третього поверху.

- Система огороження 2-го і 3-го поверхів. Для забезпечення безпеки особового складу під час проведення тренувань, а саме від падіння з висоти, на покрівлі другого та третього поверху, облаштоване огороження

висотою 1,5 метри. Вертикальна металева драбина яка веде на дах третього поверху, має додаткові страхувальні елементи.

Навчання в БФТКТ має відбуватися у різноманітних умовах та ситуаціях, які давали б змогу:

- максимально наблизити рятувальників до реальних екстремальних умов;
- мати наявність елементів граничної складності;
- навчитися самостійно приймати рішення;
- створювати різноманітні варіанти фізичних та емоційних навантажень.

Саме тому оснащення тренажера включає в себе різноманітні елементи за якими здійснюється практична підготовка з таких напрямів :

- Підготовка газодимозахисника;
- Організація аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;
- Пожежно-рятувальна підготовка
- Тактична підготовка.

Умовно тренажер можна поділити по поверхах, що відповідають напрямам практичної підготовки.

На першому поверсі – смуга перешкод та лабіринт;

На другому поверсі – облаштовано комунікації (приміщення), які імітують різні технологічні процеси, а саме: транспортування різних речовин (рідин та газів) під тиском, зберігання, виробництво та викид небезпечних хімічних речовин та їх ідентифікація. Також на поверсі облаштоване робоче місце з відпрацювання елементів проведення АРР із застосуванням аварійно-рятувального інструменту.

На третьому поверсі – відпрацьовується тактика гасіння пожеж на поверхах та покрівлях будівель з можливістю встановлення висувної триколінної драбини тощо.

Дах третього поверху – на даху третього поверху облаштований майданчик, призначений для проведення рятувальних робіт з використанням верхолазного спорядження. Додатково облаштовано робоче місце для проведення рятувальних робіт в обмеженому просторі (глибина 7,8 метра).

Також в Україні набувають популярності інші різні багатофункціональні тренажери контейнерного типу та вогневі модулі стаціонарні та мобільні, на яких здійснюється пожежно-рятувальна підготовка, підготовка газодимозахисників, організація та проведення аварійно-рятувальних робіт та занять з організації гасіння різноманітних пожеж.

9.3. Вимоги до навчальних споруд та проведення занять на них.

Керівник заняття під час підготовки повинен чітко визначити тему і мету, та підібрати на тренувальному полігоні навчальні позиції, прилади, пристрої та перешкоди, за допомогою яких забезпечити імітацію відповідних

обставин під час заняття. Для проведення заняття заздалегідь складають і погоджують методичну розробку. В методичній розробці необхідно вказати які горючі рідини, спалимі матеріали і в якій кількості використовуються на кожній позиції для імітації обстановки, в який час і хто їх підпалює в процесі проведення заняття, як ускладнюється обстановка під час тренування особового складу, що змінюють на кожній позиції та в якій послідовності. Необхідно також визначити всі заходи з безпеки праці під час проведення заняття.

Експлуатація оперативно-тактичних полігонів, навчально-тренувальних комплексів, смуг психологічної підготовки рятувальників допускається тільки після введення їх в експлуатацію в установленому порядку.

Заняття на психологічній смузі проводять з особовим складом підрозділів відповідно до вимог службової підготовки. Якщо на занятті тренується черговий караул, то його розподіляють на відділення. Наприклад, перше відділення виконує відповідні оперативні дії на позиціях, а друге їх забезпечує, тобто вводить в дії засоби імітації, забезпечує безпеку особового складу в період тренування, веде нагляд за виконанням вправ кожним рятувальником, для підведення підсумків заняття, змінює на смузі прилади та перешкоди для ускладнення обстановки, тощо. Потім відділення змінюють. Якщо на занятті присутня навчальна група, її розподіляють на дві підгрупи. Якщо особовий склад вперше буде тренуватись на психологічній смузі або тренувальному полігоні, то необхідно його ознайомити перед заняттям з обладнанням на усіх позиціях, а виконання складних вправ доцільно показати поетапно, за допомогою заздалегідь підготовлених осіб. Виконання дій кожним рятувальником контролюють, визначають і оцінюють відрізки часу проходження ним кожної позиції і смуги в цілому, а в їх діях виявляють недоліки і при необхідності, знову цю вправу відпрацьовують. Особлива увага приділяється під час виконання вправ, тому наскільки повно та вірно особовий склад виконує оперативні дії і при цьому дотримується правил безпеки праці.

Дуже важливо також забезпечити контроль за діями осіб, які навчаються, наприклад реєстрацію числа скоєних помилок, часу, витраченого на виконання окремих вправ і всього заняття. Ці дані необхідні для аналізу допущених помилок і для встановлення відповідних нормативів. Не можна забувати і про створення умов взаємодії між номерами оперативного розрахунку, відділень, так як на заняттях повинні формуватися не тільки професійні знання, навички та вміння кожного окремо, але і злагодженість між номерами оперативного розрахунку та керівником і підлеглим.

Якщо на занятті передбачається повторення вправ оперативних дій на психологічній смузі або окремій позиції, керівник заняття повинен передбачувати ускладнення умов і обстановки їх виконання, щоб особовий склад відчував моральне, психологічне та фізичне підвищення труднощів. Для цього використовують наступні методи:

- слід застосовувати засоби імітації (звуки, вітер, дощ, вогонь, яскраве світло і т.п.);
- зміна положення та концентрації на окремих ділянках смуги, можливість переміщення перешкод (мішені, містки, ящики, бар'єри);
- постановка додаткових навчальних задач: розгортання рукавних ліній, виконання оперативних дій, надання допомоги потерпілим та шляху пересування та винесення їх із небезпечних зон, евакуація матеріальних цінностей, тощо;
- слід вибирати складні погодні умови та час доби (дощова і вітряна погода, заметіль, мороз, темнота) якщо це несумісимо з вимогам безпеки праці;

Організація, порядок і методика проведення практичних занять із особовим складом на навчальних полігонах багато в чому схожі на заняття на психологічних смугах, якщо на них розміщене аналогічне обладнання. Порядок і методика відпрацювання вправ на специфічному обладнанні (ліквідація горіння в горловині цистерни, перекриття трубопроводів, подача струменів води на обладнання під електричною напругою, тощо) визначається керівником заняття із суворим дотриманням вимог безпеки праці

Слід пам'ятати, що засвоєний відпрацьований прийом без його ускладнення не дає необхідного впливу на підвищення психологічної стійкості та рівня тактичної підготовки особового складу і становиться не ефективним. Тому необхідно для удосконалення підготовки особового складу, проводити заняття на реальних об'єктах та створювати нестандартні умови під час тренувань та навчань.

До практичних занять допускають особовий склад, який пройшов відповідне навчання та позитивно склав заліки, і перед виконанням вправ пройшов відповідний інструктаж вимогам безпеки праці. Усі види тренувань особовий склад виконує в захисному одязі і спорядженні, а при необхідності використовують засоби індивідуального захисту (допускаються особи, які мають допуск до самостійної роботи в засобах захисту органів дихання).

Перед заняттям керівник повинен:

- перевірити справність обладнання та елементів навчальної споруди, яке буде використовуватись під час тренування особового складу;
- провести інструктаж особовому складу з питань безпеки праці;
- довести порядок виконання вправ та провести теоретичне вивчення елементів смуг (комплексів), прийомів і способів їх подолання, питань безпеки праці;
- установити єдиний сигнал оповіщення людей про небезпеку;
- опитати особовий склад про стан здоров'я;
- провести зовнішній огляд захисного одягу та спорядження

Пожежно-технічне та аварійно-рятувальне обладнання, яке планується використовувати під час виконання вправ повинно бути випробуване та відповідати правилам безпеки праці.

Заняття на полігонах рекомендовано проводити в присутності медичного працівника або особи, яка пройшла курс домедичної підготовки.

На початку заняття його керівник повинен визначити час підпалювання засобів імітації, вільного їх горіння до виконання вправи, виставити осіб із засобами гасіння (вогнегасники, стволи під тиском води, кошма, тощо) які повинні здійснювати контроль за обстановкою і забезпечити виконання заходів безпеки праці, огородити небезпечну зону і не допускати перебування в ній людей та визначити сигнали на випадок негайного виходу особового складу із небезпечної зони. На початку виконання вправи керівник заняття особисто проводить інструктаж осіб на постах безпеки.

Усі заходи безпеки повинні бути ефективні і надійно захищати особовий склад під час виконання вправ, але вони не повинні перетворюватися в перестраховування і заважати постійному удосконаленню тактичного мислення, формуванню готовності правильно, ініціативно і сміливо діяти в складних обставинах особового складу.

Вимоги під час проведення занять:

- Забороняється перебування сторонніх осіб на місці проведення занять.
- Для імітації полум'я дозволяється застосовувати нетоксичні горючі речовини (в тому числі рідини), виключно у спеціально відведених для цього місцях.
- Наповнення обладнання та лотків горючими речовинами дозволяється виконувати тільки після їх охолодження. Розпалювання горючих речовин на технологічному обладнанні смуги психологічної підготовки необхідно проводити за допомогою дистанційних систем разової чи багаторазової дії, на елементах смуги психологічної підготовки – за допомогою спеціальних факелів довжиною не менше 3 м.
- Зони вогню і високої температури особовий склад має долати швидко, не втрачати один одного з поля зору, глибоко не вдихати.
- Під час занять забороняється використовувати обладнання, яке не придатне до використання (не пройшло випробування, пошкоджене тощо);
- Застосовувати розукомплектований чи пошкоджений спеціальний захисний та захисний одяг і спорядження; включатися в апарат захисту органів дихання без команди керівника занять та без проведення оперативної перевірки або при виявленні під час перевірки несправностей.
- Забороняється проведення занять на смугі психологічної підготовки рятувальників в нічний час.

Вимоги охорони праці після закінчення занять:

- Заняття на навчальних спорудах закінчується лише з дозволу керівника занять.
- Після закінчення занять керівник занять повинен перевірити наявність особового складу.
- Після проведення занять елементи навчальних споруд потрібно очистити від залишків горючих речовин та матеріалів.

Вимоги безпеки праці під час виникнення аварійних ситуацій.

- У випадку грубих порушення вимог безпеки праці негайно припинити виконання вправи.
- У випадку травмування особи під час виконання вправ на навчальних спорудах, постраждалому повинна бути надана домедична допомога в залежності від виду і ступеня тяжкості отриманої травми.
- У разі необхідності керівник занять зобов'язаний організувати направлення і супровід потерпілого до лікувального закладу.
- Особи, які навчаються, повинні чітко виконувати вказівки керівника занять, що спрямовані на зменшення впливу шкідливих і небезпечних факторів, усунення дій факторів аварійної ситуації.

Відповідальність за забезпечення безпеки особового складу в період занять на навчальних спорудах покладається на керівника занять.

Питання для самоконтролю

1. Суть та зміст занять на навчальних спорудах.
2. Розкрити суть та мету проведення занять в Тепло-та димокамерах
3. Розкрити суть та мету проведення занять на Смугах психологічної підготовки.
4. Порядок проведення занять з використанням навчальних споруд.
5. Заходи безпеки праці під час проведення занять на навчальних спорудах.

ТЕМА 10. ПОРЯДОК СКЛАДАННЯ, КОРЕГУВАННЯ ТА ВІДПРАЦЮВАННЯ ОПЕРАТИВНИХ КАРТОК ГАСІННЯ ПОЖЕЖ.

10.1. Порядок використання оперативних карток гасіння пожеж, їх мета та призначення.

Загальний порядок складання, корегування та відпрацювання в територіальних органах ДСНС оперативних карток гасіння пожеж (далі – ОК) визначається Методичними рекомендаціями із складання, корегування та відпрацювання оперативних карток гасіння пожеж.

Оперативна картка гасіння пожеж – це оперативно-службовий документ, призначений для забезпечення керівника гасіння пожежі (далі - КГП) та штабу на пожежі необхідною інформацією з питань організації оперативних дій під час гасіння пожежі, а також для використання в системі службової підготовки осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту.

Складання та корегування ОК з урахуванням складності об'єктів доручається особовому складу органів управління та пожежно-рятувальних підрозділів, аварійно-рятувальних формувань центрального підпорядкування (що мають свій район виїзду для реагування на пожежі, надзвичайні ситуації та інші небезпечні події), який має допуск до керівництва гасінням пожежі.

Облік існуючих ОК ведеться:

- в ОКЦ – усіх складених ОК в гарнізоні;
- в пожежно-рятувальних підрозділах - ОК на об'єкти розташовані в районах виїзду відповідних підрозділів.

Організація вищезазначених заходів покладається на старших помічників начальників змін (з питань оперативного реагування) чергових змін оперативно-координаційних центрів (четверта зміна) та на начальників караулів пожежно-рятувальних підрозділів (четвертий караул).

В ОК на об'єкти наводиться:

- оперативно-тактична характеристика об'єкта,
- схема території,
- поверхові плани основних будівель,
- розташування джерел протипожежного водопостачання
- розрахункова кількість сил і засобів необхідних для проведення оперативних дій під час гасіння пожежі.

ОК на об'єкти, що припинили свою діяльність та на об'єкти, які змінили функціональне призначення і не підпадають під перелік об'єктів на які повинні складатися оперативні картки гасіння пожеж знімаються з обліку керівництвом територіального органу ДСНС за умови наявності підтверджуючих документів про припинення роботи чи ліквідації об'єкта за поданням начальника ДПРЗ (для ГУ ДСНС у м. Києві – начальника районного управління) із попереднім погодженням з начальником ОКЦ.

ОК на об'єкти та села зберігаються в паперовому вигляді на пунктах зв'язку підрозділів, а також в електронному вигляді на планшетах КГП і в системі управління сил та засобів цивільного захисту. При відсутності ПЗЧ у підрозділі, місце зберігання ОК та порядок їх видачі і повернення визначається начальником пожежно-рятувального підрозділу.

10.2. Порядок складання оперативних карток гасіння пожеж.

Оперативні картки гасіння пожеж повинні складатися на наступні об'єкти:

Об'єкти електроенергетики:

- атомні і теплові електростанції, теплоелектроцентралі незалежно від потужності;
- стаціонарні дизельні і газотурбінні, сонячні, вітрові електростанції та гідроелектростанції потужністю від 20 мВт;
- електричні підстанції напругою від 330 кВ.

Об'єкти транспортної інфраструктури:

- вокзали залізничного, річкового, морського, автомобільного і повітряного транспорту з пропускною спроможністю від 2 000 тис. осіб на добу;
- наземні споруди та підземні станції метрополітену;
- аеропорти із злітно-посадковою смугою 6 та вищої категорії;
- морські та річкові порти і термінали;
- автотранспортні підприємства, тролейбусні і трамвайні парки;
- багатоповерхові наземні та підземні стоянки гаражі від 100 одиниць транспорту.

Промислові підприємства або окремо розташовані технологічні установки:

- об'єкти з видобутку і підготовки нафти, газу або газоконденсату;
- нафто-, газопереробні підприємства, виробництво зріджених горючих вуглеводнів;
- хімічні та нафтохімічні підприємства;
- коксохімічні підприємства;
- підприємства титано-магнієвого виробництва;
- підприємства з виробництва та переробки (утилізації) синтетичного каучуку, шин та інших гумотехнічних виробів;
- виробництво мінеральних добрив, що мають вибухо-, пожежонебезпечні властивості;
- деревообробні підприємства продуктивністю від 500 м³ на добу;
- целюлозно-паперове виробництво;
- хлібокомбінати та хлібзаводи;
- підприємства металургії та машинобудування;

- підприємства текстильного і швейного виробництва з площею виробничих приміщень понад 1000 кв.м.;

- наземні споруди вугільних шахт.

Об'єкти на яких виробляються, використовуються у технологічних процесах або зберігаються вибухові, небезпечні хімічні та радіоактивні речовини і матеріали.

Підприємства з вироблення і переробки сільськогосподарської продукції:

- тваринницькі, птахівницькі ферми та комплекси площею в плані від 10 000 м²;

- елеватори та хлібоприймальні пункти місткістю від 2 000 тон;

- млини та комбікормові заводи продуктивністю 50 тон на добу;

- маслоекстракційні заводи.

Складські об'єкти:

- склади нафти, нафтопродуктів, інших легкозаймистих і горючих рідин та горючих газів, у тому числі об'єктові, загальною місткістю від 5 000 м³;

- торгово-складські приміщення площею від 10 000 м²;

- промислові холодильники (з використанням аміаку).

Окремі будівлі та споруди:

- адміністративно-офісні будівлі з умовною висотою від 15 м, від 4 поверхів, або з чисельністю 300 і більше працюючих;

- будівлі та споруди з металевих конструкцій і горючим утеплювачем площею від 10 000 м².

Заклади охорони здоров'я:

- лікарні із цілодобовим стаціонаром;

- реабілітаційні центри, лікувально-профілактичні та оздоровчі заклади з цілодобовим стаціонаром;

- амбулаторно-поліклінічні заклади (3 поверхи та вище, або які розташовані на 3 поверсі та вище).

Заклади соціального забезпечення:

- будинки для людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями із цілодобовим стаціонаром;

- заклади соціального забезпечення з цілодобовим або нічним перебуванням людей.

Навчальні та дошкільні заклади:

- дитячі сади (комбінати) на 100 місць і більше;

- школи-інтернати;

- загальноосвітні школи і навчальні заклади на 150 і більше студентів або учнів;

- літні спортивні й оздоровчі табори і дитячі дачі на 100 місць і більше.

Громадські та адміністративні будинки і споруди:

- адміністративні будівлі органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування (районного рівня та вище);
- будівлі судових та правоохоронних органів (районного рівня та вище); банківські установи з наявністю сховищ;
- торгові центри, маркети, універмаги та криті ринки з площею поверху від 5 000 м²;
- готелі, гуртожитки та мотелі від 4 поверхів;
- бази відпочинку, пансіонати.

Культурно-видовищні та розважальні заклади:

- пам'ятки архітектури та історії, музеї, картинні галереї, виставкові комплекси та зали висотою 2 та більше поверхів;
- бібліотеки, архіви з фондом зберігання більше 500 000 одиниць;
- театри, філармонії, кіноконцертні зали, палаци та будинки культури, цирку та інші видовищно-розважальні заклади на 300 і більше глядачів;
- розважальні заклади (казино, ресторани, клуби) у тому числі і нічні, розраховані на перебування 300 і більше людей;
- заклади громадського харчування закритого типу (ресторани, кафе, клуби), розраховані на одночасне перебування від 100 відвідувачів;
- апаратно-студійні комплекси телекомпаній;
- лазні-сауни розраховані на одночасне перебування від 100 відвідувачів.

Спортивні комплекси і споруди (стадіони, манежі) розраховані на 1000 і більше місць.

Культурні будівлі та споруди площею від 1000 м², а також такі, що становлять культурно-історичну цінність.

Села. На всі села в районі виїзду підрозділів.

Отримання даних для складання та корегування Оперативних карток здійснюється на підставі вимог відповідних нормативних документів шляхом направлення органами управління та пожежно-рятувальними підрозділами відповідних інформаційних запитів до адміністрації об'єктів господарювання (власників, балансоутримувачів). Крім того, можуть використовуватися дані з Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва доступ до якої згідно порядку, може здійснюватися через електронний кабінет посадової особи територіального органу ДСНС.

Для своєчасного виявлення об'єктів прийнятих в експлуатацію начальники районних управлінь територіальних органів ДСНС повинні щорічно в IV кварталі організувати звірку даних про такі об'єкти з місцевими органами влади.

Розроблені ОК після затвердження у 12-ти денний термін вносяться до системи управління силами та засобами цивільного захисту та відпрацьовуються (практично) з особовим складом усіх караулів (змін).

У разі виїзду чергового караулу за сигналом «тривога» начальник караулу (відділення) (чи особа, яка його заміщає) разом із дорожнім листом

на виїзд автомобілів стройової групи повинен взяти ОК в паперовому вигляді (паперовий варіант ОК може не братися у випадку наявності у начальника караулу (зміни, відділення) електронного планшету).

Для визначення необхідної кількості техніки, яка автоматично направляється на об'єкт та рангу (номеру) виклику на кожний об'єкт територіальними органами ДСНС організовується завчасне проведення розрахунків сил та засобів для гасіння пожеж. Під час визначення рангу (номеру) виклику на організації, установи і закладу з цілодобовим перебуванням людей необхідно враховувати максимальну кількість людей, які можуть перебувати у нічний час на об'єкті.

В залежності від номеру (рангу) автоматичного направлення сил і засобів для гасіння пожежі ОК затверджуються:

- 1, 2 номер (ранг), а також ОК на села – затверджуються начальниками пожежно-рятувальних підрозділів;
- 3 номер (ранг) – начальниками ДПРЗ;
- 4, 5 номер (ранг) – заступником начальника територіального органу ДСНС з реагування на надзвичайні ситуації.

ОК на об'єкт складається з текстової і графічної частин.

Текстова частина має містити наступну інформацію:

- назва, відомча належність об'єкта, адреса;
- основні контактні номери телефонів об'єкта;
- кількість людей у денний та нічний час на об'єкті;
- кількість пожежної техніки та членів ДПД на об'єкті
- ранг (номер) виклику, які підрозділи залучаються до гасіння відповідно до розкладу виїзду
  - освітлення та газопостачання на об'єкті, місце розміщення головного електричного щита та місце відключення;
  - поверховість основних будівель і споруд, їх розміри в плані, ступінь вогнестійкості, перекриття та покрівлі, кількість сходових клітин і ліфтів, їх розташування та наявність захисту від задимлення;
  - конструктивні, планувальні і технологічні особливості, які можуть вплинути на швидке розповсюдження пожежі. За необхідності можуть наводитися розрізи окремих частин будівель щоб показати порожнини в горючих будівельних конструкціях, горючі підвісні стелі, горюче оздоблення стін на шляхах евакуації тощо;
  - наявність на об'єкті пожежо-, вибухонебезпечних, радіоактивних, отруйних, хімічних речовин і матеріалів, у тому числі таких, що в ступають в реакцію з водою та їх коротка характеристика небезпеки;
  - короткі рекомендації КГП до гасіння пожежі або ліквідації наслідків НС відповідно до аварійних карток, у разі наявності на об'єкті небезпечних речовин;
  - наявність систем пожежогасіння та розташування їх вузлів управління;

- наявність внутрішнього та зовнішнього протипожежного водопостачання, зокрема кількість пожежних гідрантів, тип та діаметр мережі, місце включення насосів-підвищувачів, кількість пожежних водойм, водонапірних веж та градирень, місця їх розміщення, об'єм, спосіб забору води з них, а також наявність вододжерел поблизу об'єкта, які можливо використати для пожежогасіння.

В ОК на нафто-, газопереробні підприємства, об'єкти з видобутку і підготовки нафти, газу або газоконденсату додатково необхідно вказати тип і розмір резервуарів (ємностей), вид нафтопродуктів, що в них зберігаються, наявність обвалування резервуарів, під'їзних шляхів до них для пожежно-рятувальної техніки, кількість і місця зберігання піноутворювача на об'єкті.

В ОК на об'єкти з цілодобовим перебуванням людей у Картці обліку перебування людей у нічний час, яка є невід'ємною частиною ОК ведеться облік наявної чисельності людей у нічний час. Ця картка заводиться на поточний місяць і заповнюється черговим радіотелефоністом підрозділу до 22 години поточної доби.

Графічна частина ОК має включати план території об'єкта та поверхові плани основних будівель і споруд (включаючи підвали та технічні поверхи). Для складання плану території доцільно використовувати графічні редактори або використання Google-карт з нанесенням на неї установлених у системі ДСНС умовних графічних позначень та знаків.

На плані території об'єкта умовними позначками слід позначити:

- основні будівлі, споруди та відкриті технологічні установки;
- дороги, проїзди та залізничні колії на території об'єкта;
- розташування головного електричного щита, газорозподільчої підстанції;
- місця проходження трубопроводів з горючими рідинами та газами;
- розміщення джерел протипожежного водопостачання та вказати основну їх характеристику. Зазначити відстань до найближчих джерел протипожежного водопостачання розташованих на прилеглий до об'єкта території;
- під'їзні шляхи до об'єкта та місця в'їзду на його територію.

При складанні поверхових планів основних будівель і споруд дозволяється використовувати графічні редактори, схеми з проектною документації на об'єкт та (або) плани створені в бюро технічної інвентаризації з використанням систем автоматизованого проектування.

На поверхових планах основних будівель і споруд необхідно зазначити:

- сходові клітини і ліфти, виходи на горище, на колосники та входи в підвал тощо;
- місця розташування електричних щитів і внутрішніх пожежних кранів;
- приміщення, де знаходяться вузли управління системами пожежогасіння, димовидалення, аварійної, припливної та витяжної

вентиляції, опускання протипожежної завіси, аварійного зливання горючих рідин тощо;

Для сигнального маркування Оперативних карток на першій сторінці в по діагоналі зліва направо від низу до верху наноситься смуга шириною 10-15 мм відповідним кольором, зокрема:

- жовтий – небезпечна речовина (хімічна, отруйна, вибухова, радіоактивна тощо);
- червоний – об'єкти з цілодобовим перебуванням людей.

Кольоровим фоном, що відповідає кольору маркувальної полоси на першій сторінці, у графічній частині ОК (поверхових планах та схемах територій) необхідно позначити будівлі і приміщення, де в нічний час перебувають люди та у яких знаходяться небезпечні речовини і матеріали.

У текстовій частині ОК на село, вказується:

- чисельність населення;
- наявність та розташування джерел протипожежного водопостачання (пожежні гідранти, водонапірні вежі, водойми, пірси);
- джерела протипожежного водопостачання, які не вказані на схемі, або розташовані поблизу населеного пункту (в сусідніх населених пунктах);
- сили та засоби, що залучаються на гасіння пожежі;
- відстань та маршрут слідування найближчого пожежно-рятувального підрозділу ДСНС.

У графічній частині ОК на село, необхідно позначити розташування:

- адміністративних будинків, шкіл, дитячих садків, клубів, лікарень, поліклінік, виробничі та складські будівлі, траси магістральних газо- та продуктопроводів, об'єкти, де знаходяться небезпечні хімічні, отруйні, радіоактивні, вибухонебезпечні, горючі та легкозаймисті речовини;
- електротрансформаторних та газорозподільчих підстанцій;
- джерел протипожежного водопостачання (пожежні гідранти, водонапірні вежі, водойми, пірси) та їх характеристику;
- дороги по яких прибуває найближчий пожежно-рятувальний підрозділ та напрямки до сусідніх населених пунктів.

Під час складання графічної частини ОК використовуються умовні позначення визначені відповідними нормативними документами.

10.3. Порядок корегування та відпрацювання Оперативних карток гасіння пожеж.

Корегування ОК на об'єкти та села здійснюється один раз на 5 років відповідно до План-графіку корегування ОК (далі – План графік), який складається на календарний рік.

План-графік корегування ОК на об'єкти та села розробляються начальниками пожежно-рятувальних підрозділів та затверджується начальником пожежно-рятувального загону до якого входить цей підрозділ.

Якщо пожежно-рятувальний підрозділ підпорядковується безпосередньо територіальному органу ДСНС план-графік затверджується заступником начальника територіального органу ДСНС з реагування на надзвичайні ситуації.

Згідно з план-графіків підрозділів на ОКЦ формується виписка щодо корегування ОК на об'єкти за 4 та 5 номером (рангом).

Крім планового корегування ОК на об'єкти та села один раз на 5 років, корегування здійснюється у дванадцятиденний термін:

- після практичного відпрацювання;
- у разі виявлення окремих змін під час проведення практичного відпрацювання;
- у разі виявлення окремих недоліків під час використання ОК у ході гасіння пожежі чи її відпрацювання.

Якщо виявлено новий об'єкт, що експлуатується, то на цей об'єкт протягом 1 місяця складається ОК.

Контроль за корегуванням ОК здійснюється:

- за номерами (рангами) 1, 2, 3, а також ОК на села – начальником ДПРЗ;
- за номерами (рангами) 4, 5 – заступником начальника центру (з питань оперативного реагування) ОКЦ.

Під час корегування – паперовий варіант ОК з ПЗЧ не вилучається.

Після здійснення корегування ОК, робиться відповідна відмітка в аркуші корегування та відпрацювання ОК

10.3.1 Відпрацювання оперативних карток гасіння пожеж.

Практичне відпрацювання всіх ОК здійснюється з усіма караулами (змінami) не рідше одного разу на 5 років. Під час практичного відпрацювання додатково здійснюється перевірка джерел зовнішнього протипожежного водопостачання, що можуть використовуватися для гасіння пожежі.

Теоретичне відпрацювання всіх ОК здійснюється з усіма караулами (змінami) не рідше одного разу на рік, або якщо до настання визначеного план-графіком терміну на об'єкті або населеному пункті проводилося гасіння пожежі.

Організація відпрацювання ОК на об'єкти в районі виїзду пожежно-рятувального підрозділу, у тому числі погодження з адміністрацією об'єктів порядку допуску на їх територію особового складу і техніки, покладається на начальника цього підрозділу.

Відпрацювання ОК на об'єкти та села здійснюється відповідно до План-графіку відпрацювання ОК, який розробляється (1 раз на 5 років) начальником 4 караулу (зміни) та підписується начальником підрозділу.

Контроль за відпрацюванням ОК на об'єкти та села покладається на начальників підрозділів та на старших помічників начальників змін (з питань

оперативного реагування) чергових змін оперативно-координаційних центрів (четверта зміна).

За окремим рішенням ДСНС або його територіального органу додатково може проводитись практичне або теоретичне відпрацювання ОК.

Після здійснення відпрацювання ОК, робиться відповідна відмітка в аркуші корегування та відпрацювання ОК.

Питання для самоконтролю

1. Суть та зміст занять на навчальних спорудах.
2. Розкрити суть та мету проведення занять в Тепло-та димокамерах.
3. Розкрити суть та мету проведення занять на Смугах психологічної підготовки.
4. Порядок проведення занять з використанням навчальних споруд.
5. Заходи безпеки праці під час проведення занять на навчальних спорудах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наказ МВС України від 15.06.2017 № 511 "Про затвердження Порядку організації службової підготовки осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту" (Із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства внутрішніх справ України від 23 липня 2018 року № 626, від 20 вересня 2021 року № 685, від 9 серпня 2022 року № 486, від 12 червня 2023 року № 480).
2. Наказ ДСНС України від 10.08.2023 р. № 628 «Про затвердження методичних рекомендацій з організації службової підготовки в ГУ ДСНС України в областях та м. Києві, підрозділах центрального підпорядкування, закладах вищої освіти та науково-дослідних установах».
3. Наказ МВС України від 12.12.2022 № 727 «Про організацію тактичної підготовки в територіальних органах ДСНС».
4. Загальні вимоги та положення окремого доручення ДСНС від 24.06.2022 № В-352 «Про введення в дію Інструкції із складання Карток оперативно-тактичних дій на пожежах».
5. Наказ МВС України від 25.09.2023 № 780 «Про затвердження порядку організації роботи органів управління та підрозділів, закладів освіти системи ДСНС під час підготовки особового складу, гасіння пожеж, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження».
6. Наказ ДСНС України від 31.10.2023 року № 870 «Про затвердження Положення про газодимозахисну службу Державної служби України з надзвичайних ситуацій».
7. Наказ МНС України від 07.05.2007 № 312 «Про затвердження Правил безпеки праці в органах та підрозділах МНС».
8. Наказ МВС України № 848 від 24.10.2023 року «Про затвердження методичних рекомендацій із складання, корегування та відпрацювання оперативних карток гасіння пожеж».
9. Безуглов О. Є., Семків О. М., Чернуха А. А. Пожежно-рятувальна підготовка: підручник / О. Є. Безуглов, О. М. Семків, А. А. Чернуха – Х.: НУЦЗУ, 2020. – 319 с.

Навчальне видання

ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА СИЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Курс лекцій

Підписано до друку 20.11.2024. Формат 60x84 1/16.
Умовн.-друк. арк. 7,8.
Вид. № 46/24.

Сектор редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту
України 61023 м. Харків, вул. Чернишевська, 94.
www.nuczu.edu.ua